

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ
ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΣΗΣ**
ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ
ΚΑΙ ΚΟΜΜΑΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΕΝΑΚΗΣ

A.M.: 3043

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2019

Ευχαριστίες

Αρχικά, θα ήθελα να ευχαριστήσω τους γονείς μου που μου έδωσαν την δυνατότητα να σπουδάσω μέσω της καθημερινής πολυδιάστατης στήριξης που μου παρείχαν, την Άρτεμις τόσο για την πολύτιμη συναισθηματική ενίσχυση σε δύσκολες για εμένα στιγμές, όσο και για τις κρίσιμες παρατηρήσεις στις συζητήσεις που κάναμε. Επίσης, θέλω να ευχαριστήσω τον Γιάννη, τον Θύμιο και τον Αλέξανδρο για τις πλούσιες κοινωνικές συναναστροφές μας, για τους αγώνες που δώσαμε και θα δώσουμε για ένα μέλλον γεμάτο αισιοδοξία και ελπίδα, σε έναν καλύτερο κόσμο. Τέλος, ευγνωμονώ το τμήμα Πολιτικής Επιστημής του Πανεπιστημίου Κρήτης, τους καθηγητές που συνέβαλλαν στην καλλιέργεια της πολύτιμης κριτικής σκέψης μου και την ευκαιρία που μου δόθηκε να εκπαιδευτώ δίπλα σε τόσο ταλαντούχους ανθρώπους.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ.....	11
Η κριτική πολιτική θεωρία του κράτους...	Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
1.1 Η γκραμισιανή θεώρηση του κράτους και της ηγεμονίας	Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
σελιδοδείκτης.	
1.2 Η αλτουσεριανή προσέγγιση του κράτους και η διάκριση των μηχανισμών του Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
1.3 Η συμβολή του Νίκου Πουλαντζά στην κριτική θεωρία του κράτους: κρίση και	αυταρχικός κρατισμός..... Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ.....	20
Νεοφιλελεύθερο κράτος, Διακυβέρνηση και συναίνεση....	Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
σελιδοδείκτης.	
2.1 Το πλαίσιο των μετασχηματισμών του κράτους και η αλλαγή «παραδείγματος»:	από την κενσுவανή συναίνεση στον νεοφιλελευθερισμό..... Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
2.2 Οι αντιφάσεις του Νεοφιλελευθερισμού: η κριτική του David Harvey Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
2.3 Για την ιδεολογία και τις πολιτικές πρακτικές του νεοφιλελευθερισμού... Σφάλμα!	Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ.....	34
Κράτος, ιδεολογία, συναίνεση: Η Ελληνική περίπτωση	
4.1 Η Ελληνική εμπειρία, εκσυγχρονισμός και κρίση; ή κρίση εξαιτίας του	εκσυγχρονισμού;..... Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
4.2 Η στρατηγική και τα προγράμματα του Εκσυγχρονισμού	Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.
οριστεί σελιδοδείκτης.	
4.3 Ο εκσυγχρονισμός ως ιδεολογία..... Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.	
4.5 Συμπεράσματα	Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ..... 44

Η κρίση νομιμοποίησης και η συναίνεση τη περίοδο των Μνημονίων.Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.

Αιτίες και συνέπειες στο πολιτικό και κομματικό σύστημα. Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.

5.1 Εννοιολόγηση, ερμηνεία και Λόγος της κρίσηςΣφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.

5.2 Μια υποβόσκουσα κρίση νομιμοποίησης.Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.

5.3 Όψεις των κομμάτων την ιστορική περίοδο της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας: Μορφή και λειτουργίες.....Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.

5.4 Η μορφή του ελληνικού κομματικού συστήματος: χαρακτηριστικά, ταξινόμηση και μετασχηματισμοί.....Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.

5.5 Η ρήξη της συναίνεσης και η κρίση του πολιτικού και κομματικού συστήματοςΣφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.

5.6 Οι εκλογές του 2012 ως σημείο καμπής του πολιτικού και κομματικού συστήματος. Ηγεμονία και συναίνεση μετά τον εκλογικό σεισμό.Σφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.

5.7. ΣυμπεράσματαΣφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣφάλμα! Δεν έχει οριστεί σελιδοδείκτης.

Εισαγωγή

Η εργασία αυτή έχει ως κύριο στόχο την ανάλυση μιας όψης της κρίσης, έτσι όπως αυτή αναδύθηκε στον Ελληνικό Κοινωνικό Σχηματισμό τα χρόνια των μνημονίων. Βγήκε από την αφάνεια, γιατί μέχρι τότε παρέμενε «αθέατη» και υποβόσκουσα στο ελληνικό και πολιτικό σύστημα της περιόδου των μνημονίων. Πιο συγκεκριμένα, η όψη της κρίσης που ενδιαφέρει την εργασία είναι αυτή της **πολιτικής κρίσης** γενικότερα και πιο ειδικά της **κρίσης νομιμοποίησης**. Επιπρόσθετα, αναζητούνται τα αίτια της κατάστασης που περιήλθε το ελληνικό πολιτικό και κομματικό σύστημα την περίοδο 2010 - 2012, δηλαδή αυτό που συνοπτικά περιεγράφηκε ως "μνημονιακή περίοδος", χωρίς απαραίτητα να "πάγωσε" ο χρόνος το 2012 και μετά να επανεκινήθηκε.

Η περίοδος αυτή συμπεκνώνει συγκρούσεις, ανατροπές και ανακατατάξεις που είχαν να παρατηρηθούν από τη πτώση της Δικτατορίας το '74. Τα ερωτήματα είναι πολλά, όπως και οι προκλήσεις μιας ανάλυσης τέτοιου μεγέθους. Ένα από τα ερωτήματα που επίμονα τίθεται είναι, γιατί υπήρξε τέλος στην έρευνα το 2012; Πιο πριν δεν υπήρχαν συγκρούσεις, συνταρακτικές αλλαγές και πολιτικές εξελίξεις, ή μετά τον διπλό εκλογικό σεισμό του 2012 (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2012) σταμάτησε ξανά η ιστορία;

Η απάντηση βρίσκεται στις εικόνες του παρελθόντος, όπως αυτές εμφανίζονται στο ιστορικό παρόν, όπως και σε πολλά από τα σημεία που θα αναλυθούν παρακάτω, αναδεικνύοντας έτσι τόσο τις επιλογές του παρελθόντος όσο και τις συνέπειες τους στο ιστορικό μέλλον. Άλλωστε, το παρόν δεν είναι κάτι στατικό και προϊόν

παρθενογένεσης, θεωρείται παιδί της εποχής του, το οποίο κουβαλάει μαζί του όλο το ιστορικό, πολιτικό και συμβολικό φορτίο της προηγούμενης περιόδου.

Ακόμη, κάθε οργανωμένη κοινωνία δε βρίσκεται απομονωμένη στον δικό της υλικά αποτυπωμένο χώρο, δηλαδή τα σύνορα του «Λεβιάθαν» της. Θεσμοί και κοινωνία αλληλοεπιδρούν τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό ενός κοινωνικού σχηματισμού. Άλλωστε, πολλά από τα επιτεύγματα ή καταστροφές του Ελληνικού κράτους προήλθαν από τις αλληλεπιδράσεις που είχε αναπτύξει το τελευταίο, ειδικά με το εξωτερικό του περιβάλλον. Το τελευταίο δεν είναι στατικό, έχει μια δυναμικότητα στον χώρο και στον χρόνο, μεταλλάσσεται συνεχώς. Αυτές ακριβώς οι μεταλλάξεις είναι που πρέπει να ληφθούν και θα ληφθούν υπόψιν από τη παρούσα ανάλυση.

Επιστρέφοντας, στην αρχή του συλλογισμού, το 2010 με την προσφυγή της τότε κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ στο ΔΝΤ και τους Ευρωπαίους "εταίρους", πραγματοποιήθηκε μια πολιτική «ρωγή» στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό. Το κοινωνικό συμβόλαιο, έτσι όπως συμβολιζόταν στην ιστορική περίοδο της Μεταπολίτευσης, "έσπασε", δίχως τη συγκατάθεση του άλλου μέρους. Δεν επρόκειτο μόνο για τις αναπροσαρμογές στο μείγμα της οικονομικής πολιτικής που εμφανίστηκε με τη μορφή της λιτότητας. Οι μετασχηματισμοί ήταν βαθύτεροι, διαπέρασαν και επηρέασαν κάθε πτυχή της καθημερινότητας της ελληνικής κοινωνίας και ειδικότερα την ψυχολογία του κάθε ατόμου ξεχωριστά, όπως αυτό βίωσε την κρίση, το κομματικό σύστημα, τη διακυβέρνηση της χώρας, τις στρατηγικές επιλογές του κράτους, έως και την κουλτούρα των «κάτω» κ.α.

Πριν, όμως ερευνηθούν και αναλυθούν οι βασικές πτυχές των υποθέσεων εργασίας στο κύριο μέρος της εργασίας, οφείλει κάποιος να αναφέρει το διεθνές πλαίσιο όπου πραγματώθηκαν οι σημαντικές αυτές εξελίξεις. Η μεθοδολογία αυτή, δίνει τη δυνατότητα να εξεταστούν οι αλλαγές όσο καλύτερα γίνεται στην ολότητα τους και να μην αφεθούν σε μια περιορισμένη και φτωχή ανάλυση για το εσωτερικό του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Κι αυτό διότι τα πολιτικά συστήματα δεν είναι αυτόνομα, αλλά ενυπάρχουν, συνυπάρχουν και αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους, με υπερεθνικούς θεσμούς και όλοι μαζί με την παγκόσμια αλλά και εγχώρια αγορά.

Το ελληνικό κράτος, πριν την εκδήλωση της κρίσης, είχε καταφέρει να επιτύχει, με ευρύτατη πολιτική συναίνεση, τους στρατηγικούς στόχους που, το ίδιο, είχε θέσει όπως η είσοδος στην ΕΕ και στην ΟΝΕ. Είχε καταφέρει να είναι μια ηγεμονεύουσα

περιφερειακή δύναμη στα νέα¹ Βαλκάνια, έπειτα από τις ανακατατάξεις που επέφερε η βίαιη αποσύνθεση της Γιουγκοσλαβίας καθώς και ο μετασχηματισμός των κοινωνικών σχηματισμών του Ανατολικού Μπλοκ. Προχώρησε στην εισαγωγή εργατικού δυναμικού και εξαγωγή κεφαλαίου σε αυτούς τους γεωγραφικούς χώρους. Η είσοδος στην Ευρωζώνη αποτελούσε επίδειξη δύναμης για το ελληνικό κράτος και το ελληνικό κεφάλαιο. Ακόμη, έκανε εξαγωγή ήπιας δύναμης (soft power) μέσω των Ολυμπιακών αγώνων και των αθλητικών επιτευγμάτων. Η κατεύθυνση αυτή είχε σκιαγραφηθεί από τα τέλη της δεκαετίας του '80 όπου τονιζόταν η αναγκαιότητα του εκσυγχρονισμού σε κάθε επίπεδο της ελληνικής κοινωνίας και επίτευξη της, λεγόμενης, *σύγκλισης* με τις προηγμένες χώρες της Δύσης.

Όλες αυτές οι αλλαγές έγιναν λόγω των τεκτονικών μεταβολών που είχαν πραγματοποιηθεί στον πλανήτη. Οι μεταβολές αυτές εντοπίζονται στη διαδικασία της παραγωγής που μετασχηματίζεται και ταυτόχρονα διεθνοποιείται. Η είσοδος νέων τεχνολογιών δίνει τη δυνατότητα αυτή να γεννηθεί. Η τρίτη βιομηχανική επανάσταση εισάγει τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές στην παραγωγή και οι τελευταίοι δίνουν τη δυνατότητα στις εταιρείες να αποσπαστούν γεωγραφικά από τον χώρο τους και να επιζητήσουν στέγη σε οποιοδήποτε κράτος ταιριάζει στις ανάγκες τους. Ουσιαστικά οι εταιρείες απελευθερώθηκαν από τον λογιστικό φόρτο, η αυτοματοποίηση της παραγωγής και των επικοινωνιών γνώρισε πρωτόγνωρα επίπεδα στην ανθρώπινη ιστορία ενώ ταυτόχρονα η άνοδος του τριτογενούς τομέα της οικονομίας θεωρήθηκε πρωτόγνωρη.

Η παραγωγή σε αυτές τις συνθήκες κατακερματίζεται και οι η εικόνα του εργοστασίου υπό τη διεύθυνση ενός αστού επιχειρηματία μοιάζει εικόνα από το παρελθόν. Πλέον, τη θέση τους καταλαμβάνουν οι πολυεθνικές και τα fund, τα οποία μέσω της χρηματιστικοποίησης της οικονομίας και της διεθνοποίησης της εργασίας γιγαντώνονται. Το εμπόριο, στην κάθε του μορφή, είναι απελευθερωμένο από τον κρατικό ή τον υπερ-κρατικό έλεγχο και οι τράπεζες μαζί με το χρηματιστικό κεφάλαιο αναδύονται ως ηγεμονικές μερίδες του παγκόσμιου κεφαλαίου. Η ιδεολογία του ελεύθερου εμπορίου είναι ηγεμονική στα παγκόσμια forum, από κοινού με την "αυτονομία" της σφαίρας της οικονομίας έναντι της πολιτικής.

¹ Η λέξη «νέα» επιλέχθηκε ως ιστορικός προσδιορισμός του χώρου των Βαλκανίων. Πιο συγκεκριμένα, η περίοδος που τροχιοδεικνύει είναι η Μετα-κομμουνιστική

Σε αυτές τις συνθήκες, υποβόσκει μια νέα μορφή κρίσης, η οποία είναι στη βάση της πολιτικής. Η προ-κρυσιακή αυτή στιγμή προηγείται της οικονομικής "ανωμαλίας". Η εκδήλωση μιας τέτοιας "αποκαλυπτικής" στιγμής, στον δικό μας ιστορικό ορίζοντα, σίγουρα αποτελεί η κατάρρευση και η χρεοκοπία της Lehman Brothers μέσω της κατάρρευσης της αγοράς των στεγαστικών δανείων/προϊόντων (sub-prime mortgages) το 2007 - 2008. Η οικονομική κρίση από τη στιγμή που εκδηλώνεται "κυοφορεί" ήδη μέσα της, μια ορισμένη μορφή υποβόσκουσας πολιτικής κρίσης όπως θα αναλυθεί και παρακάτω. Η κρίση αυτή καθ' αυτή αποτελεί μια στιγμή διάλυσης οτιδήποτε σταθερού, εγκαινιάζει μια νέα περίοδο «σταθερής αστάθειας» και αποκρυσταλλώνει μια νέα κανονικότητα μέσω της δημιουργικής καταστροφής που τη συνοδεύει. Συμπερασματικά, η μορφή της πολιτικής κρίσης, που θα αναδειχθεί ως κυρίαρχη για την ευρύτερη αναπαραγωγή του πολιτικού συστήματος και την απόσπαση της συναίνεσης, είναι αυτή της κρίσης νομιμοποίησης.

Οι μεταλλάξεις αυτές ανιχνεύονται σε πολυεπίπεδη διάσταση και είναι αδύνατο να καταγραφούν όλες. Η ανίχνευση θα αυτοπεριοριστεί αναγκαστικά γύρω από τις ερευνητικές θεματικές που ενδιαφέρουν άμεσα το ζήτημα της ανάλυσης, δηλαδή τα αίτια, την ανάγνωση και τις συνέπειες της κρίσης νομιμοποίησης σε έναν κοινωνικό σχηματισμό, ειδικότερα στον Ελληνικό στην οριζόμενη περίοδο.

Ο σκοπός, έτσι όπως έχει τεθεί στην παρούσα ανάλυση, δεν στοχεύει στην ανάγνωση των εξελίξεων και στην περιγραφή των μετασχηματισμών, των αιτίων και των συνεπειών της κατάστασης που περιήλθε ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός, αλλά να επιτευχθεί η αποτίμηση ορισμένων επιλογών που οδήγησαν σε συγκεκριμένα αποτελέσματα προγεγραμμένα ή όχι. Τέλος, τα αποτελέσματα αυτά θα τεθούν σε μια κριτική εξέταση, με προοπτική την αποκρυπτογράφηση μιας συγκεκριμένης όψης των συμπτωμένων εξελίξεων.

Το **πρώτο** μέρος της εργασίας είναι αφιερωμένο στη συζήτηση για την πολιτική θεωρία του κράτους. Μια συζήτηση που λαμβάνει υπόψιν τις πολύτιμες συμβολές του Γκράμσι και τις εμπλουτίζει. Η πλευρά της συζήτησης που θα αναδειχθεί είναι οι πολύτιμες επαναθεμελιώσεις του Αλτουσέρ και οι ρηξικέλευθες αναλύσεις του Νίκου Πουλαντζά. Η παρατιθέμενη συζήτηση είναι σαφέστατα οριοθετημένη στον εντοπισμό και την καταγραφή των βασικών λειτουργιών και διαχωρισμών των κρατικών μηχανισμών. Τέλος, η συζήτηση αυτή παρατίθεται υπό το πρίσμα μιας *κριτικής* οπτικής, προσέγγισης και μεθοδολογίας ανάλυσης.

Στο **δεύτερο** μέρος, γίνεται μια συνοπτική μεν, ουσιαστική δε επισκόπηση των σημαντικότερων όψεων της μεταμόρφωσης που πραγματοποιούνται στο εσωτερικό και εξωτερικό των κρατικών μηχανισμών, καθώς και στο περιεχόμενο, στις στοχεύσεις και στις κατευθύνσεις της (πολυεπίπεδης) διακυβέρνησης που διαμόρφωσε η εποχή του νεοφιλελευθερισμού. Τέλος, αναδεικνύονται κρίσιμες όψεις του νέου προτύπου του "κυβερνάν", οι πρακτικές και το νέο μοντέλο της (δια)κυβέρνησης, έτσι όπως αυτό διαμορφώθηκε στο υπερεθνικό και διεθνικό περιβάλλον με την είσοδο, την αυξημένη συμμετοχή και το βάρος παικτών.

Το **τρίτο** μέρος αναζητά τις αφετηρίες της "Ελληνικής έκδοσης" του νεοφιλελευθερισμού, έτσι όπως αυτή εμφανίστηκε ιστορικά μέσω του ιδεολογικού ρεύματος και της πολιτικής πλατφόρμας του εκσυγχρονισμού. Σε αυτό το μέρος αναδεικνύονται κρίσιμες παρεμβάσεις και παρατηρήσεις ερευνητών, αλλά και του πολιτικού προσωπικού που έδρασε την περίοδο εκείνη.

Το **τέταρτο** και τελευταίο μέρος της εργασίας είναι αφιερωμένο στην κρίση νομιμοποίησης του Ελληνικού πολιτικού και κομματικού συστήματος. Ακόμη, το κεφάλαιο αυτό αποτελεί το σημείο της έρευνας, όπου αναδεικνύεται και επαληθεύεται η βασική υπόθεση εργασίας. Δηλαδή, η έκταση, το βάθος και η ανάδειξη της κρίσης νομιμοποίησης στους πολιτικούς θεσμούς του Ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Τέλος, στο κεφάλαιο αυτό γίνεται μια αποτίμηση των πολιτικών εξελίξεων μέσα από μια κριτική ματιά στα γεγονότα, ενώ ταυτόχρονα η ανάλυση αυτή λαμβάνει το ρίσκο να εξάγει συμπεράσματα για την κρίση νομιμοποίησης και τις εκλογές του 2012.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1.1 Η γκραμσιανή θεώρηση του κράτους και της ηγεμονίας

Το κράτος διαθέτει κάποιες βασικές λειτουργίες, οι οποίες είναι σταθερές και θεμέλιό τους είναι η εξουσία που ασκείται με ορθολογικές επιδιώξεις. Με τι μέσα όμως επιτυγχάνεται η αναπαραγωγή του ίδιου και της κυριαρχίας του; Ο ίδιος όρος κυριαρχία διαφοροποιείται στο λεξιλόγιο της πολιτικής επιστήμης, στους «μεταμοντέρνους καιρούς», από τη λέξη εξουσία, με απώτερο σκοπό την έκφραση βαθύτερων πολυεπίπεδων μετασχηματισμών. Ξεφεύγει από τα στενά όρια, είτε του Weber που προκάλεσε μια ανεξάντλητη συζήτηση με τη θεμελίωση του όρου για το κράτος «*ως μονοπώλιο της βίας*», είτε μιας ορθόδοξης μαρξιστικής μεθοδολογίας, με κύρια ανάλυση τη βασική κατοχύρωση της θέσης του «κράτους-εργαλείου» της κυρίαρχης τάξης.

Ο, υπό διασαφήνιση, όρος εμπεριέχει εντός του, την έννοια της *επιβολής* ή με τη χρήση της πειθούς ή με αυτή του εξαναγκασμού. Ο Γκράμσι είχε γράψει στο “*Il Risorgimento*” (1987) για τον συγκεκριμένο όρο, ότι ο τελευταίος αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την ύπαρξη μιας *ηγεμονίας*.

Ο Σκουλάς (1996) υποστήριξε ότι *“Η λέξη έχει σύνθετη σημασία. Από τη μια είναι ο ηγεμών που σημαίνει άρχων και από την άλλη το ρήμα άγω που σημαίνει οδηγώ ή κατευθύνω. Ο καλός αρχηγός είναι εκείνος που συνδυάζει τα παραπάνω χωρίς βίαια μέσα. Δηλαδή, εκείνος που μπορεί να καλλιεργήσει επαρκώς το έδαφος της κουλτούρας.”* Το δεύτερο στοιχείο συγκρότησης της ηγεμονίας είναι η «πνευματική και ηθική καθοδήγηση». Τα δύο αυτά στοιχεία είναι απαραίτητα για την επίτευξη μιας «ισορροπίας συμβιβασμού» ανάμεσα σε ομάδες και συμφέροντα Γκράμσι (1987).

Ο Σωτήρης (2013) παρεμβαίνει στη συζήτηση συμπληρώνοντας ότι *«η έννοια της ηγεμονίας αναφέρεται στη συνθετότητα των μορφών, με τις οποίες ασκείται η εξουσία και μια τάξη μπορεί να είναι κυρίαρχη αλλά και ηγέτιδα δύναμη της κοινωνίας.»* Συνεχίζοντας θέτει τον όρο του «ολοκληρωμένου κράτους» (statointegrale) που περιλαμβάνει τόσο τον κρατικό μηχανισμό και την πολιτική κοινωνία, όσο και την κοινωνία των πολιτών και παραπέμπει στο πλήρες ξεδίπλωμα των πρακτικών της ηγεμονίας.» Σημειώνεται από τον συγγραφέα, ότι η ηγεμονία στηρίζεται *«και σε μια στρατηγική για την οικονομία»*. Συνεπώς, σύμφωνα με τη θεωρία του Γκράμσι, το κράτος αρθρώνεται με βάση τον καταναγκασμό (βία) και με την κουτούρα (ιδεολογία), η οποία εμφανίζεται με τη μορφή της κοινής αντίληψης όπως την ενστερνίζονται οι ηγεμονευόμενες τάξεις.

1.2 Η αλτουσεριανή προσέγγιση του κράτους και η διάκριση των μηχανισμών του

Η γκραμισιανή θεωρητική κληρονομιά «αναζωπυρώθηκε» σε μια εποχή ριζικής αμφισβήτησης, όπου τα απανταχού «επιτελεία βομβαρδίζονταν» από ομοβροντίες κριτικής θεωρίας και συνολικής κοινωνικής αμφισβήτησης. Η εισαγωγή στη συζήτηση πραγματοποιείται με το «ζύγισμα» της ιδεολογίας ως κρίσιμο παράγοντα για την θεμελίωση και εξασφάλιση της ομαλής αναπαραγωγής μιας κυριαρχίας. Σημείο τομής στη συζήτηση είναι η Δομική σχολή με το κείμενο «σταθμός» του Λουί Αλτουσέρ για το κράτος και τη θεμελίωση της θεωρίας των «Ιδεολογικών Μηχανισμών του Κράτους».

Ο Αλτουσέρ (1983) επαναφέρει στην επιφάνεια της συζήτησης περί κράτους τη γκραμισιανή παράδοση και καταλαμβάνει το ιστορικό θεωρητικό νήμα, κάνοντας διάκριση στους μηχανισμούς του κράτους (ΜΚ) ανάμεσα σε: **α)** καταπιεστικούς και **β)**

ιδεολογικούς (IMK) (Αλτουσέρ 1983:88). Ο **πρώτος** όρος περιλαμβάνει μηχανισμούς όπως η αστυνομία, τα δικαστήρια, η διοίκηση κ.α. και λειτουργεί με τη χρήση βίας, ακολουθώντας τη γκραμισιανή μεθοδολογία σκέψης. Η **δεύτερη** κατηγορία διακρίνεται από την πρώτη, διότι λειτουργεί με βάση την **ιδεολογία** και τη **πειθώ**. *Αναγνωρίζονται ως κρατικοί ειδωμένοι ως ενιαίο σύνολο και όχι ο κάθε IMK μεμονωμένα* (Κούβδος 2012). Αν και μπορεί να υποστηριχθεί ότι και ένας καταπιεστικός μηχανισμός, όπως ο στρατός, λειτουργεί εξίσου στη βάση μιας «εθνικής» ιδεολογίας, εάν συσχετιστεί με το σύνολο των MK η πλάστιγγα «γέρνει» σαφώς υπέρ της ιδεολογίας.

Σε αυτές τις βάσεις τίθεται ο διαχωρισμός που εισάγει ο Αλτουσέρ στην πολιτική θεωρία του κράτους. Ωστόσο, δημιουργείται το ερώτημα πως επιτυγχάνεται ο συντονισμός αυτών των μηχανισμών από τη στιγμή που δε στηρίζονται πάνω σε γερά θεμέλια; Για τον συγγραφέα ενοποιητική βάση των IMK είναι η ίδια η **λειτουργία** τους αυτή καθ' αυτή ενώ ο ίδιος τονίζει ότι *«καμία κοινωνική τάξη δεν είναι σε θέση να διατηρηθεί στην πολιτική εξουσία, αν δεν ασκεί συγχρόνως την ηγεμονία της μέσα στους IMK.»* (Αλτουσέρ 1983:86). Συνεπώς, η ύπαρξη και η λειτουργία των καταπιεστικών μηχανισμών, κρίνεται αναγκαία διότι αποσκοπεί στην ομαλή αναπαραγωγή των ιδεολογικών μηχανισμών, με **κυρίαρχο τον σχολικό** (Αλτουσέρ 1983:91).

Τέλος, ο Αλτουσέρ (2010) παρομοίασε το κράτος με μια μηχανή λέγοντας ότι *"Ο μηχανισμός του κράτους μπορεί να κάνει να εμφανιστούν μια ποικιλία μηχανισμών (κατασταλτικών, πολιτικών, ιδεολογικών), αυτό όμως που είναι αποφασιστικό για το νόημά τους ως μηχανισμοί του κράτους, είναι ότι δουλεύουν όλα μαζί για «ένα κοινό σκοπό».* *Είναι η περίπτωση του κράτους στον ορισμό του ως εργαλείο: Ένα εργαλείο (που μπορεί να αποτελείται από στοιχεία) υπάρχει για τη λειτουργία ενός σκοπού: συγκεκριμένα, τη διατήρηση της εξουσίας της κυρίαρχης τάξης."* Στη συνέχεια του κειμένου αυτού, το κράτος παρομοιάζεται με μια μηχανή, η οποία συγκροτείται σαν ένα τεχνητό σώμα που διαθέτει κινητήρα, σύστημα μετάδοσης και εκτελεστικά όργανα (Αλτουσέρ 2010). Μια μηχανή μετασχηματίζει την ενέργεια και παράγει μια νέα μορφή. Έτσι και το κράτος είναι μια μηχανή παραγωγής εξουσίας (Αλτουσέρ 2010), η οποία μετασχηματίζει την ενέργεια - *Ισχύς ή την ενέργεια - Βία σε ενέργεια - Εξουσία* (Αλτουσέρ 2010). Η τελευταία δηλαδή, μεταμορφώνεται σε *δίκαιο, σε νόμους, και σε νόρμες* (Αλτουσέρ 2010). Το κράτος, κατά τον Αλτουσέρ, διαχωρίζεται από τους μηχανισμούς του, οι τελευταίοι αποτελούν κομμάτι του και δρουν εκ μέρους της παραχθείσας κρατικής νομιμότητας. Ωστόσο, η πρωτόλεια ύλη και η πυρηνική λειτουργία του μηχανισμού αυτού είναι η εξασφάλιση της αναπαραγωγής του

υπάρχοντος κοινωνικού σχηματισμού, η άρνηση της πάλης των τάξεων και η εμφάνιση του ως έκφραση του γενικού, ή του εθνικού, συμφέροντος, η οποία θεωρείται προγεγραμμένη από τη στιγμή της υλικής θεσμικής κατασκευής της, με συνέπεια την αποκρυστάλλωση της πάλης των τάξεων.

Μόνο υπό αυτό το πρίσμα δύναται να εξηγηθούν πολιτικές επιλογές που πάρθηκαν στο παρελθόν αλλά και δυνητικές επιλογές για το μέλλον. Τα παραδείγματα στην ιστορία είναι πολλά, όπως αυτό στη Γερμανία του Μπίσμαρκ και το μεταπολεμικό κεϋνσιανό κράτος πρόνοιας που οικοδομήθηκε στη Δ.Ευρώπη, όπου αρθρώθηκαν κρατικές πολιτικές ενάντια στα άμεσα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων, επιβεβαιώνοντας το εν λόγω επιχείρημα.

1.3 Η συμβολή του Νίκου Πουλαντζά στην κριτική θεωρία του κράτους: κρίση και αυταρχικός κρατισμός

Σημείο τομής για τις θεωρήσεις περί κράτους αποτέλεσε η θεωρητική συμβολή του Νίκου Πουλαντζά. Ο τελευταίος επικαθορίστηκε σε σχέση με την μέχρι τότε διαδεδομένη εργαλειακή αντίληψη περί κράτους, ως όργανο άσκησης εξουσίας των κυρίαρχων τάξεων. Ο ίδιος θεμελίωσε, πρωταρχικά, τον όρο κράτος-συμπύκνωση σχέσεων ταξικής κυριαρχίας που στη συνέχεια επαναθεμελίωσε, περιγράφοντας το κράτος ως συμπύκνωση του συσχετισμού δυνάμεων μεταξύ κοινωνικών τάξεων. Επομένως, υπάρχουν **δύο «θεωρίες του Πουλαντζά αναφορικά με το καπιταλιστικό κράτος»** Μηλιός (1990).

Ο συλλογισμός που ακολουθήθηκε στο κείμενο *«Πολιτική εξουσία και Κοινωνικές τάξεις»* (1975), όπου ήρθε σε σύγκρουση με τη τότε θεωρητική καθεστηκία τάξη και φώτισε πολλά σκοτεινά σημεία. Ο Πουλαντζάς κατέγραψε το φαινόμενο του κράτους και τον τρόπο με τον οποίο αρθρώνεται η εξουσία που πηγάζει από το πρώτο. Το κράτος δεν είναι μια απλή νομική οντότητα ή ένα όργανο εξουσίας της αστικής τάξης αλλά κάτι πολύ παραπάνω. Η παρέμβαση έχει να κάνει με το ότι οι διάφοροι κοινωνικοί θεσμοί, δεν διαθέτουν την εξουσία αυτή καθ' εαυτή, αλλά σχετίζονται με τις *«κοινωνικές τάξεις που κατέχουν την εξουσία.»*. Η τελευταία, οργανώνεται σε *«κέντρα εξουσίας...με το κράτος να αποτελεί...το κέντρο άσκησης της πολιτικής εξουσίας»*, ταυτόχρονα όμως *«διατηρούν την αυτονομία και τη δομική τους*

ιδιαιτερότητα» (Πουλαντζάς 1975:158-162). Το καπιταλιστικό κράτος σε αυτό το σύγγραμμα, κατά τον Πουλαντζά, λειτουργεί "ως παράγοντας πολιτικής συμπύκνωσης και ενοποίησης της συνολικής (οικονομικής πολιτικής ιδεολογικής) κεφαλαιοκρατικής εξουσίας στην εργατική τάξη και τις άλλες λαϊκές τάξεις" (Μηλιός 1990).

Συμπερασματικά, κρίνεται αναγκαίο το κράτος να γίνει αντιληπτό ως ένα πεδίο, το οποίο αποτελείται από δίκτυα εξουσίας και με τη σειρά τους δημιουργούν τις προϋποθέσεις για πολιτικούς συμβιβασμούς και ελιγμούς από την κυρίαρχη ομάδα. Σύμφωνα με τον Jessop (2011), ο οποίος παραθέτει το έργο του Πουλαντζά, κάνει μια κρίσιμη παρατήρηση ως προς το σύνολο των παρεμβάσεων του τελευταίου. Το κράτος *«συμμετέχει ενεργά στη θέσπιση και διατήρηση των σχέσεων παραγωγής και του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας· στην οργάνωση της ηγεμονικής ταξικής ενότητας του συνασπισμού εξουσίας· και στη διευθέτηση των υλικών βάσεων συναίνεσης των λαϊκών μαζών. Κοντολογίς, ο ρόλος του κράτους στην αναπαραγωγή της ταξικής κυριαρχίας είναι θετικός και με κανένα τρόπο δεν αναγάγεται στο απλοϊκό δίδυμο καταπίεση-ιδεολογία.»*. Και συνεχίζει λέγοντας *"ο Πουλαντζάς τόνιζε ότι η πολιτική κυριαρχία είναι εγγεγραμμένη στη θεσμική υλικότητα του κράτους, δηλαδή στη θεσμική του μήτρα."* (Jessop 2011:163).

Η θεωρητική τομή του έργου του Πουλαντζά (1978) στο "Κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός" έγκειται στο γεγονός, ότι τοποθετεί το κράτος *"ως σχέση, ακριβέστερα ως η υλική συμπύκνωση ενός συσχετισμού δυνάμεων ανάμεσα σε τάξεις και μερίδες τάξεων, έτσι όπως εκφράζονται με ειδικό τρόπο μέσα στο Κράτος"* (Πουλαντζάς 1975:185). Αυτός ο ορισμός βρίσκει τη πραγμάτωση του όχι ως απλή ποσοτική αντανάκλαση του παραπάνω συσχετισμού, αλλά ως ενεργητική διαμόρφωση του. Ακόμη, συμπληρώνει ότι αυτός ο συσχετισμός δύναμης συνδέεται πάντα με τις *δυναστευόμενες τάξεις* (Πουλαντζάς 1975:201) και διαμορφώνει ένα σύνολο θεσμικής υλικότητας. Συνεπώς, τα συμφέροντα των κυρίαρχων τάξεων διαμεσολαβούνται και αυτή ακριβώς η διαδικασία του "φιλτραρίσματος", είναι που δίνει τη δυνατότητα στο κράτος να εμφανίζεται ως *"σαν «εγγυητής του γενικού συμφέροντος»"* (Πουλαντζάς 1975:262). Τα όρια βέβαια της σχετικής αυτονομίας και της διαμεσολάβησης του κράτους είναι συγκεκριμένα και τα τιθέμενα, από τον συγγραφέα, όρια είναι αόριστα.

Η μορφή και το περιεχόμενο της διακυβέρνησης ενός κράτους είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων. Αφού εξετάστηκαν οι αλλαγές που έχουν πραγματοποιηθεί σε ιδεολογικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, η ανάλυση εισέρχεται σε ένα σημείο που πρέπει να διευκρινιστούν τα ουσιώδη χαρακτηριστικά της διακυβέρνησης στο επίπεδο

της δημόσιας διοίκησης καθώς και στο επίπεδο της οργάνωσης της ιδεολογίας της κρατικής μηχανής. Το πρώτο επίπεδο θα αναλυθεί στη συνέχεια, προς το παρόν το ενδιαφέρον θα εστιαστεί γύρω από τα ζητήματα της διακυβέρνησης στα πεδία της συναίνεσης καθώς και με τη μεθοδολογία με την οποία αναπτύσσεται η τελευταία. Ο Ένγκελς έγραψε το 1884 στο βιβλίο του *"Η καταγωγή της Οικογένειας, της Ατομικής Ιδιοκτησίας και του Κράτους"* ότι *"το αρχαίο κράτος ήταν πριν απ' όλα το κράτος των δουλοκτητών για την καταπίεση των δούλων, όπως το φεουδαρχικό κράτος ήταν όργανο των ευγενών για την καταπίεση των δουλοπάροικων και των κολίγων και το σύγχρονο αντιπροσωπευτικό κράτος είναι το όργανο εκμετάλλευσης της μισθωτής εργασίας από το κεφάλαιο"* (Ένγκελς 1884:212). Η μεθοδολογία που ανέπτυξε ο Ένγκελς βασισμένη στα εργαλεία του ιστορικού υλισμού θέτει τις βάσεις μιας ανάλυσης για την καλύτερη κατανόηση του παρελθόντος. Στο παρόν όμως μια τέτοια ανάλυση κρίνεται ανεπαρκής όχι επειδή είναι εσφαλμένη, αλλά περιοριστική. Περιοριστική διότι αποκλείει τον ερευνητικό πλούτο που έχει καλλιεργηθεί τα χρόνια που έχουν μεσολαβήσει. Φασισμός, Μεταπολεμική συναίνεση και νεοφιλελεύθερη μετάλλαξη. Οι τρεις αυτές συνοπτικές περιοδολογήσεις θα μπορούσαν να αποτελέσουν αυτοτελή ερευνητική θεματική, δυστυχώς όμως το ερευνητικό ενδιαφέρον έχει περιοριστεί και θα αυτοπεριοριστεί ξανά στη τρίτη κατηγορία. Η τελευταία θα αναλυθεί υπό το πρίσμα του αυταρχικού κρατισμού και θα αναλυθεί στη βάση των σύγχρονων δεδομένων και παραδοχών για την ουσία της σύγχρονης φιλελεύθερης δημοκρατίας και τις θεμελιωτικές βάσεις της συναίνεσης που ίδια παράγει. Ο αυταρχικός κρατισμός ως θεωρητική κατασκευή ανήκει στον Νίκο Πουλαντζά και αφορά τη κρίση του κεϊνσιανού κράτους πρόνοιας. Στην ουσία της συγκεκριμένης θεώρησης βρίσκεται η λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών με ταυτόχρονο *πολλαπλασιασμό και παγίωση έκτακτων χαρακτηριστικών* (Μπουκάλας, 2012).

Ο ίδιος ο Πουλαντζάς (1978) όρισε τον *αυταρχικό κρατισμό* ως την *"εντεινόμενη μονοπώληση από το Κράτος του συνόλου των τομέων της οικονομικο-κοινωνικής ζωής, μονοπώληση που σπονδυλώνεται με την οριστική παρακμή των θεσμών της πολιτικής δημοκρατίας"* (Πουλαντζάς 1978:292). Η νέα αυτή μορφή εμφάνισης του κρατικού μηχανισμού έχει να κάνει με τη σύνδεση του με *«τις δομικές αλλαγές που χαρακτηρίζουν αυτή τη φάση στις σχέσεις παραγωγής, στις εργασιακές διαδικασίες και στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας, τόσο στον παγκόσμιο όσο και στο εθνικό επίπεδο»* (Πουλαντζάς 1978:293). Ο αυταρχικός κρατισμός *"σπονδυλώνεται με τη πολιτική κρίση και με τη κρίση του Κράτους"* (Πουλαντζάς 1978:294) και

*«αντιπροσωπεύει τη νέα δημοκρατική μορφή του αστικού πολιτεύματος» (Πουλαντζάς 1978:300). Η θεωρία αυτή βασίζεται στη **διπλή κίνηση** που πραγματοποιεί το σύγχρονο κράτος και συνάμα αποτελεί και απάντηση στην ίδια του τη κρίση. Η διπλή αυτή κίνηση είναι η *άνιση ανάπτυξη των πόλων ενδυνάμωσης - εξασθένησης* του κράτους (Πουλαντζάς 1978:347). Ο αυταρχικός κρατισμός παρουσιάζεται ως ένας μοχλός ο οποίος λειτουργεί *ενοποιητικά* στην αναπαραγωγή στις ηγεμονίας του συνασπισμού εξουσίας (Πουλαντζάς 1978:305), ταυτόχρονα παρεμβαίνει σε δευτερεύοντες τομείς (υγεία, μεταφορές) συνδέοντας τους με την κερδοφορία του κεφαλαίου (Πουλαντζάς 1978:306), ενώ τέλος, το ίδιο το κράτος *αναλαμβάνει να προωθήσει υφέρπουσες οικονομικές κρίσεις των οποίων δεν μπορεί να θέσει υπό έλεγχο τις συνέπειες* (Πουλαντζάς 1978:307). Συνεπώς, η *φάση αυτή χαρακτηρίζεται από δομικές αλλαγές στις ταξικές σχέσεις και από ένα δυνάμωμα των εγγενών στοιχείων πολιτικής κρίσης* (Πουλαντζάς 1978: 308). Ο αυταρχικός κρατισμός προσομοιάζει σε πολλά του στοιχεία με το Κράτος Έκτακτης Ανάγκης, έτσι όπως θεμελιώθηκε από τον Πουλαντζά, και εμπεριέχει εντός "σπέρματα" ολοκληρωτισμού. Με την έννοια ότι πολλοί από τα θεμελιώδη θεσμούς μιας τυπικής φιλελεύθερης δημοκρατίας, όπως το κοινοβούλιο, αποδυναμώνονται προς άλλων πιο συγκεντρωτικών όπως η εκτελεστική εξουσία και η ανώτατη κρατική διοίκηση.*

Με λίγα λόγια *"Ο αυταρχικός κρατισμός τυπικοποιεί και απονεκρώνει την ουσιαστική πλευρά της αστικής δημοκρατίας και ουσιαστικοποιεί την τυπική πλευρά της. Πρόκειται για μια αλλαγή στη μορφή του κράτους που αίρει τη διττή φύση της αστικής δημοκρατίας και ακυρώνει τη χειραφετική της διάσταση, θεσμοποιώντας ακόμα πιο ανάγλυφα τη δικτατορική της διάσταση"* (Τζαρέλλας 2016:262). Ο Τζαρέλλας σχολιάζοντας τον αυταρχικό κρατισμό ως την *ακύρωση της χειραφετικής διάστασης της αστικής δημοκρατίας* αναφέρεται το σημείο της μετάθεσης του εκλεγμένου σώματος του κοινοβούλιο, ως την ενσάρκωση της Γενικής Βούλησης των λαϊκών τάξεων, στην *εκτελεστική εξουσία και στη διοίκηση* όπως σημειώνει ο Πουλαντζάς (1978:314). Ο τελευταίος σημειώνει ότι *«η νομιμοποίηση γλιστρά προς μια νομιμοποίηση που ανάγεται σε μια εργαλειακή ορθολογικότητα της αποτελεσματικότητας...οι νόμοι που ψηφίζονται από το κοινοβούλιο δεν εφαρμόζονται παρά ύστερα από μια συγκεκριμενοποίηση και εξειδίκευση τους από την εκτελεστική εξουσία»* (Πουλαντζάς 1978:314). Διασαφηνίζοντας το σημείο αυτό εννοώντας πάντα τη διαδικασία που περιλαμβάνει τα *διατάγματα, τις αποφάσεις εφαρμογής, τις εγκυκλίους κ.α.* (Πουλαντζάς 1978:315) Αυτό οδηγεί στην *παραμόρφωση των αποφάσεων που*

λαμβάνει το ίδιο το κοινοβούλιο (Πουλαντζάς 1978:315). Συνεπώς ο νόμος που εκδίδεται από την παραπάνω εξουσία λειτουργεί με τρόπο *συρρικνωμένο* (Πουλαντζάς 1978:316).

Οι μετατοπίσεις αυτές εντός θεσμών του αστικού κράτους αποτυπώνουν ευρύτερες ανακατατάξεις και μετασχηματισμούς στην οικονομία, στο μοντέλο των κομμάτων (εμφάνιση των κομμάτων εξουσίας) αλλά και των σχέσεων μεταξύ κοινοβουλίου κρατικής διοίκησης. Η τελευταία, πλέον δεν ελέγχεται από ένα τυπικό σύστημα θεσμικής ισορροπίας, αλλά από τις *«κορυφές της εκτελεστικής εξουσίας»* (Πουλαντζάς, 1978: 336). Η κρατική διοίκηση, πλέον, δεν εφαρμόζει απλώς την εγχαρασόμενη πολιτική αλλά συμμετέχει ενεργά στην εκπόνηση της. Η διαδικασία της εκπόνησης της πολιτικής του κράτους έχει μεταφερθεί από τις αίθουσες του Κοινοβουλίου στις αίθουσες των εκάστοτε Υπουργείων εν μέσω *πλήρης μυστικότητας* (Πουλαντζάς 1978:325). Η ίδια η αντιπροσωπευτική φιλελεύθερη δημοκρατία έχει μεταλλαχθεί χάνοντας την *αρχή της δημοσιότητας* (Πουλαντζάς 1978: 325). Η *αρχή του απορρήτου* είναι η νέα κανονικότητα και αποτελεί *δομικό τρόπο λειτουργίας της κρατικής διοίκησης* (Πουλαντζάς 1978:325). Βασική συνέπεια της παραπάνω κατεύθυνσης είναι η *συγκέντρωση της πραγματικής εξουσίας μηχανισμούς περιχαρακωμένους* (Πουλαντζάς 1978:327), οδηγεί στον συνολικότερο συγκεντρωτισμό του κρατικού μηχανισμού και δη στην *προσωποποίηση της εξουσίας* στο πρόσωπο του ηγέτη της Εκτελεστικής Εξουσίας (Πουλαντζάς 1978: 328).

Ο Jessop (2011) παρουσιάζοντας μια κριτική επισκόπηση των έργων του Ν. Πουλαντζά καταφεύγει στο επιχείρημα ότι ο Πουλαντζάς *"δεν κατέφυγε σε μια δομική αιτιότητα όπως ο Althusser, αλλά σε στρατηγική αιτιότητα η οποία εξηγεί την κρατική πολιτική με όρους διαδικασίας στρατηγικού υπολογισμού χωρίς υπολογίζον υποκείμενο."* (Jessop 2011:171). Η συγκεκριμένη οξυδερκής παρατήρηση χρησιμεύει πέρα από το υποφαινόμενο, δηλαδή σε μια ουσιαστική ποιοτική διαφορά ανάμεσα στις θέσεις Πουλαντζά και Αλτουσέρ σε σχέση με τη κρατική στρατηγική, αλλά και στη χρησιμότητα της παρατήρησης ως ένα εργαλείο πολιτικής ανάλυσης. Αυτό διότι δύναται να υποστηριχθεί ότι μια ορισμένη κατεύθυνση που έλαβε μια κρατική πολιτική δεν είναι αποτέλεσμα μιας νομοτελειακής κίνησης αλλά ένα καλά υπολογισμένο πολιτικό σχέδιο μιας ηγεμονικής ομάδας εντός του εκάστοτε κυρίαρχου κρατικού μηχανισμού. Προς υποστήριξη του παραπάνω επιχειρήματος ο Jessop συνεχίζει παραθέτοντας ένα κείμενο του Πουλαντζά (1978β:136) στο οποίο επαληθεύεται ότι το κράτος είναι *"ένα στρατηγικό πεδίο και διαδικασία τεμνόμενων*

δικτύων εξουσίας [...] που διαπερνάται από τακτικές οι οποίες είναι συχνά ιδιαίτερα ορατές στο περιορισμένο επίπεδο της εγγραφής τους στο κράτος: τέμνονται και συγκρούονται μεταξύ τους, βρίσκουν τον στόχο τους σε κάποιους μηχανισμούς ή βραχυκυκλώνονται από άλλους, και χαρτογραφούν τελικά τη συνισταμένη των δυνάμεων, την κρατική πολιτική, που διαπερνά τις συγκρούσεις εντός του κράτους" (Jessop 2011:171). Ο σχολιαστής συνεχίζει "καμία εξουσία δεν μπορεί να ασκηθεί σε αυτό το πεδίο χωρίς μια σειρά στόχων και σκοπών. Κι ωστόσο, κανένα ατομικό, ομαδικό ή ταξικό υποκείμενο δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι επέλεξε ή αποφάσισε την τελική έκβαση των δρώμενων των αντικρουόμενων μικρο-εξουσιών. Έτσι, η πολιτική ταξική κυριαρχία είναι εμπρόθετη και μη υποκειμενική" (Jessop 2011:171).

Συμπερασματικά, οι βασικές θέσεις των τριών θεωρητικών καθώς και των σχολιαστών τους, που συνοπτικά παρουσιάστηκαν είναι κρίσιμες και διαφωτίζουν κρίσιμες πτυχές της μορφής, των δομών και των λειτουργιών του κράτους και της κυριαρχίας του, έτσι όπως αυτή αρθρώνεται και συγκροτείται. Σίγουρα αυτές οι συνοπτικές παρουσιάσεις δεν αντικατοπτρίζει τον πλούτο της συζήτησης για το κράτος που έλαβε μέρος ανά τους καιρούς και τους τόπους. Η παραπάνω παράθεση και παρουσίαση αποτελεί ένα μικρό κομμάτι μεν κρίσιμο δε και έθεσε τα βασικά μεθοδολογικά εργαλεία που θα ενσωματωθούν παρακάτω στην ανάλυση, ερμηνεία καθώς και το θεωρητικό πλαίσιο που θα ακολουθηθεί.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Νεοφιλελεύθερο κράτος, Διακυβέρνηση και συναίνεση

2.1 Το πλαίσιο των μετασχηματισμών του κράτους και η αλλαγή «παραδείγματος»: από την κενσυανή συναίνεση στον νεοφιλελευθερισμό.

Τα (αστικά) κράτη στον ρου της ιστορίας τους υπερβαίνουν τη προηγούμενη έκδοση του εαυτού τους λόγω μεγάλων οικονομικών κρίσεων, πολέμων και τεχνολογικών επαναστάσεων. Δεν αλλάζουν πάντα όλα, αλλά όλα πάντα αλλάζουν και ταυτοχρόνως παραμένουν ίδια. Πιο συγκεκριμένα, μπορεί κάποιος ερευνητής στην ανάλυση του να παρατηρήσει ραγδαίες ανακατατάξεις, μετατοπίσεις και μετασχηματισμούς. Το εύρος των εμπειρικών δεδομένων που λαμβάνει ένα άτομο είναι πραγματικά απεριόριστο, αλλά κάποιες σχέσεις ενδέχεται να αλλάζουν και παράλληλα να ξεγελούν τον παρατηρητή. Δηλαδή, μπορεί κάτι να φαίνεται καινούργιο αλλά μέσα του να κρύβει κάτι πολύ παλιό. Ενδεχομένως να θεωρούταν και απομεινάρι της ιστορίας που εκτίθεται στα μουσεία. Έτσι, συμβαίνει και με το αστικό κράτος.

Το τελευταίο έχει αλλάξει πάμπολλες μορφές και λειτουργίες από τη στιγμή που συγκροτήθηκε αλλά ποτέ δεν έχασε τη βασική μορφή του, τους Μηχανισμούς άμεσης ή έμμεσης αναπαραγωγής του, τους μακροχρόνιους ή βραχυπρόθεσμους. Με λίγα λόγια σε αυτούς που βασίζεται για να εξασφαλιστεί η αναπαραγωγή του. Βέβαια, κάποιος θα παρατηρήσει, και ορθά, ότι το αστικό κράτος ανά τις περιόδους είχε διαφορετικούς ρόλους, από το κράτος νυχτοφύλακα του laissez faire καπιταλισμού έως το *σχετικά αυτονομημένο* μεταπολεμικό κράτος στη περίοδο της Κεϋνσιανής συναίνεσης.

Πιο συγκεκριμένα, σε αυτό το σημείο ο ορισμός του Πουλαντζά, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, είναι ένα πολύτιμο θεωρητικό, ερμηνευτικό και μεθοδολογικό εργαλείο στα χέρια του ερευνητή, με το οποίο δίνεται η δυνατότητα να διαφωτιστεί η ανάλυση. Ο ορισμός του κράτους ως συμπύκνωση του ταξικού συσχετισμού δύναμης βοηθάει την ανάλυση να αναδειξεί καίριες όψεις του μεγάλου μετασχηματισμού, που θα έλεγε και ο Πολάνυι. Οι παρακάτω παρατηρήσεις έχουν ως αφετηρία τη περίοδο των μεγάλων μετασχηματισμών και σκοπεύουν να αναδείξουν και να αποδείξουν τις μετατοπίσεις που πραγματοποιούνται σε πλανητική και ευρωπαϊκή κλίμακα. Μετατοπίσεις που μεταμορφώνουν τον παραδοσιακό τρόπο άσκησης της κρατικής πολιτικής και λειτουργίας των θεσμών του πολιτικού συστήματος.

Ακόμη, η μορφή και η κατεύθυνση που έχουν λάβει οι εφαρμοζόμενες οικονομικές και πολιτικές στρατηγικές των κυβερνήσεων καθώς και οι ολοκληρώσεις (περιφερειακές ή παγκόσμιες) που έχουν συγκροτηθεί, έχουν οδηγήσει σε πολυεπίπεδη και πολυδιάστατη μεταμόρφωση τόσο τα κράτη όσο και τους μηχανισμούς τους. Το ερευνητικό ενδιαφέρον για τη νέα διάρθρωση του κράτους, υπό τον νέο του "μανδύα", έχει προκαλέσει μια εκτενέστατη συζήτηση που υφίσταται ήδη από τις δεκαετίες του '70 και τις αναθερμαίνει έως σήμερα. Στο εσωτερικό της ενυπάρχουν πραγματικά πρωτοπόρες και ενδιαφέρουσες μελέτες που ενσωματώνουν μια πολυεπίπεδη και πολυδιάστατη ανάλυση του ιστορικού φαινομένου του σύγχρονου κράτους.

Οι μετασχηματισμοί αρχίζουν να παίρνουν "σάρκα και οστά" από τη στιγμή της ιστορικής μετάβασης από ένα ψυχροπολεμικό αντικομμουνιστικό, γραφειοκρατικό, κράτος πρόνοιας και δικαίου σε ένα σύγχρονο νεοφιλελεύθερο κράτος, μικρό, ευέλικτο, στεγανοποιημένο, αποπολιτικοποιημένο και συνάμα βαθιά πολιτικό. Το κράτος αυτό κυοφορούσε μέσα του ένα ιστορικό φορτίο που δύσκολα αποφορτώθηκε στη νέα μεταβατική μορφή. Ο πολιτικός «εκπεσμός» του προηγούμενου μοντέλου υπήρξε αποτέλεσμα γενικότερων πολιτικών διαταραχών (1968 και ο συμβολισμός

του), ευρύτερων γεωπολιτικών ανακατατάξεων (πτώση του «υπαρκτού») αλλά και της κρίσης του πετρελαίου (1973).

Επιπροσθέτως, εγκαταλείφθηκε η σταθερή ισοτιμία δολαρίου - χρυσού με την αποχώρηση των ΗΠΑ από τη συμφωνία του Bretton Woods το 1971, η οποία είχε κλειδώσει τη τιμή του δολαρίου με αυτή του Χρυσού, δημιουργώντας ένα ενιαίο και σταθερό σύστημα πληρωμών βασισμένο στη πολιτική, οικονομική και στρατιωτική ισχύ των ΗΠΑ. Το σύστημα αυτό ουσιαστικά αποτέλεσε ένα σύστημα κεφαλαιακών ελέγχων (capital controls) και διαδραμάτισε καθοριστικό και κεντρομόλο ρόλο στην μεταπολεμική «χρυσή» ανάπτυξη της Δ.Ευρώπης, της Β. Αμερικής και της Ιαπωνίας. Η αποχώρηση των ΗΠΑ, από τη πλέον για την ίδια, ασύμφορη συμφωνία, δημιούργησε σωρευτικές δυσκολίες στη διατήρηση των ισοζυγίων τρεχουσών συναλλαγών των κρατών που ποτέ δεν αναπληρώθηκε ή έστω υποκαταστάθηκε επαρκώς. Η «δολοφονία»² του παγκόσμιου πιστωτικού συστήματος αποθεμελίωσε το κεϋνσιανό μοντέλο ανάπτυξης και ουσιαστικά άφησε ανοχύρωτες τις οικονομίες απέναντι σε μια ενδεχόμενη οικονομική κρίση. Τα κράτη ήταν, πλέον, απροστάτευτα από τη δημιουργική καταστροφή³ μιας οικονομικής κρίσης.

Η πετρελαϊκή κρίση του 1973⁴ σε συνδυασμό με τις τότε πληθωριστικές πιέσεις (περίοδος του στασιμοπληθωρισμού) στις οικονομίες, οδήγησαν σε αναζήτηση διεξόδων από τη παρούσα σύνθετη κατάσταση. Εκείνη τη περίοδο αρχίζουν να υιοθετούνται καινούργια οικονομικά και πολιτικά μοντέλα διακυβέρνησης με απώτερο στόχο την υπέρβαση του τέλματος. Αρχικά, δοκιμάζονται σε χώρες της παγκόσμιας περιφέρειας, κατά κύριο λόγο μέσω χρεοκοπημένων στρατιωτικών καθεστώτων.

Επομένως, αποτέλεσμα αυτών των εξελίξεων ήταν το ξεκίνημα ενός νέου οικονομικού κύκλου, που είχε τις βάσεις του σε ένα διαφορετικό μοντέλο διακυβέρνησης με πολυεπίπεδη διάσταση. Η νεοφιλελεύθερη «έφοδος στον ουρανό» επικυρώθηκε και παγιώθηκε πολιτικά μετά τη κυριαρχία, συντηρητικών πολιτικών (Θάτσερ, Ρέιγκαν) αλλά και «σύγχρονων» προοδευτικών πολιτικών (Μπλερ, Κλίντον).

² Η έννοια αυτή χρησιμοποιήθηκε γιατί εκφράζει την μονομερώς επιβληθείσα οικονομική βία των ΗΠΑ έναντι των κρατών-μελών του συστήματος.

³ Η αναφορά στην έννοια της δημιουργικής καταστροφής συνδέεται άρρηκτα με την οικονομική κρίση. Διότι μια κρίση είτε εάν «διαβάζεται» ως κρίση υπερσυσσώρευσης κερδών του κεφαλαίου είτε ως κρίση υποκατανάλωσης των μαζών, έχει ως βασική συνέπεια και προϋπόθεση τη καταστροφή κεφαλαίου, δηλαδή μια καπιταλιστική ανασυγκρότηση σε στέρεες πλέον βάσεις.

⁴ Η συγκεκριμένη κρίση προήλθε από εξωτερικού του συστήματος όρια, δηλαδή ξεκίνησε ως εμπέδωση ενός νέου συσχετισμού δυνάμεων ανάμεσα σε γεωπολιτικά μπλοκ. Συνοπτικά, ο εμπάργκο επιβλήθηκε από τις χώρες-παραγωγούς πετρελαίου στη Μέση Ανατολή Όπου χρησιμοποιήθηκε ως οικονομικό όπλο των αραβικών κρατών για το γεωπολιτικό «ισοφάρισμα» των ΗΠΑ και του Ισραήλ.

Εκείνη την εποχή σηματοδοτείται η δημιουργία μιας κοινής ιδεολογικής συνισταμένης γύρω από άξονες οικονομικούς και πολιτικούς όπως: **α)** οικονομικά μέσω του ελεύθερου εμπορίου, της άρσης των δασμών, των κεφαλαιακών ελέγχων και των ιδιωτικοποιήσεων, **β)** τα ανθρώπινα και ατομικά δικαιώματα ως νέα μορφή (οικονομικής) ελευθερίας, **γ)** το κράτος δικαίου και οι μηχανισμοί καταστολής που λειτουργούσαν ως εγγυητές της αναπαραγωγής και εύρυθμης λειτουργίας των παραπάνω. Τέλος, έθετε τους όρους για τον υπερκερασμό της εκλεγμένης κεντρικής εξουσίας και των νομικών περιορισμών, που είχε θεσπίσει η πρώτη για την αγορά. Η μέχρι πρότινος πολιτική της ρύθμισης, παρακολούθησης και ελέγχου της αγοράς αντικαταστάθηκε από την απορρύθμιση της αγοράς⁵, δια μέσω της ισχύς που απέκτησε και της ικανότητας άσκησης αποτελεσματικής πίεσης στα κράτη.

Συνοψίζοντας, από τις μεγάλες αφηγήσεις και τις ουτοπίες περνάμε σε μια περίοδο "αταξική" σε επίπεδο πολιτικής έγκλησης του υποκειμένου, όπου το κυρίαρχο αφήγημα συμπυκνώνεται, πετυχημένα από την τότε πρωθυπουργό του Ηνωμένου Βασιλείου Μάργκαρετ Θάτσερ, αναφέροντας ότι, "*Δεν υπάρχει τέτοιο πράγμα όπως η κοινωνία. Υπάρχουν τα άτομα, οι άνδρες και οι γυναίκες*"⁶. Το άτομο και οι ελευθερίες του παρομοιάζονται ως «τοτέμ» της νεοφιλελεύθερης σκέψης.

2.2 Οι αντιφάσεις του Νεοφιλελευθερισμού: η κριτική του David Harvey

Ο David Harvey αποτελεί έναν από τους πιο συστηματικούς και έγκυρους αναλυτές για τη θεωρία και πράξη του νεοφιλελευθερισμού και για αυτόν τον λόγο θα παρουσιαστεί συνοπτικά το έργο του «Νεοφιλελευθερισμός, Ιστορία και Παρόν» (Harvey 2007). Για τον D.Harvey (2007) ο νεοφιλελευθερισμός είναι *«μία θεωρία πολιτικο-οικονομικών μεθόδων που πρεσβεύει, ότι η ανθρώπινη ευημερία μπορεί να προαχθεί καλύτερα με την αποδέσμευση των ατομικών επιχειρηματικών ελευθεριών και*

⁵ Η λέξη *αγορά* στα πλαίσια της ανάλυσης προς εξοικονόμηση χώρου και χρόνου, υιοθετεί την έννοια της ευρύτερης αγοράς ως εννοιολογικό εργαλείο. Κατ' επέκταση η ανάλυση αναγνωρίζει την διάκριση ανάμεσα στα είδη των κεφαλαίων, στη κυριαρχία της μια μερίδας έναντι της άλλης πχ. χρηματιστικού, τραπεζικού έναντι Βιομηχανικού, Κατασκευαστικού στο (Χάρβει 2007), (Λαπαβίτσας 2014), (Frazer 2015). Επομένως, η χρήση πιο επιστημονικά ορθών όρων απεμπολιζείται προσωρινά υπέρ της χωροθετικής συνοχής του επιχειρήματος.

⁶ Τα ακριβής λόγια ήταν «*And, you know, there's no such thing as society. There are individual men and women and there are families.*» Ανακτήθηκε από <https://www.theguardian.com/politics/2013/apr/08/margaret-thatcher-quotes> Ημερομηνία προσπέλασης: 2/9/2019.

ικανοτήτων, μέσα σε ένα θεσμικό πλαίσιο που χαρακτηρίζεται από ισχυρά ατομικοϊδιοκτησιακά δικαιώματα, ελεύθερες αγορές και ελεύθερο εμπόριο» (Harvey 2007: 24). Ακόμη, σύμφωνα με τη θεωρία ο ρόλος του κράτους πρέπει να περιορίζεται στη «διασφάλιση της λειτουργίας των αγορών και των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας» (Harvey 2007:24), ταυτόχρονα όμως να ελαχιστοποιείται η πραγματική εμπλοκή του εντός της αγοράς. Πιο αναλυτικά, ρόλος του κράτους αναπροσαρμόζεται σε εμπνευστή και εγγυητή του θεσμικού πλαισίου. Συνεπώς, ο Harvey (2007) ερμηνεύει την «νεοφιλελευθεροποίηση ως ένα πολιτικό πρόγραμμα για την επανεδραίωση των συνθηκών της καπιταλιστικής συσσώρευσης και της παλινόρθωσης της δύναμης των οικονομικών ελίτ» (Harvey 2007:45), ενώ προσθέτει αργότερα ότι «η νεοφιλελευθεροποίηση δημιουργεί τις συνθήκες για τη διαμόρφωση κεφαλαιοκρατικής τάξης, και όσο αυτή η ταξική εξουσία δυναμώνει τόσο αναφύεται η τάση να επιδιώξει αυτή η τάξη να αποτινάξει την εξάρτηση της από τη δύναμη του κράτους και να αναπροσανατολίσει την κρατική εξουσία σε νεοφιλελεύθερες κατευθύνσεις» (Harvey 2007:106).

Επιπλέον, ο Harvey (2007:114-117) παρατηρεί πέντε αντιφάσεις που διαπερνούν το νεοφιλελεύθερο κράτος, οι οποίες είναι: **1)** «η δημιουργία κατάλληλου σκηνικού για τις λειτουργίες της αγοράς...παίξει ενεργό ρόλο στη διαμόρφωση καλού επιχειρηματικού κλίματος και συμπεριφέρεται ως ανταγωνιστική οντότητα στην παγκόσμια πολιτική», επομένως τίθεται το ζήτημα της «αφοσίωσης των πολιτών», το οποίο εξασφαλίζεται μέσω του «εθνικισμού» (Harvey 2007:114), **2)** «ο αυταρχισμός που εμπεριέχεται στην επιβολή της αγοράς δεν εναρμονίζεται με τα ιδανικά των ατομικών ελευθεριών» κι έτσι είναι δύσκολο για τον νεοφιλελευθερισμό «να διατηρήσει την εγκυρότητα του λόγου του περί ατομικών ελευθεριών» (Harvey 2007:115), **3)** «ενώ είναι πιθανώς κρίσιμη η διατήρηση της αξιοπιστίας του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Ο ανεύθυνος και υπερβολικός ατομικισμός των λειτουργιών του παράγει κερδοσκοπική ευμεταβλησία, χρηματιστηριακά σκάνδαλα και χρόνια αστάθεια» (Harvey 2007:115), **4)** «ενώ προβάλλονται κυρίως τα πλεονεκτήματα του ανταγωνισμού, η πραγματικότητα δείχνει την αυξανόμενη συγχώνευση της ολιγοπωλιακής και υπερεθνικής ισχύος σε ελάχιστες συγκεντροποιημένες πολυεθνικές εταιρείες» (Harvey 2007:116), **5)** «μέσα στο λαό, η ώθηση προς τις ελευθερίες της αγοράς και την εμπορευματοποίηση μπορεί εύκολα να μετατραπεί σε αμόκ και να διαλύσει την κοινωνική συνοχή» (Harvey 2007:116)

Συμπληρωματικά, οι αλλαγές εφαρμόζονται σταδιακά αλλά και ασύμμετρα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 και σταθεροποιήθηκαν κατά τη δεκαετία του 1990.

Τέσσερις παράγοντες, κατά τον Harvey (2007:128-130) έπαιξαν κρίσιμο ρόλο προς τη θεμελίωση αυτών των αλλαγών:

Πρώτον, η στροφή προς μια πιο ανοιχτή κυριαρχία του χρηματοπιστωτικού τομέα σ' όλη την οικονομία που άρχισε από τη δεκαετία του 1970 και επιταχύνθηκε σ' αυτή του 1990. Εκείνη τη περίοδο οι άμεσες ξένες επενδύσεις και οι επενδύσεις χαρτοφυλακίου αυξήθηκαν ταχύτατα σ' όλη την έκταση της παγκόσμιας οικονομίας. Ακόμη, τονίζεται η αυξανόμενη διασύνδεση μεταξύ μεγάλων εταιρειών και χρηματοπιστωτικών αγορών.

Δεύτερον, παράγοντα θεμελίωσης αποτελεί η αυξανόμενη γεωγραφική κινητικότητα του κεφαλαίου που οδήγησε στην ολοένα και μεγαλύτερη απομείωση του κόστους μεταφοράς και των επικοινωνιών. Η μείωση των δασμών, των συναλλαγματικών ελέγχων και του χρόνου αναμονής στα σύνορα αποτελούν εξίσου σημαντικούς παράγοντες για τη κυριαρχία του νεοφιλελευθερισμού. Όλο αυτό το κλίμα είχε ως αποτέλεσμα, την άσκηση πίεσης προς τα κράτη για την αντιμετώπιση της ποιότητας του επιχειρηματικού κλίματος στις χώρες τους, ως κρίσιμο στοιχείο της επιτυχίας τους στον τομέα του ανταγωνισμού.

Τρίτον, η απορρύθμιση της αγοράς εργασίας και η μείωση των επιδομάτων κοινωνικής πρόνοιας οδήγησε σε μεγαλύτερα ποσοστά απόδοσης από τις χρηματοπιστωτικές και εταιρικές δραστηριότητες.

Τέταρτον, η παγκόσμια διάχυση της νέας μονεταριστικής και νεοφιλελεύθερης οικονομικής ορθοδοξίας εξασφαλίστηκε, μέσω της ιδεολογική επιρροής, η τελευταία να διοχετευτεί μέσω της θέσπισης δεξαμενών σκέψης (think tanks). Συνεπώς, η αλλαγή των στόχων της οικονομικής πολιτικής, δηλαδή ο έλεγχος του πληθωρισμού και τα "υγιή" δημόσια οικονομικά μέσω του οικονομικού μείγματος πολιτικής της λιτότητας, επήλθε με όρους κρατικής πολιτικής και αποτελούσε το αντι-πρόταγμα του νεοφιλελευθερισμού απέναντι στις μέχρι πρότινος κενσιανές πολιτικές της πλήρους απασχόλησης και της κοινωνικής προστασίας.

Οι πολυεπίπεδες αυτές εξελίξεις και μεταμορφώσεις οδήγησαν σε μια νέου τύπου καπιταλιστική συσσώρευση, την *συσσώρευση δια της αφαίρεσης* (Harvey 2007:209, 210,211,213), η οποία **συνοπτικά** έχει τέσσερα χαρακτηριστικά: **α)** την

ιδιωτικοποίηση και την εμπορευματοποίηση, β) τη κυριαρχία του χρηματοπιστωτικού τομέα στην οικονομία γ) τη διαχείριση και χειραγώγηση των κρίσεων δ) τις κρατικές αναδιανομές.

Η κυριαρχία του νέου αυτού οικονομικού μοντέλου επιτυγχάνεται μέσω της "συναίνεσης της Ουάσιγκτον" (Washington Consensus), η οποία προωθείται κυρίως μέσω του ΔΝΤ ως βασικό δόγμα διάσωσης χρεοκοπημένων κρατών. Οι περίφημες διαρθρωτικές προσαρμογές βρίσκουν την πολιτική και προγραμματική τους γείωση μέσω των ιδιωτικοποιήσεων, της απελευθέρωσης των αγορών και της ισοσκέλισης των προϋπολογισμών.

Σε επίπεδο κρατικής πολιτικής η νεοφιλελεύθερη θεωρία υποστηρίζει, ότι πρέπει να εξασφαλίζονται ισχυρά δικαιώματα ατομικής ιδιοκτησίας, την εφαρμογή του νόμου και τους θεσμούς των αγορών, ώστε να λειτουργούν χωρίς εμπόδια (Harvey 2007:97). Στην ουσία του ο νεοφιλελευθερισμός προτάσσει την ελευθερία και την αυτορρύθμιση της αγοράς κάτω από τα "κανόνια" του κράτους. Απαιτεί την απόλυτη ρύθμιση της απορρύθμισης και την εγγύηση της μέσω του μονοπωλίου της βίας που κατέχεται από το κράτος. Αυτό δημιουργεί μια διπλή κίνηση, η οποία μπορεί να παρομοιαστεί με αυτή που είχε περιγράψει ο Πολάνι σε ανύποπτο χρόνο το 1944. Από τη μια υπάρχει η απελευθέρωση της αγοράς μέσω της αποκρατικοποίησης τομέων της οικονομίας, το οποίο άμεσα σημαίνει λιγότερο κράτος και από την άλλη μεγέθυνση των κατασταλτικών μηχανισμών ως εγγύηση της εύρυθμης λειτουργίας της αγοράς. Αυτή η διαδικασία θα αναλυθεί ενδελεχώς παρακάτω. Οι νεοφιλελεύθεροι θεωρητικοί, σύμφωνα με τον Harvey, *ευνοούν τη διακυβέρνηση από τεχνοκράτες και ελίτ. Εκφράζεται μια ισχυρή προτίμηση στη διακυβέρνηση⁷ με εκτελεστικές διαταγές και δικαστικές αποφάσεις, παρά με δημοκρατική και κοινοβουλευτική διαδικασία λήψης των αποφάσεων* (Harvey 2007:100).

Η βάση του προτάγματος του συγκεκριμένου ιδεολογήματος και της ιστορικής κίνησης που έθεσε δεν θεωρείται αποκομμένη από τις διεθνείς εξελίξεις σε πολιτικό, οικονομικό και παραγωγικό επίπεδο. Οι τομές και οι συνέχειες που ξεκινούν από τη δεκαετία του 1980 και φτάνουν έως και σήμερα, εμφανίζουν και συγκροτούν τόσο μια θεμελιωμένη κοσμοαντίληψη όσο και μια πολιτική πρακτική.

⁷ Η έμφαση στη λέξη είναι δική μας.

2.3 Για την ιδεολογία και τις πολιτικές πρακτικές του νεοφιλελευθερισμού

Η εποχή του νεοφιλελεύθερου χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού χαρακτηρίζεται από τη κυριαρχία των κεντρικών τραπεζών και παγκοσμίων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων. Οι τελευταίες δημιουργούν τη πλειοψηφία των κανόνων που κυβερνούν τις κεντρικές σχέσεις της καπιταλιστικής κοινωνίας (Frazer 2015:175). Η νέα αυτή μορφή του χρηματοπιστωτικού καπιταλισμού έχει μεταβάλει τη σχέση οικονομίας και πολιτικής (Frazer 2015:176). Μέσω της κυριαρχίας του χρηματιστικού κεφαλαίου πειθαρχούνται κράτη στα άμεσα συμφέροντα του ιδιωτικού επενδυτή (Frazer 2015: 176). Το ΔΝΤ και η Παγκόσμια Τράπεζα προωθούν τη δομική προσαρμογή (Frazer 2015: 176) και η τελευταία απορρέει από την διεθνοποίηση της παραγωγής (Frazer 2015: 177). Η δομική προσαρμογή αποτελεί μέρος της «Συναίνεσης της Ουάσιγκτον. Ο όρος πρώτη φορά εμφανίζεται από τον Williamson το 1989 σε ένα συνεδριακό έγγραφο του Ινστιτούτου για τα Διεθνή Οικονομικά (Institute for International Economics) (Finnegan 2003:41) (Williamson 2008:14) και αναφερόταν στη *συμβατική σοφία* (Finnegan 2003:41) της Παγκόσμιας Τράπεζας, του ΠΟΕ, του ΔΝΤ και τη συγκατάθεση του Υπουργείου Οικονομικών των ΗΠΑ. Παράλληλα, το έγγραφο αυτό ανέφερε συνοπτικά, τα παρακάτω δέκα μέτρα που έπρεπε να ακολουθηθούν από τις κυβερνήσεις τη Λατινικής Αμερικής για να επιτευχθεί η ανάπτυξη τους. Συνοπτικά, τα μέτρα αυτά ήταν **α) η δημοσιονομική πειθαρχία, β) ο επαναπροσδιορισμός των δημοσίων επενδύσεων, γ) η φορολογική μεταρρύθμιση, δ) η απελευθέρωση των επιτοκίων, ε) ένα ανταγωνιστικό συναλλαγματικό επιτόκιο, ζ) η φιλελευθεροποίηση του εμπορίου, η) η ιδιωτικοποίηση, θ) η απορρύθμιση και ι) τα περιουσιακά δικαιώματα** (Williamson 2008:16-17). Τέλος, ο Stiglitz (2002: 74) σημειώνει για τις παραπάνω πολιτικές ότι *«βασίζονται στον φονταμενταλισμό της αγοράς»*.

Επομένως, τα παραπάνω αποτέλεσαν τον οδικό χάρτη για την οικονομική στρατηγική των αναπτυσσόμενων χωρών. Όργανα επιβολής τους αποτέλεσαν το ΔΝΤ, η Παγκόσμια Τράπεζα, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου και ο ΟΟΑΣΑ. Ο συσχετισμός δύναμης που είχε διαμορφωθεί στον μεταψυχροπολεμικό κόσμο

επέτρεψε τη κυριαρχία τέτοιων υπερεθνικών και διεθνικών οργανισμών. Ταυτόχρονα, τους εξασφάλιζε την ελευθερία διαμόρφωσης και εκπόνησης μιας τέτοιας κλίμακας πολιτικής και οικονομικής στρατηγικής.

Το δημόσιο χρέος των κρατών ήταν η νομιμοποιητική βάση της παραπάνω στρατηγικής αλλά και αφορμή για την εφαρμογή της τελευταίας. Στη συνέχεια, το παραπάνω «πακέτο μέτρων» αποτέλεσε το πρότυπο μοντέλο πολιτικοοικονομικής ατζέντας και στρατηγικής ανάπτυξης. Πιο αναλυτικά, η πολιτική στρατηγική της νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης είναι η απόσπαση των κέντρων λήψης αποφάσεων και των κρατικών πολιτικών από το εσωτερικό των κρατών και η μετατόπιση τους στους παραπάνω υπερεθνικούς και διεθνικούς οργανισμούς, με αφορμή τα μεγέθη του δημοσίου χρέους. Οι προϋποθέσεις του δανεισμού είναι συγκεκριμένες και με σταθερό πολιτικό προσανατολισμό, όπως η δημοσιονομική σταθερότητα "μεταφράζεται" σε φοροαπαλλαγή των μεγάλων επιχειρήσεων, σε αποκρατικοποιήσεις και απελευθέρωση των αγορών. Οι πολιτικές αυτές δεν επιβάλλονται, έστω και τυπικά, εκ των άνω, αλλά υλοποιούνται υπό το πρίσμα μιας εθνικής κυβέρνησης που συναινεί και ακολουθεί "καλές πολιτικές" (Μαρκαντωνάτου 2011). Βέβαια ο ορισμός της καλής πρακτικής παραμένει ασαφής, καθώς λειτουργώντας με ένα ήδη εξορθολογισμένο πλαίσιο, δεν τίθεται το ζήτημα της «κακής» πολιτικής στρατηγικής. Σε μια προσπάθεια εξαγωγής ενός σύντομου ορισμού καταλήγουμε στον προσδιορισμό των καλών πολιτικών, ως πολιτικών φιλικά προσκείμενων προς την αγορά και σε πλήρη αντιδιαστολή με το αυστηρά δομημένο βεμπεριανό τρόπο κρατικής οργάνωσης που δημιουργεί περιορισμούς στην απόλυτη κερδοφορία και ασυδοσία του κεφαλαίου.

Επιπροσθέτως, τα κράτη είτε συγκροτούν τη κατεύθυνση είτε επιβάλλεται να υιοθετήσουν τις επιταγές συγκεκριμένων οργανισμών προς την επίτευξη θετικών βαθμών στις εκθέσεις αξιολόγησης των χρηματοπιστωτικών και διεθνικών θεσμών (όπως ο ΟΟΑΣΑ) παγκόσμιας διακυβέρνησης. Κι αυτό διότι τα κράτη οφείλουν να εξασφαλίσουν την ανακύκλωση του χρέους τους με ευνοϊκότερους όρους και το τελευταίο επιτυγχάνεται με την πρόκληση της λεγόμενης εμπιστοσύνης αγορών και επενδυτών. Συνεπώς, η νομιμοποίηση που αντλούσε το πολιτικό σύστημα μετατοπίζεται εξωτερικά έναντι της μέχρι πρότινος εσωτερικής κοινωνικής νομιμοποίησης. Η τελευταία υποχωρεί και περιορίζεται στα όρια του *There is no Alternative (TINA)* και του πολιτικά εφικτού. Τέλος, το διαμορφωμένο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης περιορίζει το εύρος άσκησης διαφορετικού υποδείγματος και μοντέλου κρατικών πολιτικών. Η απελευθέρωση των κεφαλαίων και των

χρηματοπιστωτικών αγορών δημιουργεί μια αφόρητη πίεση στη σταθερή εδαφικότητα του Έθνους – κράτους και στον παραδοσιακό τρόπο λειτουργίας των μηχανισμών του.

Ακόμη, οφείλεται να αρθρωθεί μια ξεχωριστή αναφορά για τον έλεγχο της καλής διακυβέρνησης, ο οποίος ορίζεται στα πλαίσια της παγκόσμιας κοινότητας και δημιουργεί ορισμένα δεδομένα που πρέπει να ακολουθούνται. Τέτοιου τύπου λειτουργίες ελέγχου εξυπηρετούνται από διεθνείς οργανισμούς όπως ο ISO (Διεθνής Οργανισμός Τυποποίησης), ο οποίος εξασφαλίζει την ποιότητα της διοίκησης με διεθνή "στάνταρ". Κύρια οργανωτική δομή αποτελεί η αντίληψη των υπηρεσιών ως επιχειρήσεων και η αξιολόγηση πραγματοποιείται από πελάτες και όχι από πολίτες. Δηλαδή, αξιολογείται κατά πόσο πετυχημένη, ελκυστική και αποδοτική είναι μια εταιρεία. Η αξιολόγηση αποβλέπει κυρίως στην καταπολέμηση των «παθογενειών» και στην οργάνωση των υπηρεσιών με άξονα την αποδοτικότητα και τη μείωση των δημόσιων δαπανών.

Συμπληρωματικά, σύμφωνα με την Frazer (2015) *«δεν είναι τα κράτη αλλά τα διεθνικά διακυβερνητικά εποικοδομήματα, όπως ο ΠΟΕ, που έχουν ένα συνεχώς διευρυνόμενο μερίδιο από τους καταναγκαστικά επιβαλλόμενους κανόνες που πλέον κυβερνούν τεράστιες δεξαμενές της κοινωνικής αλληλεπίδρασης σε όλο τον κόσμο»* (Frazer 2015:179), συνεχίζει αναφέροντας πως, *«όσο οι νεοφιλελεύθερες νόρμες θεσμοποιούνται, η πολιτική ατζέντα είναι συρρικνωμένη, προωθημένη από πριν.»* (Frazer 2015:179) και ολοκληρώνει το επιχείρημα της λέγοντας *«το νέο καθεστώς προωθεί την κατάληψη της δημόσιας δύναμης από ιδιωτική (επιχειρηματική) δύναμη»* (Frazer 2015:180).

Το τέλος της δεκαετίας του 1970 σηματοδοτεί, για τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, την τροποποίηση της παραδοσιακής αντίληψης περί κράτους με την "βίαιη" εισαγωγή των νεοφιλελεύθερων ιδεολογημάτων και δογμάτων εντός του συνόλου του κρατικού μηχανισμού. Οι βασικές παραδοχές και αρχές του συγκεκριμένου ιδεολογήματος στόχευαν στην απομείωση των κρατικών οικονομικών δραστηριοτήτων. Έτσι, η απόσυρση του κράτους από παρεμβατικές και ρυθμιστικές πολιτικές, δίνει τη θέση του στο ιδιωτικό κεφάλαιο, το οποίο της βλέπει ως νέες αγορές και ως νέες ευκαιρίες κερδοφορίας και συσσώρευσης.

Οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές διέπουν ολόκληρο το φάσμα της δημόσιας πολιτικής, σημειώνοντας έτσι επιδράσεις και στην Δημοσία Διοίκηση με την εισαγωγή του «New Management». Στα πλαίσια της υποχώρησης της κεϋνσιανής συναίνεσης και

την αναγωγή του νεοφιλελευθερισμού ως τον ορθολογικό τρόπο διακυβέρνησης, πραγματοποιούνται μεταρρυθμίσεις προκειμένου να καταστεί το κράτος πιο ευέλικτο. Ιστορική μήτρα οικοδόμησης του συγκεκριμένου μοντέλου αποτελούν οι προσπάθειες συγκρότησης ενός "νέου" κράτους από τους Ρέιγκαν (ΗΠΑ) και Θάτσερ (ΗΒ).

Η νέα δημόσια διοίκηση εμφανίζεται ως απάντηση στον «υπερδιογκωμένο» δημόσιο τομέα, ο οποίος αποτελεί πηγή παραγωγής ελλειμάτων. Η λύση της προαναφερθείσας παθογένειας βρισκόταν στην ορθολογική κρατική συγκρότηση που θα καθιστούσε το δημόσιο πιο "ευέλικτο" και πιο αποτελεσματικό με λιγότερες δαπάνες. Κάτι που γίνεται όμως αντιληπτό είναι, ότι στοχεύει στην περιστολή της δημόσιας διοίκησης και στην κατάρτιση φθηνότερων υπηρεσιών με απώτερο σκοπό την συμμετοχή ιδιωτικών εταιριών στη διακυβέρνηση μέσω της θεσμοθέτησης των *Συμβάσεων Ιδιωτικού - Δημοσίου Τομέα* (ΣΔΙΤ). Κεντρικός άξονας του νέου «management» αποτελεί η συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας, όπου η κοινωνική πολιτική θα πρέπει να λειτουργεί με τρία κριτήριά «*την Οικονομία, την Αποτελεσματικότητα και την Αποδοτικότητα*» (Μαρκαντωνάτου 2011).

Η έννοια της επιχειρηματικής διακυβέρνησης έρχεται σε πλήρη ιδεολογική και πρακτική ταύτιση με την έννοια της νέας δημόσιας διοίκησης. Η προσέγγιση αυτή θέτει ως στόχο την εμπλοκή ιδιωτικού κεφάλαιου σε δημόσιους οργανισμούς είτε ως ΣΔΙΤ, είτε ως μερική ιδιωτικοποίηση. Πυρήνας της επιχειρηματικής διακυβέρνησης θεωρείται η κριτική στο βεμπεριανό τύπο οργάνωσης με την αυστηρά δομημένη ιεραρχία, η οποία κατ' επέκταση καθιστά τον κρατικό μηχανισμό δυσκίνητο. Με μια άλλη διατύπωση η διάρθρωση του δημοσίου από τους γραφειοκράτες θα πρέπει να αντικατασταθεί από ευέλικτους μανάτζερ, οι οποίοι γνωρίζουν το τρόπο λειτουργίας της οικονομίας και την μεθοδολογία μετασχηματισμού της κρατικής μηχανής, μετατρέποντας τη από έναν δυσκίνητο παρωχημένο και στατικό μηχανισμό σε έναν ευέλικτο εκσυγχρονισμένο κατά ιδιωτικά-εταιρικά πρότυπα οργανωμένο μηχανισμό. Το κράτος, στο νέο αυτό πλαίσιο, αντιλαμβάνεται τους πολίτες του ως πελάτες παύοντας να αντιμετωπίζει τη παροχή υπηρεσιών ως πυρηνικό δικαίωμα. Επιχειρεί την κάλυψη των στοιχειωδών υπηρεσιών και παραδίδει την ευθύνη απονομής ολόενα και περισσότερων υπηρεσιών στον ιδιωτικό τομέα.

Οι πολιτικές που εφαρμόζονται τη πρώτη περίοδο έχουν να κάνουν με την αντιμετώπιση, απονομιμοποίηση και αποσύνθεση του μεταπολεμικού κράτους πρόνοιας και στη συνέχεια η δεύτερη περίοδος σχετίζεται με την παγίωση της

κυριαρχίας του συγκεκριμένου τρόπου διακυβέρνησης. Η μορφή με την οποία έχει αποκρυσταλλωθεί το νεοφιλελεύθερο κράτος χαρακτηρίζεται από μια σαφή τάση περιορισμού εκείνων των στοιχείων που αναφέρονται και διασφαλίζουν την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας (Γράβαρης 2016:362). Η αποδυνάμωση της νομοθετικής εξουσίας γίνεται προς όφελος των δικτύων και κοινοτήτων πολιτικής. Πιο συγκεκριμένα, αναδύονται νέες ομάδες "ειδικών", πανεπιστημιακών, τεχνοκρατών οι οποίες εκδηλώνουν έναν λόγο μονοσήμαντο - μονοδιάστατο και τεχνικό (Γράβαρης 2016:363).

Ως σημαντική κρίνεται η ενίσχυση των κατασταλτικών μηχανισμών με την αναβάθμιση του οπλοστασίου τους με νέες τεχνολογίες παρακολούθησης σε βάρος των ατομικών δικαιωμάτων (Γράβαρης 2016:363) αλλά και την υποκατάσταση των κρατικών κατασταλτικών μηχανισμών από ιδιωτικές επιχειρήσεις που δρουν στον τομέα της ασφάλειας (αστυνομία καθώς και μισθοφορικά σώματα) (Γράβαρης 2016:363). Επιπρόσθετα, οι ιδεολογικοί μηχανισμοί κυριαρχούνται, πλέον, από ολοκληρωτικές ρηματικές πρακτικές με στόχο την κατασκευή πειθαρχημένων υποκειμένων (Γράβαρης 2016: 364).

Επιπλέον, όσον αφορά τις οικονομικές λειτουργίες και τις παραγωγικές δραστηριότητες του κράτους, η βασική τάση που παρατηρείται είναι αυτή της ιδιωτικοποίησης είτε της συνέχισης της λειτουργίας τους στη βάση ιδιωτικοοικονομικών κριτηρίων, είτε της εκχώρησης του σε φορείς του ιδιωτικού τομέα, μέσω του *outsourcing*, των ιδιωτικοποιήσεων υποδομών και των φυσικών μονοπωλίων (Γράβαρης 2016:364). Συνεπώς, το νεοφιλελεύθερο κράτος, κατά τον Γράβαρη, έχει δύο βασικά γνωρίσματα: α) περιορισμός και συρρίκνωση ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Άρα **το νεοφιλελεύθερο κράτος χαρακτηρίζεται ως αυταρχικό**. β) η πλήρωση του κενού που έχει αφήσει η συρρίκνωση των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων καλύπτεται από τις κυρίαρχες ελίτ. Άρα **το νεοφιλελεύθερο κράτος χαρακτηρίζεται ως ολιγαρχικό** (Γράβαρης 2016:365).

2.4 Η διακυβέρνηση ως πολιτική στρατηγική του νεοφιλελευθερισμού και οι μετασχηματισμοί των κρατικών λειτουργιών σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Η έννοια που επικεντρώνεται η συγκεκριμένη ανάλυση είναι αυτή της **διακυβέρνησης**, διότι μέχρι πρότινος η κυβέρνηση ήταν το πρωταρχικό σημείο ελέγχου, σχεδιασμού και υλοποίησης κρατικής πολιτικής μιας δημοκρατικά εκλεγμένης κυβέρνησης σε ένα αστικό σύστημα ελέγχου και ισορροπίας. Αυτό το υπόδειγμα του «κυβερνάν», όπως αναδείχθηκε και παραπάνω, αντιστράφηκε.

Η διακυβέρνηση ορίζεται από τους Αρανίτου, Παπαβλασόπουλο και Σπουρδαλάκη (2011) ως «*μια δομή, ένα πρότυπο σύστημα διαδικασιών λήψης και εκτέλεσης αποφάσεων που στηρίζεται στη διάδραση πολιτικών και μη φορέων, όπου το κράτος θεωρείται μόνο ένας από αυτούς*» (Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος, Σπουρδαλάκης 2011:41), ενώ ο Γράβαρης (2016) θέτει συνοπτικά πέντε όψεις της: **α)** ένα σύνολο θεσμών ή δρώντων υποκειμένων, **β)** ένα ασαφές και θολό πεδίο αρμοδιοτήτων ως προς την αντιμετώπιση τόσο οικονομικών όσο και ευρύτερα κοινωνικών ζητημάτων, **γ)** ένα πεδίο στρατηγικού χαρακτήρα συλλογικής δράσης, **δ)** τη μορφή αλληλόδρασης όσο και τους κανόνες που τίθενται και αντιστοιχούν ως προς το περιεχόμεν αυτόνομων και αυτοδιαχειριζόμενων δικτύων και **ε)** ο σχηματισμός αυτών των δικτύων, ο οποίος περιορίζει τον ρόλο της κυβέρνησης στη δράση του πηδαλιούχου (Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος, Σπουρδαλάκης 2011:360-361).

Επομένως, «*η δομή της κυβέρνησης χαρακτηρίζεται από σχέσεις ιεραρχίας και η δομή της αγοράς από άναρχες σχέσεις. Οι σχέσεις που ενεργοποιούνται στο εσωτερικό της governance είναι σχέσεις ετεραρχίας*» (Γράβαρης 2016:361-362) παράλληλα συμπεραίνεται ότι πρόκειται για τη νέα μορφή του πολιτικού και οικονομικού πλαισίου (Γράβαρης 2016:362). Η μορφή με την οποία εμφανίζεται είναι «*η πολυεπίπεδη και πάντα δικτυακή πολιτική ισχύς*» (Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος, Σπουρδαλάκης 2011:42). Η τελευταία αναπροσαρμόζει τον τρόπο άσκησης της πολιτικής της και τον τόπο εκπόνησης της. Πιο συγκεκριμένα, ο Παπαβλασόπουλος (2016) αναφέρει ότι «*εγκαθιδρύεται ένα οιονεί κανονιστικό συνεχές που εκκινεί από τις επεξεργασίες υπερεθνικών οργανισμών, διαχέεται στις κρατικές πολιτικές και καταλήγει στα κυβερνητικά προγράμματα των κομμάτων εξουσίας, καθώς και στην ατζέντα των οργανώσεων της κοινωνίας των πολιτών*» (Παπαβλασόπουλος 2016:267). Η αναπροσαρμογή αυτή αλλάζει τις προτεραιότητες της κρατικής μηχανής, η οποία πλέον στα πλαίσια της διακυβέρνησης διακηρυγμένα στοχεύει, σχεδόν με

αποκλειστικό τρόπο, στην *αποτελεσματικότητα* (Λευκή Βίβλος για τη Διακυβέρνηση⁸). Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα πάντα με τη Λευκή Βίβλο «οι αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται στο κατάλληλο επίπεδο, την κατάλληλη στιγμή και να παράγουν τα απαιτούμενα αποτελέσματα.»⁹ Για τους Αρανίτου, Παπαβλασόπουλο και Σπουρδαλάκη (2011) η πολιτική «κρατικοποιείται» (Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος, Σπουρδαλάκης 2011:42) και οδηγεί σε «διαρροή της εξουσίας προς **τρεις** σαφείς κατευθύνσεις: **α)** προς τα πάνω, δηλαδή προς τους υπερεθνικούς οργανισμούς, **β)** προς τα κάτω, δηλαδή στις περιφερειακές κοινότητες της επικράτειας του κάθε κράτους-έθνους και **γ)** φυσικά προς τα έξω, δηλαδή στις πρωτοβουλίες και θεσμούς της κοινωνίας των πολιτών και της αγοράς.» (Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος, Σπουρδαλάκης 2011:42).

Σε αυτό το πλαίσιο αναδιαμόρφωσης των θεσμικών παικτών στον πολιτικό ανταγωνισμό με την αντίστοιχη εισαγωγή υπερεθνικών δρώντων, κυριαρχεί η έννοια της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης. Η Ευρωπαϊκή Ένωση μεταβάλλει τον ρόλο της κυβέρνησης και της πολιτικής σε ένα πολυεπίπεδο μη ιεραρχικό πολιτικό ανταγωνισμό, μέσα σε ένα πολύπλοκο δίκτυο ιδιωτικού-δημοσίου, το οποίο ασχολείται κυρίως με την απορρύθμιση και την αναρρύθμιση της αγοράς. Ουσιαστικά η πολιτική διαχωρίζεται σε εθνικό, υπο-εθνικό και υπερ-εθνικό επίπεδα και τα τρία επίπεδα μαζί αλληλοεπιδρούν και αλληλοδιαμορφώνουν πολιτικές με τις αγορές καθώς και από άλλες οργανώσεις (ΜΚΟ). Η εισχώρηση άλλων παικτών σε αυτό το σύστημα εξουσίας, αποτελεί **μεταβολή** των όρων διεξαγωγής του πολιτικού παιχνιδιού. Οι αρμοδιότητες εκπόνησης πολιτικών δεν ανήκουν απαραίτητα στις εθνικές κυβερνήσεις, άλλα και από στα άλλα δύο προαναφερθέντα επίπεδα.

Ένα άλλο κρίσιμο σημείο, το οποίο πρέπει να αναλυθεί, είναι το επίπεδο της νομιμοποίησης της κρατικής πολιτικής και των θεσμών του κράτους. Ο Δεδουσόπουλος (2016) αναφέρεται σε αυτή την εξέλιξη και στους μετασχηματισμούς του σύγχρονου κράτους. Για τον συγγραφέα η επιβεβλημένη κανονικότητα των σύγχρονων κοινωνιών με την αναπαραγωγή ολοένα διευρυνόμενων αποκλεισμών και χασμάτων, δημιουργεί τις κατάλληλες συνθήκες για *αναπάντεχες εκρήξεις ανυπακοής*. Κι αυτό διότι τα νέα δεδομένα διαβίωσης των αποκλεισμένων πληθυσμών και των νεοπληβειακών στρωμάτων θέτουν τις βάσεις για τη **κρίση νομιμοποίησης**. Οι εκρήξεις ανυπακοής έχουν τη βάση τους στην *έλλειψη εμπιστοσύνης αυξανόμενων*

⁸ Ανακτήθηκε από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=LEGISSUM%3A110109>
Ημερομηνία προσπέλασης 2/9/2019.

⁹ Ο.Π.

λαϊκών στρωμάτων, στο πολιτικό σύστημα και στην ικανότητα του να αντιμετωπίσει τα προβλήματα. Η κρίση νομιμοποίησης, για τον συγγραφέα, αφορά τον σκληρό πυρήνα της ασκούμενης πολιτικής, τις ίδιες, δηλαδή σχέσεις εξουσίας. Η ίδια κρίση της νομιμοποίησης αποτελεί παράγωγο της πολιτικής κρίσης που διακατέχει τα πολιτικά συστήματα, είναι προέκταση και σύμπτωμα της.

Οι μετασχηματισμοί του κράτους την εποχή του νεοφιλελευθερισμού, κατά τον Δεδουσόπουλο (2016) παρατίθενται συνοπτικά με τον εξής τρόπο: «*Το νεοφιλελεύθερο κράτος έχει ως στόχο την οικονομική κυριαρχία. Βασική κοινωνική τάξη είναι το χρηματιστικό κεφάλαιο και οι κοινωνικές τάξεις στηρίγματα είναι τα τμήματα του κεφαλαίου στην παραγωγή και οι μερίδες της νέας μικροαστικής τάξης. Ως προς το επίπεδο του πλέγματος πολιτικών στόχοι για το νεοφιλελεύθερο κράτος αποτελούν, ο αντιπληθωρισμός και η κερδοφορία του χρηματιστικού κεφαλαίου. Κύριο μηχανισμό άσκησης πολιτικής αποτελεί η μικροοικονομική απορρύθμιση και η θεσμική οργάνωση πραγματοποιείται γύρω από τους μηχανισμούς καταστολής και τον ανταγωνισμό. Η διαχείριση της εργασίας γίνεται με όρους εμπορευματοποίησης και τα μέσα διαχείρισης της εργασίας είναι το κράτος πελάτης - της αγοράς υπηρεσιών από ιδιωτικές επιχειρήσεις. Η πολιτική των δημοσίων δαπανών γίνεται επιλεκτικά με την επεκτατική συνεργασία Δημοσίου – Ιδιωτικού και ταυτόχρονα η πολιτική της φορολόγησης πραγματοποιείται στη βάση της αντίστροφης προοδευτικής φορολογίας. Παράλληλα, κύριο μηχανισμό εκπροσώπησης συμφερόντων αποτελούν οι αγορές με κύρια αρχή νομιμοποίησης την διά του λόγου νομιμοποίηση των "ειδικών" και των διεθνών οργανισμών.*» (Δεδουσόπουλος 2016:314)

Ακόμη, γίνεται αναφορά σε μια σημαντική όψη των σύγχρονων κρατικών πολιτικών και οι τελευταίες έχουν μετατοπιστεί στο εξωτερικό, έχει εκχωρηθεί ο σχεδιασμός και η έμπνευση τους σε υπερεθνικούς οργανισμούς όπως ο ΟΟΣΑ, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου (ΠΟΕ), το ΔΝΤ κ.α. (Δεδουσόπουλος 2016:317)
Η κίνηση για τον συγγραφέα έχει **δύο** βασικές συνέπειες:

α) η πολιτική αποδεσμεύεται από την εσωτερική πολιτική διαμάχη, οργανώνεται ομοιόμορφα και ανεξαρτήτως κόμματος στη κυβέρνηση. Η οργάνωση της πολιτικής καθ' αυτό τον τρόπο χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό εξάρτησης από την προηγούμενη κατάσταση και επιτρέπει τη κυριαρχία πρακτικών εκτεταμένου λόμπι και την οργάνωση των συμφερόντων των φορέων λήψης αποφάσεων με ελάχιστη αναφορά στα συμφέροντα

των πολιτών. Οι εκλογές χάνουν το ουσιαστικό τους ενδιαφέρον και ο δημοκρατικός έλεγχος απεμπολιίζεται.

β) Η προσφυγή στην εσωτερική νομιμοποίηση της πολιτικής περιστέλλεται και ενισχύεται η εξωτερική νομιμοποίηση. Η εξέλιξη αυτή επιβεβαιώνεται μέσω των κυβερνητικών πράξεων, οι οποίες συμμορφώνονται με τις πολιτικές που οργανώνονται εκτός του πεδίου εσωτερικής διαμάχης. Η συναίνεση παράγεται με παθητικότητα και το μέσο της είναι ο ρητός οικονομικός εκβιασμός της ροής δανειακών κεφαλαίων και της ταξινόμησης κρατών και πιστωτικών ιδρυμάτων σε διακριτές βαθμίδες αξιοπιστίας (Δεδουσόπουλος 2016:316)

Οι πολιτικοideολογικές λειτουργίες, οι πολιτικές πρακτικές και οι μεταλλάξεις στις ασκούμενες κρατικές πολιτικές που συνοδεύουν τον νεοφιλελευθερισμό και περιεγράφηκαν παραπάνω, είναι ποικίλες και ευδιάκριτες σε μεγάλο μέρος της επιστημονικής συζήτησης. Μερικές από αυτές που πιστώνεται ο νεοφιλελευθερισμός είναι η κρίσιμη οργάνωση της συναίνεσης (αρνητικής ή θετικής) είτε σε ιδεολογικό είτε σε πολιτικό επίπεδο γύρω από την "μη ιδεολογία" των "ειδικών" και στον "μεσαίο χώρο" αντίστοιχα. Η παγκόσμια πολιτικοοικονομική «συναίνεση της Ουάσιγκτον», με τη σταθερή πολιτική στήριξη από θεσμούς όπως αυτό του ΔΝΤ, της Παγκόσμιας Τράπεζας και του ΟΟΣΑ μετατοπίζουν το περιεχόμενο των κρατικών πολιτικών από το εσωτερικό, στο εξωτερικό και στους παραπάνω θεσμούς. Η ιδεολογική ηγεμονία του κυρίαρχου μπλοκ εξουσίας εμφανίζεται μέσω του νεοφιλελευθερισμού ως «εθνική» ιδεολογία με τεχνοκρατική νομιμοποίηση, ως ιδεολογία των "ειδικών". Η συναίνεση στο εσωτερικό παράγεται κυρίως αρνητικά μέσω της βίας και του αυταρχισμού. Η κομματική σύγκλιση που επετεύχθη, ήταν αξιοθαύμαστη με την οργανωτική διείσδυση στο στρατόπεδο και των δύο ιστορικά αντίπαλων πολιτικών παρατάξεων των φιλελεύθερων δημοκρατιών, του Συντηρητισμού και της Σοσιαλδημοκρατίας. Επιπλέον, εντυπωσιακή κρίνεται η αντίστροφη αναδιανομή πλούτου που επέτυχε και εφαρμόστηκαν τα νεοφιλελεύθερα προγράμματα. Τέλος, βασικό χαρακτηριστικό των μεταλλαγμένων κρατών αποτελεί η αυταρχικού τύπου διακυβέρνηση με ταυτόχρονη ενίσχυση των κατασταλτικών μηχανισμών, ως τελευταίου εγγυητή της ευρύτερης αναπαραγωγής του συστήματος.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Κράτος, ιδεολογία, συναίνεση: Η Ελληνική περίπτωση

4.1 Εκσυγχρονισμός και κρίση

Η κατάρρευση του χρηματοπιστωτικού συστήματος το 2008, έφερε αλυσιδωτές αντιδράσεις σχεδόν στο σύνολο του πλανήτη, "άνοιξε τον ασκό του Αιόλου" για μια βαθύτατη ανάδυση της κρίσης στα οικονομικά των κυβερνήσεων με τη μορφή του δημοσίου χρέους. Αυτή η κίνηση "χτύπησε" την πιο εκτεθειμένη χώρα της Ευρωζώνης στη συγκεκριμένη κατηγορία, εκείνη τη περίοδο, την Ελλάδα. Η εμφάνιση, η έξαρση και η "διάσωση" από τη κρίση, δεν αποτελούν αυτοτελή επεισόδια (αν και βέβαια χρειάζονται αυτοτελείς έρευνες για αυτά) και η αιτία δεν βρίσκεται σε απλοϊκές αναλύσεις. Όπως για παράδειγμα στον διεφθαρμένο λαό που θέλησε να γίνει πελάτης των κυρίαρχων κομμάτων εξουσίας, τα οποία ήταν λαϊκίστικα στον πυρήνα της πολιτικής τους. Συνεπώς, είναι αναγκαία η "κάθαρση" των μνημονίων, σύμφωνα πάντα με τη κυρίαρχη ανάλυση, όπως αυτή εμφανίστηκε στον Δημόσιο Λόγο τα χρόνια της κρίσης. Αυτό αποτελεί μια επαγωγική λογική που οδηγεί στη συγκάλυψη

και υπεράσπιση συγκεκριμένων επιλογών που έλαβε το πολιτικό σύστημα και το πολιτικό προσωπικό του, τις προηγούμενες περιόδους. Ποιες ήταν αυτές; Οι επιλογές αυτές, τις οποίες οφείλει να έχει στα υπόψη του ο αναγνώστης, αποτέλεσαν το "εισιτήριο" της Ελλάδας και των κάθε μορφής (πολιτικής, οικονομικής, πολιτισμικής) ελίτ της στην χώρα του "Ποτέ", δηλαδή στο κλαμπ των δυνατών, της ΕΕ και της ΟΝΕ. Αυτό που μεταφράστηκε στη ντοπιολαλιά είτε ως Εκσυγχρονισμός, είτε ως Εξευρωπαϊσμός, είτε ως επανίδρυση του Κράτους, δηλαδή το εκάστοτε πρόταγμα των κυβερνητικών προγραμμάτων, είχε ως στρατηγικό στόχο τη πολυεπίπεδη σύγκλιση με τις κυρίαρχες δυνάμεις της Δ. Ευρώπης. Πώς επιτυγχάνει κάποιος τη σύγκλιση με τους "μινώταυρους"; Μα φυσικά λαμβάνοντας την απόφαση υιοθέτησης των προϋποθέσεων που είχαν οριστεί από τα κυρίαρχα κράτη (Γερμανία, Γαλλία, Ηνωμένο Βασίλειο) της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Οι προϋποθέσεις ήταν αρκετές και συμπυκνώθηκαν στη συνθήκη του Μάαστριχτ, από την οποία γεννήθηκε νομικά, πολιτικά και οικονομικά το οικοδόμημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η συνθήκη συνέπτυξε, ενσωμάτωσε και επικαιροποίησε προηγούμενες ευρωπαϊκές συνθήκες. Η ενέργεια αυτή είχε πολύ συγκεκριμένα αποτελέσματα, τα οποία ή είχαν ήδη διαφανεί σύμφωνα με κάποιες πολιτικές δυνάμεις ή ήταν προς εμφάνιση στο μέλλον.

Οι τομές που ευαγγελιζόταν η συνθήκη του Μάαστριχτ, ήταν η δημιουργία ενός ενιαίου Ευρωπαϊκού χώρου με προοπτική ολοένα και μεγαλύτερης εμβάθυνσης. Επιπλέον, για να υπογράψει κάποια κυβέρνηση τη συνθήκη αυτή, έπρεπε να είχε ήδη "κατακτήσει" το κατάλληλο επίπεδο συμμόρφωσης ή να ήταν ήδη προς αυτή τη πορεία, τη περίφημη "σύγκλιση". Η τελευταία μεταφραζόταν σε διακρατική συναίνεση σε διάφορα επίπεδα και πεδία, όπου ασκείται η κρατική πολιτική. Συγκεκριμένα, αυτή η συνθήκη εν πολλοίς συγκρότησε ανεξάρτητα κέντρα λήψης των αποφάσεων/κέντρα άσκησης πολιτικής και έθεσε τις βάσεις, τους κανόνες και τα προτάγματα, τα οποία δεσμεύονταν να ακολουθήσουν τα συμβαλλόμενα μέρη, δηλαδή τα κράτη που εκπροσωπούσαν από τις τότε κυβερνήσεις τους. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι εκείνη την εποχή, η ελληνική δημόσια σφαίρα κυριαρχείται από τις λέξεις εκσυγχρονισμός, συναίνεση, μεταρρύθμιση. Η τελευταία έννοια, μάλιστα, υποκρύπτει πολλά νοήματα και σημασίες. Παρ'όλα αυτά έπρεπε να εφαρμοστεί σε πολλά επίπεδα για να εξευρωπαϊστεί η χώρα.

4.2 Η στρατηγική και τα προγράμματα του Εκσυγχρονισμού

Ο Εκσυγχρονισμός ως διαδικασία αναφέρεται στην αναγκαιότητα της εξέλιξης και της προόδου μια ορισμένης «καθυστερημένης» κοινωνίας, δεν είναι μια διαδικασία που έχει κάποιο τέλος, αλλά μια διαδικασία δυναμική και μεταλλασόμενη. Η ίδια η έννοια εμφανίζεται ως ιδεολογικά ουδέτερη, τεχνοκρατική καθώς και ως a priori επιθυμητή. Σε αυτό το σημείο αξίζει να γίνει μια αναφορά στο πολιτικό μανιφέστο του Κωνσταντίνου Σημίτη, ο οποίος από το '89 δημοσιεύει το *"Ανάπτυξη και εκσυγχρονισμός της ελληνικής κοινωνίας, μετα-ιδεολογία ή κριτικός ορθολογισμός."*¹⁰ Σε αυτό το πολιτικό κείμενο τίθενται οι βάσεις και οι κατευθύνσεις του ιδεολογικού ρεύματος και, μετέπειτα, κυβερνητικού προγράμματος που συνοπτικά "βαπτίστηκε" εκσυγχρονισμός. Η ανάλυση του ξεκινά με την εξέταση του, τότε, αναπτυξιακού μοντέλου, σε οικονομικό και σε πολιτικό επίπεδο. Η πρόοδος προϋποθέτει τον εκσυγχρονισμό που θα διευρύνει τις δυνατότητες της Ελληνικής κοινωνίας και καταλήγει σε ένα αφηρημένο **συμπέρασμα** για τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό: *"Στην Ελλάδα υπάρχει κρίση εκσυγχρονισμού. Η κρίση αυτή έχει την αιτία της σε τρεις κυρίως εξελίξεις. Την ολοένα και πιο στενή σύνδεση της οικονομίας μας με τη διεθνή οικονομία, τον αποσπασματικό τρόπο, με τον οποίο δημιουργήθηκε το κράτος πρόνοιας ή και πραγματοποιήθηκαν οι κοινωνικοί συμβιβασμοί και τέλος τη στασιμότητα στην ένταξη σε πιο εξελιγμένους τρόπους οικονομικής δραστηριότητας μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού."* (Σημίτης 1989:6-7).

Στη συνέχεια υπερτονίζεται ο παρεμβατισμός του κράτους στη σφαίρα της οικονομίας, καθώς στο *"διοικητικό πολιτικό σύστημα"* τα φαινόμενα αυτά έχουν ως συνέπεια: *«την απώλεια εμπιστοσύνης προς τη διοίκηση, οδηγούν στην αναξιοπιστία των διοικούντων και αμφισβητούν τη νομιμοποίηση του κράτους να παρεμβαίνει σε άλλη κατεύθυνση από την αναμενόμενη»* (Σημίτης 1989:7). Έτσι, παράγεται η *διάψευση των ελπίδων* και πραγματοποιούνται διαδηλώσεις, βίαιες διαμαρτυρίες και άρνηση συνεργασίας σε διαδικασίες εκσυγχρονισμού (Σημίτης 1989:7). Στο μανιφέστο αυτό πραγματοποιείται ειδική μνεία στο *πολιτικό διοικητικό σύστημα*, το οποίο έχει παραμείνει "αδρανές", συγκεντρωτικό και απονομιμοποιημένο (Σημίτης 1989:10). Σε αυτές τις συνθήκες, κατά τον συγγραφέα, κάνουν την εμφάνιση τους οι πελατειακές σχέσεις, οι οποίες είναι το "νόθο" παιδί της κυριαρχίας του κράτους στην οικονομία.

¹⁰ Ανακτήθηκε από <http://repository.costas-simitis.gr/sf-repository/handle/11649/8052> Ημερομηνία προσπέλασης 25/8/2019

Επομένως, τα κόμματα εξουσίας έκαναν "χάρες" με σκοπό την εξαργύρωση "κομματικής πίστης" (Σημίτης 1989:50). Ο πελατειακός χαρακτήρας της δημόσιας διοίκησης υπήρξε η αιτία του συγκεντρωτισμού της (Σημίτης 1989:11) και το πολιτικό σύστημα βρίσκεται σε δυσλειτουργία (Σημίτης 1989:11) ενώ συμπεραίνεται ότι *"Δημιουργείται έτσι ένα στενό πλέγμα σχέσεων ανάμεσα σε οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες, ανάμεσα σε κεφαλαιούχους, ιδιοκτήτες μαζικών μέσων ενημέρωσης, πολιτικούς, διοικητές δημοσίων επιχειρήσεων και μεσάζοντες στη χρηματοδότηση κομματικών δραστηριοτήτων. Με την ανάπτυξη ενός τέτοιου πλέγματος συγχέονται τα όρια μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής οικονομικής επιδίωξης, δημόσιας και ιδιωτικής πρωτοβουλίας, δημόσιας και ιδιωτικής περιουσίας, κομματικών και επιχειρηματικών δραστηριοτήτων."* (Σημίτης 1989:12)

Τέλος, μια σημαντική θέση, που ξεχωρίζει, στο συγκεκριμένο χωρίο είναι τα ιδεολογικά ζητήματα που τίθενται. Τα τελευταία αναπαριστούν την, τότε, εσωκομματική πάλη εντός του ΠΑΣΟΚ ανάμεσα στην αναδυόμενη τάση των "εκσυγχρονιστών" και της αριστερής τάσης. Πιο συγκεκριμένα, υπεισέρχεται στη κουβέντα το ζήτημα του λαϊκισμού που χαρακτηρίζεται από τον τίτλο του κεφαλαίου "αγκύλωση της ιδεολογίας", η οποία υποβόσκει από το παρελθόν και ενυπάρχει στο τότε ιστορικό παρόν χωρίς προοπτική (Σημίτης 1989:13). Ολοκληρώνει τη θέση αυτή, προτάσσοντας το τέλος της ιδεολογίας και *«τις νομοτέλειες που έχουν τη δική τους λογική»* (Σημίτης 1989:15) (sic!).

Συγχρόνως, ο Γιάννης Στουρνάρας (2002:65-76) σε κείμενο του για τον εκσυγχρονισμό, αναφέρεται καταρχάς στην επίτευξη του πολιτικού στόχου του εκσυγχρονισμού, δηλαδή στην είσοδο στην ONE, η οποία έδωσε σημαντικά πλεονεκτήματα στην ελληνική οικονομία, όπως αυτή της άρσης περιορισμών στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών, τη διευρυμένη διαθεσιμότητα πόρων, τη μείωση πληθωρισμού κ.α.(Στουρνάρας 2002:66) Ο συγγραφέας **υποστηρίζει** τη βασική θέση του Σημίτη, ότι ο εκσυγχρονισμός είναι η *οικονομική ανάπτυξη*, η οποία κατά τον πρώτο επιτυγχάνεται μέσω της ραγδαίας μεγέθυνσης του ΑΕΠ και την εισροή επενδύσεων, ώστε να γίνει εφικτή η περίφημη "σύγκλιση" με της προηγμένες χώρες της Δύσης (Στουρνάρας 2002:66-68).

Για αυτούς τους λόγους είναι αναγκαία η *δημοσιονομική πειθαρχία, η βελτίωση της συνολικής παραγωγικότητας, η σύνδεση της εκπαίδευσης με την αγορά κ.α* (Στουρνάρας 2002:69-70). Ακόμη, αναφέρεται και στον ρόλο του κράτους, ο οποίος πρέπει να αποφορτιστεί ιδεολογικά και να γίνει με πρακτικούς όρους η συζήτηση (Στουρνάρας

2002:72). Τα διλήμματα καθώς και οι προκλήσεις που τίθενται, κατά τον ίδιο, είναι ο αποτελεσματικός ή μη δημόσιος τομέας, η ευέλικτη αγορά εργασίας. Επιπλέον, το κράτος πρέπει να αποσυρθεί από πολλές παραγωγικές διαδικασίες, οι οποίες πρέπει να λειτουργούν με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια (Στουρνάρας 2002:72). Πιο συγκεκριμένα, αναφέρεται σε ιδιωτικοποιήσεις στους κρίσιμους τομείς άσκησης πολιτικής όπως θεωρείται η ενέργεια, οι τηλεπικοινωνίες και ο επαναπροσδιορισμό του ρόλου του κράτους σε ρυθμιστικό (Στουρνάρας 2002:72-73).

Συνεπώς, η άσκηση πολιτικής πρέπει να περιορίζεται στην εξασφάλιση του θεσμικού πλαισίου για απλές και συνεπείς διαδικασίες, μέσω της αναμόρφωσης της δημόσιας διοίκησης. Τέλος, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η ελληνική κοινωνία **χαρακτηρίζεται** από «έλλειψη διορατικότητας» (Στουρνάρας 2002: 76).

Στα πλαίσια αυτά η εκσυγχρονιστική πλατφόρμα επεδίωκε την άρση παλαιότερων ιδεολογικών διαφορών ανάμεσα στα δύο κόμματα εξουσίας αλλά και σε μικρότερα π.χ. ο ΣΥΝ. Προηγούμενες ιστορικές διαιρετικές τομές, από τις οποίες αντλούσε νομιμοποίηση ο δικομματισμός Δεξιά – Αντιδεξιά, αποσύρθηκαν προς όφελος άλλων πιο «μοντέρνων». Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η προσπάθεια συγκρότησης νέων διαιρετικών τομών, όπως είναι η δημιουργία του διπόλου εκσυγχρονιστές – αντιεκσυγχρονιστές μετά τις εκλογές του 1996. Αυτό το δίπολο, σημειώνει ο Βερναρδάκης (2011:9), συγκροτείται ως απόρροια του «μετασχηματισμού του πολωμένου κομματικού συστήματος...μεταξύ «εκσυγχρονιστών-αντιεκσυγχρονιστών» και συνεχίζει αναφερόμενος πως, «Η νέα διαιρετική τομή «εκσυγχρονισμού-αντιεκσυγχρονισμού», αφορά τη θέση που παίρνουν οι πολιτικές δυνάμεις απέναντι στην αναδιάρθρωση των προτεραιοτήτων του κεφαλαίου» (Βερναρδάκης 2011:9).

Τα ζητήματα που τέθηκαν παραπάνω, είναι από πρόσωπα που ασκούσαν πολιτική τη περίοδο εκείνη και αντανακλούν πολιτικά σχέδια που έχουν συγκεκριμένες κατευθύνσεις. Εννοώντας ότι ο "mainstream", πολιτικός λόγος της περιόδου, ασκούσε ιδεολογική επιρροή και επιχειρούσε να συγκροτήσει, ή είχε συγκροτήσει, ηγεμονικό, πολιτικά και ιδεολογικά, μπλοκ εξουσίας. Η πολιτική θεωρία του εκσυγχρονισμού αυτο-προσδιορίζεται ως μια ιδεολογία του ρεαλισμού και διεκδικεί για τον εαυτό της το **μονοπώλιο της εναλλακτικής**, διότι έχοντας θέσει πραγματιστικούς στόχους σε διάφορα πεδία όπως π.χ. στην αποκομματικοποίηση του κράτους, στη σταθερή οικονομία με στοιχεία μόνιμης λιτότητας, εμφανίζεται σαν μια ιδεολογία αποπολιτικοποιημένη με σύγχρονα προτάγματα (κοινωνία της πληροφορίας, Σημίτης

2005), αποτιναγμένο από τα φαντάσματα του παρελθόντος και υιοθετώντας τις σύγχρονες τάσεις του Δυτικού κόσμου.

Ο πολυσυλλεκτικός ιδεολογικός λόγος του εκσυγχρονισμού δείχνει μια διαφορετική εικόνα από αυτή που σκιαγραφείται σε μια ανάλυση που θέτει τα όρια του εκσυγχρονισμού, σχεδόν αποκλειστικά στη σφαίρα της οικονομίας, όπως αυτή που έκανε ο Βερναρδάκης (2011:26-30) και ο Σταθάκης (2007). Ο τελευταίος, παραπέμποντας στο κείμενο του Σταθάκη (2007:20), αναφέρεται στο υπό εξέταση ρεύμα και τον καταγράφει ως επικυριαρχούμενο από τη νεοφιλελεύθερη οικονομική ιδεολογία. Οι ερευνητές θέτουν το ζήτημα της προτεραιοποίησης της οικονομίας έναντι του εκσυγχρονισμού σε θεσμικό και κοινωνικό επίπεδο.

4.3 Ο εκσυγχρονισμός ως ιδεολογία

Ο Βερναρδάκης (2011:25-31) σκιαγραφεί τον εκσυγχρονισμό ως ένα κυβερνητικό πρόγραμμα της περιόδου, σύμφωνα με το οποίο βασικό στόχο αποτελεί η συστηματική και ορθολογική εφαρμογή ενός νεοφιλελεύθερου προγράμματος χωρίς βίαιες προσαρμογές. Σημαντική επιδίωξη του εκσυγχρονισμού θεωρήθηκε ο επαναπροσδιορισμός του ρόλου του κράτους ως μια νέα αφετηρία των κρατικών πολιτικών. Ακόμη, γίνεται μνεία στον Σημίτη και στους πολιτικούς στόχους που έθετε η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ: *α) απελευθέρωση αγορών, β) αποκρατικοποιήσεις γ) κοινοτικά πλαίσια στήριξης δ) δημόσιες επενδύσεις* (Βερναρδάκης 2011:24). Συμπεραίνοντας, ο εκσυγχρονισμός, κατά τον Βερναρδάκη, είναι ένα οικονομικό πρόγραμμα με βασική προτεραιότητα την μακροοικονομική πολιτική και δεν αποτέλεσε ένα πολιτικό πρόγραμμα, *διότι δεν θα βρει κανείς πολιτικές αναδιάρθρωσης της λειτουργίας του κράτους και της δημόσιας διοίκησης»* (Βερναρδάκης 2011:28).

Η οικονομική σφαίρα ήταν σίγουρα κυρίαρχη στα προγράμματα των κομμάτων εξουσίας, αυτό είναι αδιαμφισβήτητο, το ζήτημα όμως είναι ότι αυτές οι "μεταρρυθμίσεις" προϋποθέτουν πολιτική βούληση, σχεδιασμό και υλοποίηση. Ακόμη και αυτό σημαίνει παρέμβαση στην οικονομία, όπως π.χ. η απορρύθμιση της αγοράς μέσω της απόσυρσης της κρατικής διαχείρισης των φυσικών μονοπωλίων στην οικονομία είναι μια πράξη στην ουσία πολιτική. Κι αυτό διότι η πολιτική γίνεται κατά

βάση μέσω της εκπροσώπησης συνασπισμένων μερίδων τάξεων. Αυτή ακριβώς είναι η ουσία της κριτικής, που πρέπει να γίνει στο εκσυγχρονιστικό "project".

Ο εκσυγχρονισμός συγκροτήθηκε σαν μια κατά βάση «εθνική» ιδεολογία, έθεσε προτάγματα, οράματα και έδωσε τις δικιές του απαντήσεις σε ερωτήματα της περιόδου. Πρόκειται για ένα καθαρό αστικό ρεύμα και τροποποίησε τον συσχετισμό δύναμης ανάμεσα στις μερίδες τάξεων μέσω του νέου κοινωνικού συμβολαίου που έθετε: πολιτικά, οικονομικά και πολιτισμικά.

Μια τέτοια οπτική αναδεικνύεται από τον Γράβαρη (2003) και υποστηρίζεται ότι "*ο εκσυγχρονισμός αναδεικνύεται ως η πλέον αποτελεσματική μορφή νομιμοποίησης της πολιτικής διαμόρφωσης της μονεταριστικής συναίνεσης*" (Γράβαρης 2003:30) και συνεχίζει λέγοντας ότι "*το αίτημα του πολιτικού εκσυγχρονισμού, εφεξής λειτουργεί ως νομιμοποιητική αναφορά της ίδιας της κρατικής πολιτικής*" (Γράβαρης 2003:32). Ακόμη, αναφέρει **τρεις** κρίσιμους στόχους για την επίτευξη του γενικότερου σκοπού (Γράβαρης 2003:32):

- α) Αναδιάρθρωση και αναπροσδιορισμός του γενικού συμφέροντος*
- β) Πολιτική κινητοποίηση κοινωνικών δυνάμεων και*
- γ) Αναπροσδιορισμός των μειζόνων διαιρετικών*

Αυτή η στρατηγική στόχευση ωθεί στην ερμηνεία αυτής της κίνησης μέσω των γκραμισιανών εργαλείων, όπως παρατηρεί ο συγγραφέας και στον σχολιασμό της ως "*ηγεμονική λειτουργία της πολιτικής ιδεολογίας*". Ο κύριος παραλήπτης των αλλαγών αυτών ήταν το ίδιο το πολιτικό σύστημα, με αρνητικές για το τελευταίο συνέπειες (Γράβαρης 2003:30)

Οι λειτουργίες αυτές είναι που οργάνωσαν την συναίνεση, εκφράζοντας τα ανερχόμενα μικροαστικά στρώματα, τη "νέα" εξαγωγική αστική τάξη και τους αγρότες. Μέσω της διαμόρφωσης σχέσεων εκπροσώπησης, με μια δια-ταξική συμμαχία και την άσκηση ιδεολογικής «γοητείας», τέθηκαν οι βάσεις για την συγκρότηση αυτού που σήμερα "αποκαλούμε" αντι-δεξιό, προοδευτικό ακόμη και φιλελεύθερο ακροατήριο. Η οργάνωση της συναίνεσης έγινε με ποικίλους τρόπους. Διανοούμενοι και ΜΜΕ εντάχθηκαν σε ρόλο ειδικών με αυξημένες ικανότητες μετάδοσης πληροφοριών, με τη δυνατότητα να κάνουν δυναμικότερη τη χρήση ήπιας ισχύος, με αποτελεσματικότερους τρόπους και τεχνολογικά μέσα. Ο πιο σημαντικός οργανωτής της ηγεμονίας ήταν όμως η *καρτελοποίηση* του κομματικού συστήματος (Βερναρδάκης 2011:57), την εποχή που ο δικομματισμός μετασχηματίζεται σε

συγκλίνων (Βερναρδάκης 2011:57). Ουσιαστικά, παρατηρείται η *απώλεια της εναλλακτικής* (Agnoli 2013), διότι οι θέσεις των κομμάτων εξουσίας συγκλίνουν «*προγραμματικά και ιδεολογικά*» (Βερναρδάκης 2011:333).

4.5 Συμπεράσματα

Το συμπέρασμα είναι ότι, εάν η Μεταπολίτευση οργάνωσε τη συναίνεση της με τα κόμματα σε ρόλο «ηγεμόνα», αυτή η τάξη πραγμάτων μεταλλάχθηκε προς όφελος μιας «εθνικής στρατηγικής». Η τελευταία νομιμοποιούσε τις μεταρρυθμίσεις, που ψήφιζαν και εφαρμόζαν τα κόμματα εξουσίας, βάση συναίνεσης, που ιδεολογικά αναφέρεται ως «μεσαίος χώρος» (Βερναρδάκης 2011:11). Ο πολιτικός λόγος των πολιτικών κομμάτων, του προσωπικού και η επίσημη γλώσσα του κράτους ήταν στη βάση μιας **ενιαίας πολιτικής πλατφόρμας και κατεύθυνσης, της εκσυγχρονιστικής**. Ένα *ενιαίο μαζικό κόμμα του κράτους*, σύμφωνα με την αντίληψη του Πουλιαντζά (1978:334), ασκούσε την εξουσία εκείνη την περίοδο, το οποίο στη συνέχεια αναζητούσε απεγνωσμένα την ανασυγκρότηση του με «νέα» προτάγματα και προστάγματα σε μια «εκρηκτική» πολιτική συγκυρία βαθιάς δομικής κρίσης και αποσταθεροποίησης. Η ανάδυση του “*κόμματος έκτακτης εθνικής ανάγκης*”, σύμφωνα με τον Παπαβλασόπουλο (2015:160), είναι η φυσική πολιτική συνέχεια του εκσυγχρονιστικού ρεύματος. Το τελευταίο είχε επιτύχει μια «*νεοφιλελεύθερη σύγκλιση των κομμάτων διακυβέρνησης*» από το 1996, όπως σημειώνει ο (Βερναρδάκης 2011:10).

Η μεθοδολογία ανάλυσης αυτού του νέου μνημονιακού πολιτικού «γαλαξία» είναι η ιδεολογική σύγκλιση γύρω από τα διαρθρωτικά μέτρα και τις πολυεπίπεδες κατευθύνσεις άσκησης πολιτικής που έθεταν οι «εταίροι» και παλαιότερα η «εγχώρια» εκσυγχρονιστική πλατφόρμα.

Η ιδεολογία του εκσυγχρονισμού, η οποία εξέφρασε, συνέδεσε και εκπροσώπησε ταξικά και κρατικά αιτήματα, ως ηγεμονικό μπλοκ εξουσίας, με γκραμισιανούς όρους, ήταν αυτή που έθεσε τις πολιτικές, οικονομικές και ιδεολογικές βάσεις για την μεγαλύτερη κρίση του Ελληνικού πολιτικού σχήματος, από τη εποχή της Δικτατορίας. Η Μεταπολίτευση δεν τελείωσε με τα μνημόνια, είχε προαναγγελθεί πολλά χρόνια πριν ο «θάνατος» της, ο οποίος ήταν όμως σταδιακός. Άλλωστε, όπως θα αποδειχθεί και παρακάτω, η γλώσσα και το περιεχόμενο της ασκούμενης κρατικής πολιτικής

βρίσκονταν στα περιορισμένα πλαίσια άσκησης της κυριαρχίας, τα χρόνια που ασκήθηκε η διαχείριση της «μνημονιακής προσαρμογής», μιας υποτιθέμενης κατεύθυνσης που όμως έμοιαζε απελπιστικά ίδια με τα προτάγματα και εργαλεία του εκσυγχρονισμού. Η νομιμοποιητική βάση της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας, δηλαδή αυτό που χαρακτηρίστηκε ως «κοινωνικό συμβόλαιο της Μεταπολίτευσης», **αποσυρόταν** και **μεταμορφωνόταν**. Συνεπώς, στη πολιτική κρίση, που ακολούθησε, το πολιτικό σύστημα εμφανίστηκε αποσταθεροποιημένο λόγω της απουσίας νομιμοποίησης των θεσμών του.

Συνοψίζοντας, ο εκσυγχρονισμός αποτέλεσε μια **μετα-ιδεολογική πολιτική πλατφόρμα και ένα ηγεμονικό πολιτικό σχέδιο** που συμπύκνωσε: *α) τις πολιτικές μετατοπίσεις των κομμάτων στη βάση της ομογενοποίησης τους γύρω από την "εθνική στρατηγική", β) τους βαθύτερους μετασχηματισμούς στην οικονομία και τις παραγωγικές σχέσεις, γ) τις ανάγκες του κράτους στο νέο υπερεθνικό περιβάλλον της ΕΕ και της παγκοσμιοποίησης εν γένει.* Φαινομενικά αποτέλεσε ένα κυρίαρχο οικονομικό πρόγραμμα, το οποίο είχε στο πυρήνα του τις μακροοικονομικές μεταρρυθμίσεις. Αυτή ακριβώς η επιδίωξη το καθιστά **βαθιά πολιτικοποιημένο**. Η εμφάνιση του ως εθνικό πρόγραμμα και όχι ως κομματικό αποτελεί ακόμη ένα στοιχείο ιδεολογικής στόχευσης, το οποίο υπήρξε στην εποχή του *τέλους των Ιδεολογιών* και πολιτικά κινητοποίησε μια νέα κοινωνική συμμαχία, την οποία προφανώς εξέφραζε. Συνεπώς, θεωρείται νόμιμο να μιλάμε για μια ηγεμονική ιδεολογία και ένα πολιτικό σχέδιο εκείνης της περιόδου, οι συνέπειες του οποίου, σε συνδυασμό με τα αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης, έγιναν αισθητές τα χρόνια που ακολούθησαν την κρίση. Η πολιτική και ιδεολογική σύγκλιση που επέτυχε η συγκεκριμένη "εθνική" ιδεολογία, με τις όποιες μεταλλάξεις του, δημιούργησε έστω και υπόγεια αρχικά, τη κρίση νομιμοποίησης που θα εξεταστεί αργότερα.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η κρίση νομιμοποίησης και η συναίνεση τη περίοδο των Μνημονίων.

Αιτίες και συνέπειες στο πολιτικό και κομματικό σύστημα.

5.1 Εννοιολόγηση, ερμηνεία και Λόγος της κρίσης

Η έννοια της κρίσης στον λόγο είναι από μόνη της μια ασαφής έννοια. Πρώτα από όλα όμως, πρέπει να αναφερθούν λίγα λόγια για την ίδια την έννοια του λόγου. *"Κάθε κοινωνία έχει το καθεστώς αλήθειας: δηλαδή τους τύπους λόγου, τους οποίους δέχεται και τους κάνει να λειτουργούν σαν αληθείς"* (Δοξιάδης 2016:15, Φουκό 1987:34). Ο λόγος διαθέτει μια *υλική διάστασή* (Δοξιάδης 2016:15), *συνδέεται με συναισθήματα* (Δοξιάδης 2016:15) και *αναφέρεται σε υλικά αντικείμενα* (Δοξιάδης 2016:16). Υπό αυτή την οπτική ανοίγεται το πεδίο μελέτης έννοιας της κρίσης και αμέσως γίνονται

αντιληπτά δύο είδη *διακριτών λόγων* (Δεδουσόπουλος 2016:310).

Ο πρώτος συναρτάται με την άρθρωση ενός *δημοσίου λόγου* (Δεδουσόπουλος 2016:310) και ο δεύτερος με τη μεθοδολογία ενός *επιστημονικού λόγου* (Δεδουσόπουλος 2016:310). Η λέξη της κρίσης έχει τύχει *πληθωριστικής χρήσης* (Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος, Σπουρδαλάκης 2011:1), ιδιαίτερα από τον δημόσιο λόγο. Ο *επιστημονικός λόγος* είναι αυτός που αναστοχάζεται κριτικά γύρω από την έννοια και ερμηνεία της κρίσης στην ολότητά της, ενώ «*διαχωρίζει τα αίτια και τον μηχανισμό από τα φαινόμενα της κρίσης και την αντιλαμβάνεται ως δομική και προβλέψιμη στην εξέλιξη της δυναμικής του κοινωνικού συστήματος*» (Δεδουσόπουλος 2016:310). Η άρθρωση ενός επιστημονικού λόγου γύρω από την εννοιολόγηση κρίσης οφείλει να συμπεριλάβει, εντός της μεθοδολογίας ανάλυσης, τις παραπάνω διακρίσεις και προϋποθέσεις.

Αρχικά, ο *δημόσιος λόγος* μπορεί να χαρακτηριστεί και ως κυρίαρχος, δηλαδή ένας *λόγος της Εξουσίας* (Δεδουσόπουλος 2016:311). Οι φορείς αυτού θεωρούνται οι θεσμοί του πολιτικού συστήματος (Δεδουσόπουλος 2016:310), τα ΜΜΕ (Δεδουσόπουλος 2016:310) και οι διανοούμενοι. Ο κυρίαρχος λόγος, *από τις αρχές του 2010* (Παπαβλασόπουλος 2016:152), εμφανίζεται με τη μορφή της προπαγάνδας (Δοξιάδης 2016:423), σκιαγραφώντας την ως *εμπόλεμη* (Δοξιάδης 2016:423) κατάσταση του λόγου. Συνεπώς, η προπαγάνδα *παράγει βίαια* (Δοξιάδης 2016:16) το αντικείμενο και το *μεταλλάσσει δημιουργικά* (Δοξιάδης 2016: 18). Εξ 'ου και ο αρχικός διαχωρισμός σε δημόσιο και επιστημονικό λόγο.

Ακόμη, ο κυρίαρχος λόγος έχει ενσωματώσει την έννοια της "κρίσης" αυτής καθ' αυτής ως ένα ερμηνευτικό εργαλείο της συγκυρίας. Επομένως, η σύγχυση της κρίσης με *τα συμπτώματα της* (Δεδουσόπουλος: 2016:310), τον χαρακτηρισμό της ως *έκτακτης* (Δεδουσόπουλος 2016:310) και *μερικοποιημένης* (Δεδουσόπουλος 2016:310), οδήγησε στη σχεδόν ταυτόχρονη συστηματική υποβάθμιση των μακροοικονομικών και ιδεολογικών αιτιών και διαστάσεων της κρίσης (Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος, Σπουρδαλάκης 2011:3).

Επιπλέον, επιστημονικό ενδιαφέρον προκαλεί το ενδεχόμενο «προσωποποίησης» ενός φορέα άσκησης δημοσίου λόγου ως ερμηνευτικό παράδειγμα. Τα ΜΜΕ (ΣΚΑΙ, Καθημερινή) της ιδιοκτησίας του ομίλου Αλαφούζου προσφέρονται ως ένα προνομιακό παράδειγμα (Λιαλιούτη-Μπιθυμήτρης 2013:139), πεδίο αναφοράς και εκφοράς μιας όψης του δημοσίου λόγου. Κι αυτό τόσο γιατί συμπυκνώνουν και

ταυτόχρονα αρθρώνουν μια «αλήθεια»¹¹, όσο και γιατί συμμετέχουν ενεργά στην άσκηση προπαγάνδας¹². Ο ΣΚΑΙ κρίνεται ως ιδανικός από τα παραπάνω, γιατί το συγκρότημα ιδιοκτησίας και συμφερόντων του Αλαφούζου είναι το πρώτο σε ακροαματικότητα (Λιαλιούτη-Μπιθυμήτρης 2013:139). Δηλαδή, δίνει τη μάχη από τη πιο πλεονεκτική θέση στο έδαφος της ιδεολογίας της δημόσιας σφαίρας.

Το συμπέρασμα αυτό νομιμοποιείται θεωρητικά, από την οπτική που βλέπει τα ΜΜΕ ως μηχανισμούς αναπαραγωγής ιδεολογίας (ΙΜΚ) που σκοπό έχουν την απόσπαση της συναίνεσης. Επομένως, λαμβάνουν ενεργό ρόλο στη πάλη των τάξεων και των μερίδων τους, ενώ παράλληλα συμβάλλουν στη συγκρότηση μια διαταξικής συμμαχίας. Επομένως, συμμετέχουν στη διαμόρφωση των ταξικών συσχετισμών και την αναπαραγωγή των σχέσεων κυριαρχίας. Δεν αποτελούν έναν μηχανισμό εξουσίας, αλλά για έναν που φιλοδοξεί να αναπαράξει τη κυρίαρχης ιδεολογίας.

Εφόσον υπάρχει η κυρίαρχη ιδεολογία (ή τουλάχιστον όψεις της) που αναπαράγεται στη περίπτωση μας από τον ΣΚΑΙ, ποια είναι τα κύρια σημεία της κυρίαρχης ιδεολογίας σχετικά με την εννοιολόγηση της κρίσης; Για να το θέσουμε διαφορετικά, πάνω σε ποιες ιδεολογικές βάσεις δομείται το αφήγημα της ηγεμονίας για την έννοια της κρίσης;

Η ανάλυση της κρίσης αποκτά μια «εθνική» (Λιαλιούτη-Μπιθυμήτρης 2013:152) διάσταση και αφορά τις *συνέπειες της* (Λιαλιούτη-Μπιθυμήτρης 2013:152) και τη *σωτηρία από αυτή, μέσω της επίτευξης των οικονομικών στόχων* (Λιαλιούτη-Μπιθυμήτρης 2013:154). Πρόκειται για την άρθρωση και διάδοση μιας «εκτάκτης» «εθνικής» ιδεολογίας σωτηριολογικού ύφους και χαρακτήρα που φιλοδοξεί να νομιμοποιηθεί φαινομενικά σε μια μη-ιδεολογική τεχνοκρατική πραγματιστική βάση. Την ίδια στιγμή που εμφανίζεται ως από-ιδεολογικοποιημένη, επιτίθεται ιδεολογικά στον υποφαινόμενο «*λαϊκισμό της μεταπολίτευσης*» (Λιαλιούτη-Μπιθυμήτρης 2013:156-161), αποδομώντας την συλλογική εκπροσώπηση (Λιαλιούτη-Μπιθυμήτρης 2013:161-167) στη κάθε της μορφή και προάγοντας τον αυταρχισμό.

Συμπερασματικά, η αδυναμία συγκρότησης μιας αποδιασαφημένης έννοιας της κρίσης θεμελιωμένης στην ιστορικότητα της, αποτελεί βασικό στοιχείο του ελληνικού κυρίαρχου λόγου. Ο τελευταίος οδηγείται σε μια *υποκειμενική κατανόηση της κρίσης* (Δεδουσόπουλος 2016:311) και *υποκρύπτει τη βίαιη και σαρωτική ανατροπή της μεταπολιτευτικής διευθέτησης* (Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος, Σπουρδαλάκης 2011:3).

¹¹ κατά μια φουκοική έννοια

¹² με την έννοια που προσέδωσε ο Δοξιάδης

Συνεπώς, το εύρος, το βάθος και η χρονικότητα της κρίσης λείπει από τον κυρίαρχο δημόσιο λόγο και το αφήγημα του καταρρέει από τη στιγμή που δεν ενσωματώνει την *αμείλικτη πραγματικότητα* (Δεδουσόπουλος 2016:311).

Αντιθέτως, ένας *επιστημονικός λόγος* οφείλει να αρθρώσει μια συνεκτική εννοιολόγηση περί κρίσης και να προσφέρει ένα θεωρητικό πλαίσιο της ερμηνείας της. Η κριτική και η ανάλυση του στέκεται κριτικά απέναντι στα ερεθίσματα και τα δεδομένα που δέχεται. Η αναζήτηση των βαθύτερων αιτιών κατά τρόπο κριτικό είναι βασικό χαρακτηριστικό του επιστημονικού λόγου.

Οι γενικεύσεις και οι εύκολες αναπαραγωγές επιφανειακών στερεοτύπων νομοτελειακά οδηγούν την έρευνα σε εσφαλμένα εύκολα συμπεράσματα. Η ανάλυση θα υιοθετήσει εννοιολογικά τον διαχωρισμό της πολιτικής έναντι της οικονομικής κρίσης, αλλά δεν πρέπει να υποτιμήσει την ένταση που προσέδωσε η δεύτερη στη πρώτη. Τέλος, δια μέσω της εννοιολόγησης κρίσης θα προκύψει το κατάλληλο ερμηνευτικό σχήμα για τη μελέτη και ανάλυση της.

Η κρίση οφείλει να εξεταστεί στην ολότητά της, στο εστιακό της βάθος και στις συσσωρευμένες δομικές αντιφάσεις που της δίνουν αναγκαιότητα ύπαρξης. Επομένως, η κρίση δύναται να οριστεί ως *μια ιδιαίτερη κατάσταση συμπύκνωσης των αντιθέσεων* (Πουланτζάς 1990:22). Οι αντιφάσεις αυτές διέπουν τα πολιτικά συστήματα και αποτελούν μια από τις πολλές προϋποθέσεις ύπαρξής τους. Η ίδια η παρουσία των πολιτικών συστημάτων δημιουργεί τις συνθήκες για μια μελλοντική δομική συστηματική κρίση τους, όταν οξυνθούν οι αντιφάσεις που διέπουν τη δομή και τη μορφή του αντικειμένου.

Πιο αναλυτικά, η έννοια της κρίσης θα πρέπει να διαχωριστεί σε **πολιτική** και **οικονομική**. Η οικονομική κρίση αποτελεί ένα πεδίο έρευνας αυτό καθαυτό και η παρούσα έρευνα δεν έχει συμπεριλάβει τέτοιες υποθέσεις εργασίας. Οπότε σε αυτό το σημείο θα οριστεί η έννοια της πολιτικής κρίσης κατά τον Πουλαντζά, η οποία και συνίσταται *«σε μια σειρά από χαρακτηριστικά γνωρίσματα, που απορρέουν από τούτη τη συμπύκνωση των αντιφάσεων στον πολιτικό τομέα και που επηρεάζουν τόσο τις ταξικές σχέσεις, στην πολιτική τους πάλη, όσο και τους κρατικούς μηχανισμούς»* (Πουλαντζάς 1990:24).

Τα στοιχεία που συγκροτούν τη συγκεκριμένη μορφή κρίσης αυτής καθ' αυτής, είναι *μονίμως παρόντα και ενεργά στην αναπαραγωγή των καπιταλιστικών σχέσεων* (Πουλαντζάς 1990: 22). Η κρίση αποτελεί συνάρτηση και συνάρθρωση δομής, μορφής και συγκυρίας του διεθνούς πολιτικοοικονομικού περιβάλλοντος και συστήματος.

Συμπεραίνοντας, τα πολιτικά συστήματα αλληλοεπιδρούν τόσο με το εξωτερικό όσο και με το εσωτερικό τους περιβάλλον και *επηρεάζονται συχνά από εξωτερικά γεγονότα του συστήματος* (Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος, Σπουρδαλάκης 2011:4).

Από την άλλη, το εσωτερικό περιβάλλον των πολιτικών συστημάτων έχει επικαθοριστεί και διαμορφωθεί από επιλογές, αξίες και κυρίως τους κυρίαρχους μηχανισμούς τους. Αυτό συμβαίνει διότι, δεν δρουν σε διαφορετικό περιβάλλον¹³ ανεξάρτητο από τις αλληλεπιδράσεις με τις υπόλοιπες υπερεθνικές, διεθνικές και υποεθνικές δομές. Απεναντίας, δρουν σε σύμπλευση με αυτές ενώ την ίδια στιγμή χαράσσουν μια σχετικά αυτόνομη πορεία με τις δικές τους επιδιώξεις και σχέδια. Ένα συγκεκριμένο πλαίσιο άσκησης της πολιτικής βέβαια αποτελεί το μόνιμο όριο τους. Μια πιθανή κρίση του κράτους δε μπορεί να εκδηλωθεί αποκλειστικά από μια εξωτερική κρίση, αλλά προϋποθέτει την ύπαρξη δομικών αντιφάσεων εντός του κοινωνικού σχηματισμού. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο μια κρίση δύναται να πάρει και τον χαρακτηρισμό της *δομικής* (Πουланτζάς 1990:26) . Οι αντιφάσεις όμως διέπουν έναν κοινωνικό σχηματισμό και τέμνουν τους θεσμούς του. Αυτές ακριβώς *οι δομικές αντιφάσεις λειτουργούν ως προϋποθέσεις και υποδοχείς της κρίσης* (Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος, Σπουρδαλάκης 2011:4).

Η εμφάνιση ενός συγκυριακού φαινομένου όπως αυτό της οικονομικής κρίσης, συνδέεται με μια προϋπάρχουσα πολιτική κρίση που η τελευταία μάλιστα την επιτείνει. Άλλωστε *μια οικονομική κρίση μπορεί να μετατραπεί* (Πουланτζάς 1990:25) *και να μεταφραστεί σε πολιτική κρίση*» (Πουланτζάς 1990:26). Ποτέ το αντίστροφο, γιατί η πολιτική κρίση προϋπάρχει της οικονομικής. Ταυτόχρονα όμως δε σημαίνει ότι θα απελευθερώνεται απαραίτητα σε χρονική αντιστοιχία με την οικονομική. Μπορεί να επιδρά υπογείως για χρόνια, αποτελεί μια *«ενεργή διαδικασία»* (Πουланτζάς 1990:27) και *εκτείνεται σε μεγάλη διάρκεια* (Πουланτζάς 1990:27). Τέλος, *«η πολιτική κρίση συνίσταται κυρίως σε ουσιώδεις τροποποιήσεις του συσχετισμού των δυνάμεων της ταξικής πάλης, τροποποιήσεις που καθορίζουν με ειδικό τρόπο τα στοιχεία που προσιδιάζουν στην κρίση μέσα στους κόλπους των κρατικών μηχανισμών»* (Πουланτζάς 1990:27), γεγονός που *«αναδεικνύει με σαφήνεια ότι οι όποιες λύσεις έχουν πάντα κοινωνικό και ιδεολογικό πρόσημο και ουδέποτε καθορίζονται μονοσήμαντα»* (Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος, Σπουρδαλάκης 2011:4). Μια τέτοιου μεγέθους κρίση συνοδεύεται και από *«μια ιδεολογική κρίση, η οποία είναι συστατικό της στοιχείο»*

¹³ όπως έδειξε η έρευνα Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος, Σπουρδαλάκης 2011:7.

(Πουλαντζάς 1990:28). Οι ιδεολογικές σχέσεις εδράζονται στην *αναπαραγωγή και συγκρότηση των κοινωνικών τάξεων σε κοινωνικές δυνάμεις σε μια συγκυρία του τόπου μιας πολιτικής κρίσης* (Πουλαντζάς 1990:28), ο οποίος διαπερνάται από την πάλη των τάξεων. Η τροποποίηση του συσχετισμού δύναμης ανάμεσα στις τάξεις *«προξενεί εσωτερικές ρωγμές στους κόλπους των κρατικών μηχανισμών, συναρθρώνεται αναγκαία σε μία ιδεολογική κρίση, που ως προς το Κράτος μεταφράζεται σε κρίση νομιμοποίησης»* (Πουλαντζάς 1990:29).

Συνοψίζοντας, η έννοια της πολιτικής κρίσης είναι θεμελιωμένη από τον επιστημονικό λόγο και προσφέρει τόσο τα αναγκαία θεωρητικά εργαλεία όσο και ένα *ερμηνευτικό πλαίσιο κατανόησης* (Παπαβλασόπουλος 2015:152) της ελληνικής κρίσης, υπό μια τέτοια οπτική. Δεν καλύπτεται και περιορίζεται σε μια ασήμαντη¹⁴ δημοσιογραφική καταγραφή των πολιτισμικών όψεων μια κρίσης. Συμπερασματικά, η όψη της πολιτικής κρίσης που ενδιαφέρει την έρευνα είναι αυτή της κρίσης νομιμοποίησης, διότι *"συναρθρώνεται με μια κρίση της κυρίαρχης ιδεολογίας"* (Πουλαντζάς 1990:29).

5.2 Μια υποβόσκουσα κρίση νομιμοποίησης.

Μία από τις μεγαλύτερες κρίσεις της ανθρώπινης ιστορίας υπήρξε αναμφίβολα ο «Μεγάλος Πόλεμος» (Great War). Ο τελευταίος θωρήθηκε ένας εκ των δύο Παγκοσμίων Πολέμων. Την επαύριον της λήξης του, η Ευρώπη βρέθηκε γεμάτη επαναστάσεις και αποσυντιθέμενες αυτοκρατορίες. Τη περίοδο που ο πόλεμος μεσουρανούσε, στα κατεστραμμένα από τα κανόνια πεδία της βόρειας Γαλλίας και του Βελγίου, αναπτύχθηκε μια από τις πιο πρωτοπόρες στρατιωτικές τακτικές στον Α' Παγκόσμιο πόλεμο. Ποια ήταν αυτή και τι σκοπό είχε; Στόχος ήταν το υπέδαφος των χαρακωμάτων την εποχή της ακαμψίας του Δυτικού Μετώπου. Η τακτική που ακολουθήθηκε για την κατάκτηση των εχθρικών χαρακωμάτων ήταν απλή: ειδικές επιχειρησιακές ομάδες σκαπανέων έφταναν κάτω από τα χαρακώματα του αντιπάλου και βάζανε εκρηκτικά ακριβώς κάτω από αυτά. Έτσι, κατέρρεε το μέτωπο του αντιπάλου απλώς χάνοντας την υποδομή του.

¹⁴ Ασήμαντη, υπό το πρίσμα τόσο του εστιακού βάθους της κρίσης όσο και της ερμηνείας της κρίσης νομιμοποίησης.

Αυτή η ιστορική αναδρομή στόχευε να παραλληλιστεί με μια κρίση ενός πολιτικού συστήματος στη βάση του. Ο παραλληλισμός αυτός δύναται να κατανοηθεί μόνο εάν αντιστρέψουμε τους ρόλους, δηλαδή το ίδιο το πολιτικό σύστημα σε ρόλο σκαπανέα να βάζει εκρηκτικά στα χαρακώματα του. Κι αυτό όχι επειδή διατρέχεται από κάποια επιθυμία αυτοκατάργησης, αλλά γιατί επιθυμεί και επιδιώκει την αναπαραγωγή του, κάτι που δεν επιτυγχάνεται πάντα, ή τουλάχιστον πάντα σε ικανοποιητικό βαθμό. Στη περίπτωση μας αυτό που συνέβη ήταν η άρση της ικανότητας επαρκούς αναπαραγωγής. Η τελευταία μειωνόταν αργά και σταθερά. Είχε δηλαδή, μια χρονική διάρκεια συσσώρευσης κρισιακών φορτίων. Αυτό ήταν και το εκρηκτικό μείγμα στον αρχικό παραλληλισμό. Η ικανότητα του πολιτικού συστήματος να κρατήσει τις θέσεις ηγεμονίας του, είναι το κριτήριο με βάσει του οποίου εξετάζεται και κρίνεται στην υπάρχουσα εργασία το πολιτικό σύστημα.

Οι θεωρίες για τις κρίσεις νομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος ταξινομούνται σε **συστημικές** και **υλιστικές**. Οι κρίσεις νομιμοποίησης, σε κάθε περίπτωση, κρίνουν και την ικανότητα του να εξομαλύνει και να ενσωματώσει τις κοινωνικές εντάσεις, αλλά και τις επικίνδυνες για το ίδιο εξωθεσμικές πολιτικές στρατηγικές. Ακόμη, η ομαλή λειτουργία και αναπαραγωγή του πολιτικού συστήματος κρίνεται στο μέτρο που καταφέρνει να αποσπάει με τη συναίνεση των επικυριαρχουμένων. Ο αρχικός παραλληλισμός στόχευε να τροχοδοτήσει μια οπτική και μεθοδολογία ανάλυσης της κρίσης νομιμοποίησης.

Η **συστηματική** θεωρία συναρτάται κυρίως με το επίπεδο της ιδεολογίας και συγκροτεί τα πολιτικά συστήματα ως μια μηχανή **εισροών** και **εκροών** (Easton, D. 1957:383-400). Το πολιτικό σύστημα, κατά τον Easton, λειτουργεί στη βάση εισροών αιτημάτων και υποστήριξης από το πρίσμα της κοινωνίας. Οι εκροές είναι οι αποφάσεις που λαμβάνουν οι αρχές, συνεπώς η απάντηση της κοινωνίας λαμβάνει τη μορφή ανατροφοδότησης. Τα αιτήματα στο μοντέλο του Easton είναι πολιτικά και οικονομικά, ενώ η υποστήριξη έρχεται είτε μέσω της αποδοχής είτε μέσω της υπακοής. Τα πολιτικά συστήματα δέχονται πίεση λόγω της αποτυχίας των εκροών, διότι οι κρατικές πολιτικές και αποφάσεις βοηθάνε στη διατήρηση υποστήριξης του πολιτικού συστήματος. Συνεπώς, οι ανατροφοδοτικές πληροφορίες για την απόδοση του συστήματος συμβάλλουν στην προώθηση των αρχών να επιλέξουν τη σωστή πολιτική απόφαση, μέσω αυτής της κυκλικής διαδικασίας.

Η δεύτερη θεωρητική θεμελίωση, με την οποία θα ασχοληθεί η παρούσα έρευνα, είναι αυτή του Χάμπερμας και το έργο του *Legitimation Crisis* (1976). Να σημειωθεί

σε αυτό το σημείο, ότι ο συγγραφέας έχει ως ιστορικό παρόν τους κοινωνικούς σχηματισμούς του ύστερου καπιταλισμού. Η περίοδος αυτή χρονολογείται μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και η ιστορική μορφή κοινωνικής εξέλιξης και συγκρότησης που αναδύθηκε από τα συντρίμια του πολέμου, χαρακτηρίστηκε ως μεταπολεμική.

Ο Χάμπερμας θεμελιώνει ως μεθοδολογικό εργαλείο ανάγνωσης της κρίσης νομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος ως ένα βιοχώρο (Δεδουσόπουλος 2016:317) *εισροών και εκδορών*. Αρχικά, το πολιτικό σύστημα κατά τον Χάμπερμας "*ασκεί την επιρροή του, προκειμένου να συγκαλύψει τις ταξικές αντιθέσεις, στο όνομα ενός αφηρημένου γενικού συμφέροντος.*" (Τσίρος 2017) Έτσι, "*η επιστημονικοτεχνική πρόοδος χρησίμευσε ως το νέο θεμέλιο της πολιτικής νομιμοποίησης* (Τσίρος 2017). Μια κρίση εισροών ισοδυναμεί με την *απώλεια επαρκούς εισροής αφοσίωσης*, (Habermas 1975:47) λόγω συστηματικής λειτουργικής απαίτησης. Μάλιστα η *αφοσίωση (loyalty)*, κρίνεται ως απαραίτητη προϋπόθεση του συστήματος για την επίτευξη ευρύτερης συναίνεσης. Επομένως, μια κρίση νομιμότητας μπορεί να εμφανιστεί εφόσον, *το νομιμοποιητικό σύστημα δεν επιτυγχάνει τη διατήρηση του απαραίτητου επιπέδου υπακοής*¹⁵ (Habermas 1975:47). Η κρίση νομιμοποίησης προσβάλλει το σύστημα της πολιτικής κυριαρχίας και συλλαμβάνει *την κρίση κινήτρων*^{16 17} σε περίπτωση κρίσης της νομιμοποίησης.

Αντιθέτως, μια κρίση εκροών "*μεταφράζεται*" σε *κρίση ορθολογικότητας* (Χάμπερμας 1975:47) και "*έρχεται ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης, όταν το κράτος δεν βρίσκει πλέον κανένα μέσο να διαφύγει της κρίσης, εξαιτίας των ανεπίλυτων εναντιωματικών απαιτήσεων, μεταξύ ετερόκλητων κοινωνικών ομάδων*". (Τσίρος 2017, Χάμπερμας 1975:47). Οι κρίσεις ορθολογικότητας συνδέονται εννοιολογικά με τις οικονομικές κρίσεις, αλλά παρουσιάζονται και ως *αδυναμία παραγωγής κατάλληλων διοικητικών αποφάσεων* (Τσίρος 2017, Χάμπερμας 1975:47). Ταυτόχρονα αποτελούν και *κρίσεις ταυτότητας μιας κοινωνίας*¹⁸, οι οποίες μπορούν να θεωρηθούν πιθανή *άμεση απειλή της κοινωνικής ενσωμάτωσης* (Τσίρος 2017, Χάμπερμας 1975:69), όπου στο περιβάλλον του ύστερου καπιταλισμού εκρήγνυνται.

¹⁵ Ο Τσίρος (2017) ορίζει την λέξη loyalty ως υπακοή.

¹⁶ Ως κρίση κινήτρων μεταφράζει ο Τσίρος (2017) την έννοια "*Motivation Crisis*" 1975:75.

¹⁷ Ο Δεδουσόπουλος 2016:317 αναφέρεται σε αυτή την έννοια ως κρίση διαχείρισης.

¹⁸ "*στην οποία ο διοικητικός μηχανισμός και το κράτος δεν είναι σε θέση να επιβάλουν σε ικανοποιητικό βαθμό εκείνες τις κανονιστικές ή αξιακές δομές που θα βοηθήσουν ολόκληρο το σύστημα να λειτουργήσει σωστά και απρόσκοπτα*". (Τσίρος, 2017)

Επομένως, μια κρίσιμη παρατήρηση πρέπει να τεθεί για τις θεωρίες που παρουσιάζουν την απουσία κάποιας δράσης και αλληλεπίδρασης μεταξύ υποκειμένου (Πολιτικού συστήματος) και των μηχανισμών που το συγκροτούν. Επιπρόσθετα, το σύστημα που περιγράφεται από τους Easton και Χάμπερμας, με τις διαφοροποιήσεις τους πάντα, διαθέτει αποκλειστικά εισροές και εκροές. Μια τέτοια ανάγνωση δεν λαμβάνει υπόψιν της, τον κοινωνικό ανταγωνισμό που η ίδια η έκβαση του συμπυκνώνει τους μηχανισμούς και τη θεσμική υλικότητα του κράτους.

Συμπερασματικά, μια ανάλυση της κρίσης νομιμοποίησης πρέπει να εξεταστεί συνολικότερα στο επίπεδο των σχέσεων κυριαρχίας και εκπροσώπησης μέσα από τις δομικές αντιφάσεις που αναπτύσσονται, ενυπάρχουν και επωάζονται των κοινωνικών σχηματισμών την εποχή του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού. Τέλος, για τους παραπάνω λόγους, μια υλιστική ανάλυση της κρίσης νομιμοποίησης θα παρουσιαστεί παρακάτω και θα αποδειχθεί ως η πιο επαρκής για τη μελέτη της ελληνικής περίπτωσης.

Η **υλιστική βάση** μιας ανάλυσης "κοιτάζει" τη κρίση νομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος, ως μια *πολιτική κρίση* που διαπερνά κυρίαρχους και επικυριαρχόμενους. Με λίγα λόγια, είναι οι ίδιες οι διαμορφωμένες δομικές αντιφάσεις του καπιταλιστικού συστήματος που δημιουργούν τη τρέχουσα κρίση νομιμοποίησης. Οι *πολιτικές αντιφάσεις του ίδιου του χρηματιστικοποιημένου καπιταλισμού* βρίσκονται στη καρδιά της πολιτικής κρίσης (Frazer 2015:159). Η καπιταλιστική παραγωγή βασίζεται στη συσσώρευση της πολιτικής δύναμης, ενώ ταυτόχρονα υποσκάπτει την μακροχρόνια αναπαραγωγή της. Πλέον, με τη κυριαρχία μηχανισμών όπως η ΕΚΤ και η παρουσία παγκόσμιων χρηματιστικών ιδρυμάτων (Frazer 2015:175), επιτελείται ο επαναπροσδιορισμός της ίδιας της σχέσης δημοσίου ιδιωτικού ¹⁹, αποσυγκεκριμενοποιείται, *απο-εδαφικοποιείται* (Δεδουσόπουλος 2016:316) και εκχωρείται στην αγορά η δυνατότητα συμμετοχής στα κέντρα λήψης αποφάσεων. Πιο συγκεκριμένα, η εξέλιξη αυτή έχει οδηγήσει στη μετατόπιση της νομιμοποίησης που επιζητούν τα κράτη από το εσωτερικό στο εξωτερικό (Δεδουσόπουλος 2016: 316) και αναγκάζονται να στηρίζονται σε μια πιο παθητική (Δεδουσόπουλος 2016:316) συναίνεση με αρνητική βάση.

Επομένως, η συσσώρευση που επιτυγχάνεται μέσω της αφαίρεσης πόρων (Χάρβει 2006:184), επιταχύνεται (Δεδουσόπουλος 2016:317), μετασχηματίζοντας *ριζικά τους*

¹⁹ Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος και Σπουρδαλάκης 2011:43

κοινωνικούς βιο-χώρους αναπαραγωγής (Δεδουσόπουλος 2016:317) της κοινωνικής συναίνεσης, χάνοντας έτσι την όποια "θετική αφήγηση για τη συμμετοχή στα οφέλη της καπιταλιστικής συσσώρευσης" (Γζαρέλλας 2016:297).

Από διαφορετική αφετηρία, αλλά προς την ίδια κατεύθυνση, ο Agnoli αναφέρει, ότι η "συναίνεση προϋποθέτει ένα πλουραλιστικό κομματικό σύστημα" (Agnoli 2013:115). Έτσι, επιτυγχάνεται "ο αναδιπλασιασμός της συναίνεσης" (Agnoli 2013:115) που μετατρέπεται σε "απόλυτη ομοφωνία με την επίφαση της αντίρρησης στη σχέση παραγωγής" (Agnoli 2013:115). Επομένως, η συναίνεση αποσπάται μέσω της διαρκούς σύμπραξης στο συνολικό σύστημα. Πιο συγκεκριμένα η συναίνεση συμπυκνώνεται στον "εκλογικό αγώνα ως εξωτερική μορφή της συμμετοχής" (Agnoli 2013:118), ενώ ταυτόχρονα "αποτελεί θεσμική στρατηγική" (Agnoli 2013:115). Από την άλλη μεριά η εποχή της πολιτικής κρίσης διακατέχεται από μια τάση συνεχόμενης υποβάθμισης του ρόλου του κοινοβουλίου, των αστικών κομμάτων μαζί με την ταυτόχρονη μετατόπιση των λειτουργιών τους ως προς τη διοίκηση και τη γραφειοκρατία (Πουλαντζας 1990:54), με τη συγκέντρωση της εξουσίας στην εκτελεστική (Πουλαντζας 1990:53), ενώ παράλληλα ενδυναμώνονται οι υπερεθνικοί οργανισμοί (Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος, Σπουρδαλάκης 2011:42).

Η συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα τη Μεταπολιτευτική περίοδο παραγόταν, όπως θα αναδειχθεί και παρακάτω, από τον δικομματισμό. Οπότε ο μηχανισμός αυτός δέχεται και το καίριο πλήγμα. Ο δικομματισμός είναι ο προνομιακός χώρος ελέγχου, διευθέτησης και διαμεσολάβησης της κοινωνικής σύγκρουσης και του ταξικού ανταγωνισμού. Ο μηχανισμός αυτός είναι κρίσιμος, γιατί βρισκόταν στον πυρήνα της εύρυθμης λειτουργίας της Μεταπολιτευτικής δημοκρατίας. Συνεπώς, οι συμπυκνωμένες αντιφάσεις που ξεσπούν σε μια πολιτική κρίση και η αποτυχία διευθέτησης της με επαρκή τρόπο, έχει ως αποτέλεσμα τη *κρίση της διαχείρισης της κρίσης* (Πουλαντζάς 1990:52). Υπό από αυτές τις συνθήκες αναδύεται το αυταρχικό κράτος και η κατάσταση εξαίρεσης ως πρόληψη της κοινωνικής απειλής. Η τελευταία συμπιέζεται τόσο μέσω του φόβου (Χάρβει 2006:198) όσο και της βίας (Πουλαντζάς 1990:54, Χάρβει 2007:69), και του αυταρχισμού (Παπαβλασόπουλος 2015:157, Σακελλαρόπουλος 2016)²⁰. Τέλος, η

²⁰ "Σημειώσεις για τους μετασχηματισμούς του Σύγχρονου Κράτους (με αφορμή το παράδειγμα της Ελλάδας)"

καταστολή των κοινωνικών αντιδράσεων (Χαρβει 2006:198), δια μέσω της περιστολής των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, συνεπάγεται την *αναδιοργάνωση των μηχανισμών καταστολής* (Πουланτζάς 1990:54).

Η αδυναμία διαχείρισης της κρίσης από το κράτος και τις *κυβερνητικές πλειοψηφίες* (Πουλαντζάς 1990:55), οδηγεί στην *καταστολή των λαϊκών κινημάτων από τις κρατικές δυνάμεις* (Χάρβει 2006:200). Με λίγα λόγια, η λειτουργία του κράτους να ενσωματώνει αίρεται μερικώς. Συνεπώς, *η νέα κοινωνική συναίνεση ορίζεται αρνητικά* (Τζαρέλας 2016:297) και η μόνη συναίνεση που δύναται να αποσπαστεί είναι μέσω της υπόσχεσης προς τις *κυριαρχούμενες τάξεις ενός σχεδίου μη χειροτέρευσης* (Σακελλαρόπουλος 2014:111) των όρων επιβίωσης. Οι *εναλλακτικές δηλαδή, στρατηγικές διαχείρισης* απέτυχαν να *οργανώσουν με τρόπο σταθερό τη συναίνεση* (Παπαβλασόπουλος 2015:157), οπότε η αύξηση της καταστολής αποτέλεσε μονόδρομο.

Η κρίση νομιμοποίησης του Ελληνικού πολιτικού συστήματος στοιχειοθετείται ως **μια όψη της, δομικού τύπου, κρίσης της μεταπολιτευτικής πολιτικής διευθέτησης, του ελληνικού κράτους και των κυρίαρχων θεσμών του.** Η κρίση αυτή ενυπάρχει, εντείνεται και επωάζεται για χρόνια στο εσωτερικό του κράτους, των θεσμών και της κοινωνίας. Είναι χρόνιες αντιφάσεις που γίνονται αντιληπτές μέσω της παρατήρησης: **α)** των στρατηγικών στόχων²¹ που το πολιτικό σύστημα είχε θέσει²², **β)** σε συνδυασμό με το περιεχόμενο και τον φαινομενικά αποϊδεολογικοποιημένο χαρακτήρα των (δια)κυβερνητικών προγραμμάτων²³ που εφάρμοσαν τα κόμματα εξουσίας²⁴ καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου πριν τη κρίση.

Οι Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος, Σπουρδαλάκης (2011:47- 48) προσφέρουν ένα συνεκτικό πλαίσιο κατανόησης της κρίσης νομιμοποίησης στην Ελλάδα και πιο ειδικά την εποχή των μνημονίων. Για τους συγγραφείς η *κρίση νομιμοποίησης βαθαίνει* (Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος, Σπουρδαλάκης 2011:47) με την εφαρμογή των μνημονιακών πολιτικών, αν και τα ίχνη της ανατρέχονται στη *δεκαετία του 1990* (Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος, Σπουρδαλάκης 2011:47). Ακόμη, σημειώνονται τέσσερις τάσεις που δημιουργούν την παραπάνω όψη της πολιτικής κρίσης: **α)** *απώλεια σχετικής αυτονομίας και αδυναμία εξασφάλισης συναίνεσης, λόγω της*

²¹ και των συνεπειών τους

²² εννοώντας πάντα σε επίπεδο μακροπολιτικής

²³ η αναφορά γίνεται για τα κυβερνητικά προγράμματα του εκσυγχρονισμού και της επανίδρυσης του κράτους.

²⁴ όπως αναλύθηκαν και στα προηγούμενα κεφάλαια.

"ιδιωτικοποίησης του κυβερνάν", **β)** μέσω της οργάνωσης της πολιτικής εξουσίας, ως πολυεπίπεδης διακυβέρνησης, τεχνοκρατικοποιούνται και αποπολιτικοποιούνται οι δημοκρατικοί θεσμοί πολιτικής και κοινωνικής εκπροσώπησης, **γ)** "το πολιτικό σύστημα αναζητά τη δημοκρατική του νομιμοποίηση μέσα από φορμαλιστικές λογικές και επιχειρήματα", όπως αυτό της σύγχυσης της νομιμοποίησης από τη νομιμότητα και **δ)** η διαιώνιση της κρίσης νομιμοποίησης, η οποία οφείλεται σε μια "αποδυνάμωση των συλλογικών φορέων έκφρασης της κοινωνίας" και του νέου πολιτισμικού προτύπου ζωής.

Συμπερασματικά, η κρίση νομιμοποίησης είναι μια όψη της πολιτικής κρίσης. Δεν εμφανίζεται ξαφνικά, αλλά βρίσκεται χρόνια σε υποβόσκουσα μορφή και αδυνατεί, έπειτα από ανικανότητα του συστήματος, να διευθετήσει και να διαχειριστεί ιδεολογικά και πολιτικά τις δομικές του αντιφάσεις, οι οποίες εγγράφονται στη θεσμική υλικότητα του κράτους και των μηχανισμών και αποτελούν στρατηγικές επιλογές του πρώτου. Το Ελληνικό παράδειγμα χαρακτηρίζεται ως ιδανικό για τη μελέτη των κρίσεων νομιμοποίησης, αφού εντοπίζεται μια υφέρπουσα κρίση και οι πολυεπίπεδες συνέπειες της, εφόσον συνδυάζονται με την οικονομική και είναι πράγματι "εκρηκτικές".

5.3 Όψεις των κομμάτων την ιστορική περίοδο της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας: Μορφή και λειτουργίες

Το πολιτικό σύστημα της Μεταπολίτευσης επικαθορίστηκε από τον θεσμό των κομμάτων. Η **πρώιμη** Μεταπολίτευση χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη και δράση του από το μαζικό κόμμα και η **ύστερη** από τη παγίωση του κόμματος καρτέλ²⁵. Ο θεσμός των κομμάτων στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό είναι από τους πιο κρίσιμους, εάν όχι ο πιο κρίσιμος, γιατί ήταν ο φορέας της οργάνωσης των μαζών, συνέβαλλε στη σταθεροποίηση της «νεοαποκτηθείσας» Δημοκρατίας και ήταν ο φορέας που διέθετε το απαιτούμενο πολιτικό κεφάλαιο για να προκαλέσει τις πολιτικές εξελίξεις και μεταμορφώσεις εντός και εκτός του κράτους²⁶ και της κοινωνίας αντίστοιχα. Συνεπώς,

²⁵ Όπως θα αναλυθεί και παρακάτω

²⁶ Με τη διαδικασία της «αποχουντοποίησης» και τον κεντρομόλο ρόλο των κομμάτων. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Σακελλαρόπουλος, Σπύρος (2001) Η Ελλάδα στη μεταπολίτευση : Πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις 1974-1988 και Βούλγαρης, Γιάννης (2001) Η Ελλάδα της μεταπολίτευσης 1974-1990 : Σταθερή δημοκρατία σημαδεμένη από τη μεταπολεμική ιστορία και

η μελέτη των κομμάτων και του κομματικού συστήματος είναι απαραίτητη για τη βαθύτερη κατανόηση των λειτουργιών, των μεγεθών της νομιμοποίησης και των μετασχηματισμών που επήλθαν στο Πολιτικό σύστημα. Επιπλέον, σημαντική κρίνεται για το περιεχόμενο και τη μορφή της διακυβέρνησης που ασκήθηκε από το τελευταίο, κατά τη διάρκεια της κρίσης.

Τα κόμματα στον Ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό της ιστορικής περιόδου της Μεταπολίτευσης αποτελούσαν έναν **κυρίαρχο μηχανισμό του κράτους**, με την οργανωτική μορφή του **μαζικού κόμματος** (Βερναρδάκης 2011:191, Παπαβλασόπουλος 2015:144). Παράλληλα όμως διεκδικούσαν τον ρόλο του *πρωταγωνιστή της δημοκρατικής μετάβασης* (Παπαβλασόπουλος 2015:144) κι αυτό διότι ήταν ένας μηχανισμός που είχε την *πολιτική τεχνογνωσία* (Παπαβλασόπουλος 2015:144) και την *κοινωνική νομιμοποίηση* (Παπαβλασόπουλος 2015:144). Επιπλέον, κατάφερε να εγκολπώσει οργανωτικά μια κρίσιμη μάζα της κοινωνίας, αναπτύσσοντας ένα *πυκνό δίκτυο οργανώσεων* (Παπαβλασόπουλος 2015:144), πέτυχε μια ευρύτερη ιδεολογική διεξόδωση και διάδοση στην ελληνική κοινωνία και εν τέλει κυριαρχία στο μεγαλύτερο μέρος της²⁷.

Ο θεσμός των πολιτικών κομμάτων αποτελούσε, λόγω της περίοπτης θέσης που κατείχε στην ελληνική κοινωνία, τους μάντες μεταβίβασης της νέας κρατικής πολιτικής και ιδεολογίας στις μάζες. Ταυτόχρονα, αποσπούσε την συναίνεση μέσω της λειτουργικής διαμεσολάβησης των συμφερόντων ανάμεσα στο κράτος και στην κοινωνία. Τέλος, ήταν ο *μοχλός για τη νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος και της αναπαραγωγής της κοινωνικής δομής* (Παπαβλασόπουλος 2015:144).

Τα κόμματα ήταν που ανέλαβαν να φέρουν εις πέρας το πολιτικό σχέδιο του «εκδημοκρατισμού» και αποτέλεσαν έναν «Ηγεμόνα», με γκραμισιανούς όρους, για την τότε ελληνική κοινωνία. Ακόμη, ανέλαβαν τον ιστορικό ρόλο του οργανωτή της Ηγεμονίας, για αυτό και τους καταλογίζεται ο παραπάνω χαρακτηρισμός. Επιπλέον, οι πολιτικές δυνάμεις είναι ο κρίσιμος θεσμός, σύμφωνα με τον οποίο τέθηκαν οι υλικές βάσεις για την απόσπαση της συναίνεσης. Με ποιον τρόπο όμως επετεύχθη; Η απάντηση θα δοθεί παρακάτω, μέσω της ανάλυσης της μορφής του κομματικού συστήματος ως κυρίαρχου μηχανισμού απόσπασης της συναίνεσης.

Βερναρδάκης Πολιτικά κόμματα, εκλογές και κομματικό σύστημα : Οι μετασχηματισμοί της πολιτικής αντιπροσώπευσης 1990-2010.

²⁷ Αυτό γίνεται αντιληπτό από τα επίπεδα της κομματικής ταύτισης, πολιτικής συμμετοχής, οργανωτικής πυκνότητας, των κομμάτων στη κοινωνία και τους θεσμούς της.

Στη Μεταπολίτευση κυρίαρχος τύπος κόμματος αποτελούσε αυτός του μαζικού κόμματος (Βερναρδάκης 2011:191). Τα δύο επικρατέστερα κόμματα εξουσίας, στη πορεία της ιστορίας, μετασχηματίστηκαν και εναρμονίστηκαν το ένα με το άλλο σε πολλά επίπεδα. Έτσι, παράχθηκε ένας νέος τύπος κόμματος, από το μέχρι πρότινος κυρίαρχο²⁸, αυτός του *κόμματος καρτέλ* (Βερναρδάκης 2011:333). Η λειτουργία αυτού του νέου τύπου κόμματος προσιδιάζει στον ορισμό που είχε δώσει ο Πουλιαντζάς για το *ενιαίο κυρίαρχο μαζικό κόμμα του κράτους*²⁹. Ο μετασχηματισμός που ενεργήθηκε, ήταν αναγκαίος λόγω των ευρύτερων αλλαγών που έφερε η ολοένα και μεγαλύτερη ενσωμάτωση της Ελλάδας σε υπερεθνικούς οργανισμούς (ΕΟΚ), καθώς και οι βαθύτεροι μετασχηματισμοί που συντελούνται σε παγκόσμια κλίμακα με την εμφάνιση επαναστατικών παραγωγικών τεχνολογιών (Πουλιαντζάς 1978:334). Γεωπολιτικά πραγματοποιείται, ύστερα από τη πτώση του Ψυχροπολεμικού status quo και με την σχεδόν άμεση ανάδυση ενός μονοπολικού Μετα-Ψυχροπολεμικού κόσμου, αλλά και σε ιδεολογικό επίπεδο³⁰ με τις μεγάλες ανακατατάξεις, απογοητεύσεις και συνεπάρσεις που επέφερε η κατάρρευση του «υπαρκτού».

5.4 Η μορφή του ελληνικού κομματικού συστήματος: χαρακτηριστικά, ταξινόμηση και μετασχηματισμοί

Το κομματικό σύστημα αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της λειτουργίας και οργάνωσης μιας δημοκρατίας. Τα κόμματα στο σύνολο τους συνιστούν ένα κομματικό

²⁸ Ο μέχρι τότε κυρίαρχος τύπος ήταν αυτός του Μαζικού κόμματος (Βερναρδάκης 2011:191). Ο τελευταίος υπήρξε *γενετικά γραφειοκρατικός, ολιγαρχικός και ιεραρχικός* (Παπαβλασόπουλος 2015:145) και η *εξουσία του συγκεντρωνόταν στην ηγεσία* (Παπαβλασόπουλος 2015:145).

²⁹ Ως το κυρίαρχο μαζικό κόμμα του κράτους νοείται ως «η ύπαρξη ενός κυρίαρχου κρατικού κόμματος που αναλαμβάνει του μάντα μεταβίβασης των γραφειοκρατικών αποφάσεων προς τη βάση», ενώ αναλαμβάνει «τον ρόλο να ενοποιήσει και να κάνει ομοιογενή την κρατική διοίκηση, να ελέγχει και να προωθεί τη συνοχή να εξασφαλίζει την αφοσίωσή της κρατικής διοίκησης στις κορυφές της εκτελεστικής εξουσίας. το κυρίαρχο τούτο κόμμα παίζει τον ρόλο μιας αστυνομίας της διοίκησης, ενός επόπτη και ενός εγγυητή τού γραφειοκρατικού μηχανισμού»... «Το κυρίαρχο αυτό κρατικό κόμμα λειτουργεί επομένως παράλληλα ως δίκτυο αστηρής πολιτικής καθυπόταξης τού συνόλου τής διοίκησης στις κορυφές τής εκτελεστικής εξουσίας... «Τα όργανα δημιουργίας τής συναίνεσης μετατοπίζονται από τα πολιτικά κόμματα και, επιπλέον, από τούς άλλους ειδικευμένους μέχρι τώρα σ' αυτή τη λειτουργία μηχανισμούς, προς την κρατική διοίκηση.» (Πουλιαντζάς 1978:335)

³⁰ Με τη κατάρρευση των μεγάλων αφηγήσεων και την επικυριαρχία του (νέο)φιλελεύθερου ιδεολογήματος ως ηγεμονικού. Μανιφέστο του οποίου υπήρξε το *The end of history and the last man* από τον Fukuyama, F. (1992), όπου ανακηρύχθηκε το Τέλος της Ιστορίας και των ιδεολογιών (υπό μια εγγεληνική σκοπιά και θεωρητική θεμελίωση πάντα). Ακόμη, *μεταμορφωτικό* μανιφέστο για την Ευρωπαϊκή Σοσιαλδημοκρατία υπήρξε το βιβλίο του Giddens (1998) «*Ο τρίτος δρόμος*», όπου έθεσε τις ιδεολογικές και προγραμματικές βάσεις για την περαιτέρω ιδεολογική αλληλοόσμωση μεταξύ Σοσιαλδημοκρατίας – Φιλελευθερισμού.

σύστημα. Το ελληνικό κοιμματικό σύστημα έχει χαρακτηριστεί ως **δικομματικό**³¹ (Βερναρδάκης 2011:326). Το τελευταίο αποτελεί μια *πολιτική δομή που οργανώνεται στο εσωτερικό του κράτους και για τις ανάγκες του κράτους* (Παπαβλασόπουλος 2015:145). Συνεπώς, θεωρείται *ένας σύνθετος λειτουργικός μηχανισμός*, (Παπαβλασόπουλος 2015:145) ο οποίος αποτελεί τον *υλικό και συμβολικό τόπο οργάνωσης και απόσπασης της συναίνεσης* (Παπαβλασόπουλος 2015:145), *εξοβελίζοντας ταυτοχρόνως τη δυνατότητα άρθρωσης κάθε εναλλακτικού σχεδίου* (Παπαβλασόπουλος 2015:145). Τέλος, *διαθέτει την ικανότητα να ενσωματώνει και να εγκλωβίζει στη λειτουργία του το σύνολο σχεδόν των πολιτικών δυνάμεων και δι' αυτών να εξουδετερώνει κάθε επικίνδυνη και ανεπιθύμητη κοινωνική κίνηση* (Παπαβλασόπουλος 2015:146, Παπαβλασόπουλος και Σπυρδαλάκης 2010:313).

Κατά τη διάρκεια όμως των ιστορικών περιόδων της Μεταπολίτευσης η οργανωτική μορφή, με την οποία εμφανίστηκε και παγιώθηκε ο συγκεκριμένος τύπος κοιμματικού συστήματος, δεν παρέμεινε στάσιμος αλλά είχε **δυναμική μετεξέλιξη**. Αναλόγως τη συγκυρία και τις εξελίξεις επιδέχθηκε μετασχηματισμούς και μεταβλήθηκε. Οι μορφές αυτές δύναται να γίνουν αντιληπτές μόνο μέσω της χρονικότητας τους. Η περιοδολόγηση γίνεται σε **τρεις** περιόδους από την θεμελίωση του δικομματισμού, στα χρόνια της Μεταπολίτευσης:

Η **πρώτη** περίοδος αποτελεί αυτή του πολωμένου δικομματισμού³² που συνοπτικά περιορίζεται στη περίοδο 1974 – 1993 (Βερναρδάκης 2011:329).

Η **δεύτερη** περίοδος χρονολογείται από το 1993 – 2010 (Βερναρδάκης 2011:333).

Η **τρίτη**³³ περίοδος χαρτογραφείται από το 2010 - 2012^{34 35} (Βερναρδάκης 2011:337, Βούλγαρης, Νικολακόπουλος 2014:16, Τεπέρογλου και Τσατσάνης 2014:55).

³¹ Ως δικομματισμός εννοείται η ύπαρξη δύο κομμάτων εξουσίας που εναλλάσσονται στην άσκηση της κρατικής διακυβέρνησης.

³² Για την ιστορική μορφή του δικομματισμού στην Ελλάδα εννοούνται η ΝΔ και το ΠΑΣΟΚ.

³³ Η τρίτη και τελευταία περίοδος του δικομματισμού, έως και το τέλος του χρονικού ορίου της έρευνας, θα αναλυθεί αυτόνομα παρακάτω, διότι το μέγεθος και η σημασία των μετασχηματισμών που προκλήθηκαν από το πολιτικό γεγονός των εκλογών, κρίνεται ότι πρέπει τεθεί και να αναλυθεί σε μακρο-επίπεδο. Η ρωγή του 2012 διαθέτει ένα μεγάλο πολιτικό βάρος μεν καθώς και μέγιστο ερευνητικό ενδιαφέρον δε, που θα ήταν άδικο να περιοριστεί σε μια απλή τυπολογική ανάλυση.

³⁴ Οπου και βρίσκει τα χρονικά της όρια η παρούσα έρευνα.

³⁵ Η χρονικότητα δεν είναι τυχαία, καθώς στις εκλογές του 2012 αποδομείται ο ύστερος Μεταπολιτευτικός τύπος κόμματος (θα αναλυθεί στη συνέχεια) και τύπος κοιμματικού συστήματος.

Από τις εκλογές του '93 και έπειτα ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός³⁶ επικυριαρχείται από τον *συγκλίνων δικομματισμό* (Βερναρδάκης, 2011:57,329) έναντι της προηγούμενης του μορφής, αυτής, του *πολωμένου* (Βερναρδάκης, 2011:57,329). Ο **ιδεολογικός ενστερνισμός** από το ΠΑΣΟΚ του νεοφιλελεύθερου πνεύματος, μετατρέπεται σε επίπεδο κουλτούρας και οδηγείται στη σταδιακή μετάβαση σε θέσεις με εκσυγχρονιστικό μανδύα. Σε αυτό το σημείο **δύο** παρατηρήσεις οφείλονται να τεθούν:

1^η παρατήρηση: η *καρτελοποίηση*³⁷ του κομματικού συστήματος (Βερναρδάκης, 2011:333), οδήγησε ουσιαστικά στην *απώλεια της εναλλακτικής* (Agnoli 2013) και στη σταδιακή απονομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος συνολικά. Η παραπάνω εξέλιξη έδωσε τη δυνατότητα στο εκσυγχρονιστικό ρεύμα να αυτοπαρουσιαστεί ως μια **«εθνική ιδεολογία»** και να κερδίσει μια δικομματική απεύθυνση μέσω της ηγεμονίας που καθιερώθηκε από τα κυρίαρχα μαζικά κόμματα του κράτους. Η ηγεμονία που κατακτήθηκε και καθιερώθηκε πραγματοποιήθηκε από **τρεις** κατά βάση οργανωτές. Στη ουσία πρόκειται **α)** για τα πολιτικά κόμματα, **β)** τα ιδιωτικά ΜΜΕ και **γ)** μια μερίδα διανοουμένων³⁸ που συνέβαλλαν στη συγκρότηση και διάδοση της θεωρίας αυτής καθ' αυτής.³⁹

2^η παρατήρηση: το δεύτερο σημείο που πρέπει να ληφθεί υπόψιν, είναι η ουσιαστική απώλεια της εναλλακτικής, έστω και αυτής που έθετε απλά το ζήτημα της διαφορετικής διαχείρισης. Το ενιαίο μαζικό κόμμα του κράτους, μέσω της ουσιαστικής άρσης των κεντρικών διαφοροποιήσεων σε ιδεολογικό, προγραμματικό αλλά και σε πολιτικό επίπεδο ανάμεσα στα δύο κόμματα εξουσίας, έδωσε τη δυνατότητα στην πραγμάτωση μιας πραγματικά **«εθνικής πολιτικής»** στο όνομα της **σύγκλισης και της εθνικής ενότητας**. Η σύγκλιση επετεύχθη, κοιτώντας τον ιδεολογικό άξονα Αριστεράς – Δεξιάς, είτε στον «μεσαίο χώρο» είτε στο περίφημο «κέντρο». Εξ 'ου και οι έννοιες που εμφανίζονται από εκείνη τη περίοδο και ύστερα, όπως αυτής της «Κεντροαριστεράς» και της «Κεντροδεξιάς». Η σύγκλιση αυτή καθαυτή που

³⁶ Η αναφορά γίνεται συνολικά στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, αντί του πολιτικού συστήματος του οποίου θεσμός και μέρος είναι, διότι η οργάνωση και η μορφή του κομματικού συστήματος αφορά το σύνολο της κοινωνίας καθώς το επηρεάζει σε πολυεπίπεδη διάσταση

³⁷ Η καρτελοποίηση ως επιλογή λέξης αλλά και θεωρητικά κρίνεται ως ιδανική λόγω ότι περιλαμβάνει εντός της εννοιολογικά το αναγκαίο περιεχόμενο για την εξήγηση των μετασχηματισμών. Η έννοια της καρτελοποίησης αυτή καθ' αυτή έτσι όπως τίθεται στο κείμενο ακολουθεί τη μεθοδολογία των έτσι όπως διατυπώθηκε στο *Katz and Mair, Cartel Party, 1995*

³⁸ Κρίσιμη θεωρητική συμβολή αποτελεί εκείνη του Δημήτρη Μπελαντή στο περιοδικό *Θέσεις* το 1997. Όπου γίνεται μια ενδελεχής ανάλυση για τις θέσεις και στάσεις των Ελλήνων διανοουμένων του εκσυγχρονισμού. Και δη τη περίπτωση των αριστερών διανοουμένων.

³⁹ Μέσω μηχανισμών όπως τα πανεπιστήμια (ως ΙΜΚ) και διάφορα think tanks (βλ. ΟΠΕΚ).

πραγματοποιήθηκε στον αναχρονιστικό, από ιστορική σκοπιά, χώρο του κέντρου⁴⁰ σήμανε τη μετατόπιση του κομματικού ανταγωνισμού, γύρω από τον παραπάνω χώρο, και παράλληλα το μειωμένο ενδιαφέρον για τη πολιτική. Η ατζέντα της πολιτικής είχε οριστικά μετατοπιστεί από τα κυρίαρχα μεγάλα αφηγήματα και διακυβεύματα σε μια κοινή βάση συναίνεσης. Σε αυτή τη βάση στηρίχθηκαν αφηγήματα, όπως αυτός του εκσυγχρονισμού και «καλλιέργησαν» την ηγεμονία τους. Αυτό έγινε δυνατό μέσω της κοινής αποδοχής βασικών κατευθύνσεων για τη χώρα με **πολυεπίπεδη συναίνεση** (ΕΕ, ΟΝΕ, ΝΑΤΟ, ιδεολογική συναίνεση στη βάση της εθνικής ενότητας, Οικονομικές μεταρρυθμίσεις).

Η έρευνα του Παπαβλασόπουλου (2015) προσφέρεται για μια συνοπτική περιοδολόγηση του ρόλου των κομμάτων και του κομματικού συστήματος στην οργάνωση της συναίνεσης⁴¹ (Παπαβλασόπουλος 2015:146). Στο υπό παράθεση κείμενο η χαρτογράφηση της περιόδου γίνεται με τον εξής τρόπο:

- i. 1974 – 1989: θετική συναίνεση/ ενεργητική οργανωμένη νομιμοποίηση γύρω από τα θεμελιώδη προτάγματα του «εκδημοκρατισμού» και της «αλλαγής». (Παπαβλασόπουλος 2015:146)
- ii. 1989 – 2004: μεταβατική συναίνεση με σημάδια κόπωσης⁴², λόγω της αδυναμίας της κυβέρνησης να διαχειριστεί τους εθνικούς και κοινωνικούς «κινδύνους»⁴³ (Παπαβλασόπουλος 2015:147). Ο δικομματισμός παρ'όλο που αντιμετώπισε τέτοιου μεγέθους προκλήσεις μετρίασε τις απώλειες και κατάφερε να δώσει μια περιορισμένη ώθηση μέσω του προτάγματος του εξευρωπαϊσμού/εκσυγχρονισμού, αλλά δε κατάφερε να αποκτήσει θετικό περιεχόμενο και ουσιαστική κοινωνική υποστήριξη (Παπαβλασόπουλος 2015:148, Λυριτζής, 2007:57–59). Ωστόσο, θα αποτελέσουν τη βάση για την εδραίωση του συγκλίνοντος δικομματισμού αυτής της περιόδου (Παπαβλασόπουλος 2015:148, Βερναρδάκης 2011:57).

⁴⁰ Με την έννοια ότι οι λέξεις σαν αυτή του «κέντρου» ανασύρουν ιστορικές μνήμες άλλης περιόδου

⁴¹ Η συγκεκριμένη ταξινόμηση δίνει μια ενδιαφέρουσα αποκαλυπτική οπτική για το πως η συναίνεση μετατοπίστηκε παράλληλα με τον οργανωτικό μετασχηματισμό των κομμάτων και του οργανωτικού μοντέλου του κομματικού συστήματος συλλήβδην.

⁴² Ο ίδιος θεωρεί ότι οφείλεται στην *απόπειρα βίαιων προσαρμογών σε νεοφιλελεύθερη κατεύθυνση* (Παπαβλασόπουλος 2015:147)

⁴³ Εννοώντας τα γεγονότα που σημάδεψαν την ελληνική κοινωνία της περιόδου. Μερικά από αυτά τα επεισόδια είναι η κρίση των Ελληνοτουρκικών σχέσεων με την κρίση των βραχονησίδων Ίμια το 1996 και ο παραλίγο περιορισμένος πόλεμος που πήγε να προκληθεί, το ονοματολογικό ζήτημα της ανεξαρτητοποιημένης, μέχρι πρότινος, επαρχίας της Γιουγκοσλάβικης Μακεδονίας, το μεταναστευτικό με την κατάρρευση του «υπαρκτού» και το κύμα μετανάστευσης που προκάλεσε αυτή η εξέλιξη.

- iii. 2004 – 2009: *αρνητική συναίνεση* (Παπαβλασόπουλος 2015:148) με μετατόπιση της συναίνεσης από την πολιτική στην ηθική και από την αποτελεσματικότητα στον αυταρχισμό (Παπαβλασόπουλος 2015:148).

Η οργάνωση και η απόσπαση της συναίνεσης βασίστηκε μεταπολιτευτικά στον δικομματισμό, ως μοχλό που επιτελεί τις παραπάνω λειτουργίες. Ο δικομματισμός κατάφερνε να εγκλωβίζει τις κοινωνικές διαθέσεις, να πολτοποιεί τις αντιδράσεις και να εξοβελίζει την οποιαδήποτε εναλλακτική από το εσωτερικό του κράτους. Με λίγα λόγια, συνέβαλε στη καθοριστική στεγανοποίηση των μηχανισμών, «ενσαρκώνοντας» το πνεύμα του *αυταρχικού κρατισμού*. Από τη στιγμή που η ικανότητα διαχείρισης και ενσωμάτωσης των κοινωνικών και πολιτικών αιτημάτων απωλέσθηκε, η συναίνεση αρθρωνόταν σε διαφορετική βάση και πιο συγκεκριμένα αρνητικά. Η ύπαρξη και λειτουργία του δικομματισμού⁴⁴ διαταράχθηκε με τις εκλογές του 2012, το αποτέλεσμα των οποίων οριστικά παγίωσε αυτή τη μεταμόρφωση. Τα δύο κυρίαρχα κόμματα εξουσίας έπαψαν να δρουν ως οργανωτές της συναίνεσης, αλλά και ως καρτέλ κατά τη διάρκεια της κρίσης.

5.5 Η ρήξη της συναίνεσης και η κρίση του πολιτικού και κομματικού συστήματος

Προηγουμένως, η ανάλυση προχώρησε στην εξέταση των υποθέσεων εργασίας, στα ερωτήματα καθώς στα συμπεράσματα που αυτή εξήγαγε. Τώρα, στο τελευταίο κομμάτι θα παρουσιαστεί η χρονολογική και περιγραφική έξαρση της κρίσης, έτσι όπως αυτή καταγράφηκε ιστοριογραφικά. Συνεπώς, απαιτείται μια μέθοδος που θα ενσωματώνει τα γεγονότα, οργανωμένα σε περιόδους και θα τα παραθέτει στον αναγνώστη στη χρονικότητα τους.

Ποια είναι όμως η αλληλουχία των γεγονότων; Πώς δύναται να διαχωριστούν χρονολογικά και ταυτόχρονα να εμπεριέχουν την κατάλληλη σύμπτυξη των εξελίξεων; Σε αυτό το σημείο η παρούσα έρευνα οφείλει να θέσει τη συνοπτική χρονική περίληψη της κρίσης, ώστε να κοινοποιηθεί στον αναγνώστη η αλληλουχία που ακολουθείται και τα γεγονότα που παρακολουθεί και εξετάζει. Η ταξινόμηση που υιοθετείται είναι αυτή των Βούλγαρη και Νικολακόπουλου (Βούλγαρης και

⁴⁴ Στη κάθε του μορφή, είτε πολωτικού είτε συγκλίνων.

Νικολακόπουλος 2014:17-21) και αυτό, γιατί η συγκεκριμένη προσέγγιση προσφέρεται ως ένας χρήσιμος χάρτης που δίνει απαντήσεις και λύσεις στα αρχικά μεθοδολογικά προβλήματα. Η συγκεκριμένη χρονολογική αναπαράσταση ταξινομείται σε *τρεις* φάσεις, οι οποίες καλύπτουν τις χρονολογίες από τις εκλογές 2008 έως και αυτές του 2012 (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:17).

- 1. Η πρώτη φάση:** αναφέρεται στη περίοδο 2008 – 2009, κατά τη διάρκεια της οποίας η παγκόσμια οικονομική κρίση έχει ακόμη μια διεθνή διάσταση. Πιο συγκεκριμένα, η τότε κυβέρνηση της ΝΔ προωθεί τη θέση της *ελληνικής «ανοσίας»* (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:17). Η τελευταία αποτελεί μέρος *«τακτικής της άρνησης»* (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:17). Ο άλλος πόλος του κομματικού συστήματος, το ΠΑΣΟΚ, διεκδικεί την επικυριαρχία του στην εκλογική αναμέτρηση με ένα πρόγραμμα *«κεϋνσιανής» επιχειρηματολογίας* (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:17). Οι εκλογές του 2009 χαρακτηρίζονται ως *οι τελευταίες του μεταπολιτευτικού συστήματος* (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:17). Τα αποτελέσματα των εκλογών του 2009 επιφύλασσαν για την ΝΔ μια *συντριβή εκλογικά, καθώς και την απίσχναση της κοινωνικής συμμαχίας* που είχε οικοδομήσει (Παπαβλασόπουλος 2015:149). Τέλος, το πρόγραμμα του ΠΑΣΟΚ αντικαταστάθηκε από ένα άλλο μείγμα πολιτικής⁴⁵ και ταχύρρυθμα *αποσυνθέθηκε η πολιτική κυριαρχία* (Παπαβλασόπουλος 2015:149) του ιστορικού κομματικού φορέα, όπως θα αναδειχθεί και παρακάτω.
- 2. Η δεύτερη φάση:** Αρχικά, ταξινομείται από το 2010 έως και τις αρχές του 2011 (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:17). Χαρακτηρίζεται από τη *βίαιη αφύπνιση και τη συνειδητοποίηση της άτυπης χρεοκοπίας της χώρας* (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:17). Μια από τις βασικές μεταμορφώσεις του δημόσιου λόγου είναι αυτή της τοποθέτησης του προβλήματος της κρίσης, σε *«εθνική διάσταση»* (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:17) από τη μέχρι πρότινος διεθνή. Εκείνη τη περίοδο εντείνεται⁴⁶, εμβαθύνεται και αναδεικνύεται ως επίκαιρη η συζήτηση για τις *δομικές ανισορροπίες του «μεταπολιτευτικού μοντέλου»* (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:17) και

⁴⁵ Ελέω εκτάκτων μνημονιακών υποχρεώσεων

⁴⁶ Η επιλογή της λέξης *εντείνεται* δεν είναι τυχαία διότι «σπέρματα» δύναται κάποιος να εντοπίσει σε μεγάλο μέρος της επιστημονικής συζήτησης, ήδη από το 1990 για τις παθογένειες της Μεταπολίτευσης.

οδηγεί στη συνέχεια στην *σχετικοποίηση της μεταπολιτευτικής Δημοκρατίας ως κατάκτηση* (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:17). Οι κοινωνικές και πολιτικές αντιδράσεις της ελληνικής κοινωνίας στην επιβολή των μνημονίων, παρά το αρνητικό συμβολικό και πολιτικό φορτίο μαζί με το επιβαλλόμενο μείγμα οικονομικής πολιτικής, κρίνεται ως *σχετικά περιορισμένη* (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:18). Η τομή γίνεται στις *αρχές του 2011*, όπου παρουσιάζονται εμφανώς οι επιπτώσεις των μνημονίων τόσο σε πολιτικό όσο και σε κομματικό πλαίσιο (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:18).

3. ***Η τρίτη φάση:*** Καλύπτει το χρονικό διάστημα από την *άνοιξη του 2011* ως τις *πρώτες εκλογές του Μαΐου του 2012* (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:18). Εκείνη η περίοδος χαρακτηρίζεται από την *όξυνση των κοινωνικών αντιδράσεων με αποκορύφωμα τον Ιούνιο του 2011* και την εμφάνιση του κινήματος των *«αγανακτισμένων»*⁴⁷. Ακόμα, σημείο της περιόδου αποτελεί η *αναμόρφωση της διάστασης του προβλήματος*. Αυτή τη φορά λαμβάνει μια *ευρωπαϊκή διάσταση* (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:19), μέσω της κοινωνικής και πολιτικής κριτικής της διάρθρωσης των θεσμών της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης (ΕΕ, ΟΝΕ). Επιπρόσθετα, καθιερώνεται η *διαρετική τομή «μνημόνιο – αντιμνημόνιο»* (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:19) που οδήγησε στην *αποδιάρθρωση του δικομματισμού* (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:19). Στη συνέχεια, ο εκλογικός ανταγωνισμός τέμνεται από ένα *σημείο καμπής τον Ιούνιο του 2011* (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:19), όπου το ΠΑΣΟΚ *συρρικνώνεται δημοσκοπικά*⁴⁸, λόγω της κοινωνικής του *απονομιμοποίησης*. Αντίθετα, από τις *ανακατατάξεις* το *εναλλακτικό κόμμα εξουσίας*, η ΝΔ⁴⁹, φαίνεται να *επωφελείται από κοινού με μικρότερους κομματικούς σχηματισμούς* (βλ. ΔΗΜΑΡ, ΣΥΡΙΖΑ, ΚΚΕ, ΑΝΕΛ, ΛΑΟΣ, ΧΑ). Επιπροσθέτως, σε *σύντομους χρονικούς ρυθμούς η οικονομική κρίση μετατράπηκε, με επιταχυνόμενο ρυθμό, σε πολιτική και*

⁴⁷ Το κίνημα αυτό ονοματολογικά αποτελεί ισπανικής έμπνευσης και προέλευσης. Οι αγανακτισμένοι πήραν το όνομα τους από τους Indignados. Τα δύο αυτά κινήματα αναπτύχθηκαν σχεδόν ταυτόχρονα και ανέπτυξαν δεσμούς αλληλεγγύης αναμεταξύ τους.

⁴⁸ Ιστορικά τεκμήρια αποτελούν οι έρευνες της Metron Analysis τη περίοδο 3/2010 – 4/2012 (οι πίνακες παρατίθενται αναλυτικά στο Βούλγαρης και Νικολακόπουλος:19). Σε αυτές το ΠΑΣΟΚ εμφανίζεται, σε δημοσκόπηση τον Μάρτιο του 2010 με ένα ποσοστό 43%, ακριβώς έναν χρόνο αργότερα καταγράφει 34% όπου τον Ιούνιο του 2011 το ποσοστό αυτό φτάνει το 26%.

⁴⁹ Πιο αναλυτικά, με βάση τις παραπάνω έρευνες η εκλογική απεύθυνση της ΝΔ *αφορμάται από το 29% τον 3/2010 και εμφανίζει να ενσωματώνει σταδιακά τη δημοσκοπική κατάρρευση του ΠΑΣΟΚ φτάνοντας έως και το 34% τον 9/2010* (οι πίνακες παρατίθενται αναλυτικά στο Βούλγαρης και Νικολακόπουλος:19).

κοινωνική κρίση (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:20), ή μάλλον καλύτερα αναδείχθηκε η κρίση νομιμοποίησης, ως όψη της ευρύτερης πολιτικής κρίσης. Η ολοένα εντεινόμενη κρίση θα «σφραγιστεί», τον Νοέμβριο του 2011 με τη πτώση της κυβέρνησης Παπανδρέου⁵⁰ και τη συγκρότηση μια μεταβατικής κυβέρνησης υπό τον Λουκά Παπαδήμο⁵¹ ⁵². Η τάση των ευρύτερων ανακατατάξεων, της εκδήλωσης και όξυνσης της κρίσης θα αποτυπωθεί εκλογικά, στην αναμέτρηση της 6^{ης} Μαΐου.

Το πολιτικό σύστημα στα χρόνια των μνημονίων, για να διατηρήσει τη κατεύθυνση και τους στρατηγικούς στόχους που το ίδιο έχει θέσει, έχει εξοβελίσει οποιαδήποτε μορφή εναλλακτικής πολιτικής πρότασης και πολιτικού σχεδίου στο εσωτερικό του. Με λίγα λόγια, το πρόταγμα του τοποθετήθηκε αρνητικά και συνοψίστηκε με μια οπτική που «έβλεπε», την ύπαρξη μιας οποιαδήποτε εναλλακτικής ως "Αρμαγεδών" για τη χώρα. Η εναλλακτική πολιτική πρόταση τέθηκε από ένα, μέχρι πρότινος περιθωριακό⁵³ κόμμα, όπως αυτή που είχε παρουσιάσει ο ΣΥΡΙΖΑ το 2012 και ο οποίος συμπύκνωσε το αφήγημά του συμβολικά γύρω από το αόριστο πολιτικό σύνθημα "καμία θυσία για το Ευρώ"⁵⁴.

Η συγκυρία της οικονομικής κρίσης απελευθέρωσε ένα μεγάλο κύμα ριζοσπαστισμού στις μάζες. Όμοιο του δύναται να παρατηρηθεί και να συγκριθεί μόνο κατά τη περίοδο που ακολούθησε τη πτώση της Δικτατορίας. Ο ριζοσπαστισμός που "γεννήθηκε" δεν ήταν απαραίτητα αριστερόστροφος και "ανατρεπτικός". Η οικονομική κρίση και η κοινωνική δυσαρέσκεια οδήγησαν και στη μεγαλύτερη άνοδο

⁵⁰ Μεγάλο ρόλο στη πτώση αποτέλεσε η προκήρυξη δημοψηφίσματος, από τον πρωθυπουργό Γεώργιο Παπανδρέου, με ερώτημα την έγκριση ή την απόρριψη της συμφωνίας που μόλις είχε υπογράψει με τους «δανειστές».

⁵¹ Η κυβέρνηση Παπαδήμου συγκροτήθηκε από έναν συνασπισμό κομμάτων (ΠΑΣΟΚ, ΝΔ, ΛΑΟΣ) και ορίστηκε μεταβατική. Διακηρυγμένοι στόχοι της ήταν η *διαχείριση των δεσμεύσεων που είχε αναλάβει η προηγούμενη κυβέρνηση έναντι των δανειστών*, τη *διαχείριση του προγράμματος για την απομείωση του δημόσιου χρέους (PSI) έναντι της νέας δανειακής σύμβασης* (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος (2014: 20).

⁵² Το πρόσωπο του Λουκά Παπαδήμου προκαλεί ενδιαφέρον, διότι αποτελεί ένα πρόσωπο κοινής αποδοχής ανάμεσα σε τρία κόμματα, τα οποία συνασπίστηκαν τη πιο κρίσιμη στιγμή της Μεταπολιτευτικής Πολιτικής Ιστορίας. Ο Λουκάς Παπαδήμος αποτέλεσε Διοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος (1994-2002), τη περίοδο δηλαδή που η χώρα εισήλθε στην ΟΝΕ. Από τον Ιούνιο του 2002 έως τον Μάιο του 2010 ήταν ο Αντιπρόεδρος της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας και μέλος της Εκτελεστικής Επιτροπής και του Διοικητικού της ΕΚΤ, έως τον Νοέμβριο Συμβουλίου του 2012 όπου και διορίστηκε πρωθυπουργός της κυβέρνησης (Βιογραφικό – Παπαδήμος Λουκάς, ανακτήθηκε από την ιστοσελίδα της Ακαδημίας Αθηνών <http://www.academyofathens.gr/el/members/papademos> Ημερομηνία προσπέλασης 29/8/2019.

⁵³ Από άποψης συμμετοχής στην νομή της εκτελεστικής εξουσίας

⁵⁴ Μιλώντας πάντα για τη περίοδο μετά τις αυτοδιοικητικές εκλογές και το πέρας του εκλογικού σεισμού του 2012, δηλαδή τη περίοδο 2010 – 2012.

νέο-ναζιστικού κόμματος, από τη λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, αυτού της Χρυσής Αυγής.

Τέλος, έχοντας αναλύσει τη χρονική αλληλουχία των γεγονότων και παρουσιάσει τα κρίσιμα σημεία, η ανάλυση θα συνεχίσει και θα μεγενθυθεί στις εκλογές του 2012. Οι τελευταίες αποτελούν κορυφαίο γεγονός της σύγχρονης πολιτικής ιστορίας του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού και σηματοδότησαν ευρύτερους πολυεπίπεδους και πολυδιάστατους μετασχηματισμούς.

5.6 Οι εκλογές του 2012 ως σημείο καμπής του πολιτικού και κομματικού συστήματος. Ηγεμονία και συναίνεση μετά τον εκλογικό σεισμό.

Το πολιτικό σύστημα τέμνεται χρονικά το 2012 από τα διπλά εκλογικά αποτελέσματα. Τα τελευταία επέφεραν ριζικές αλλαγές και ραγδαίες εξελίξεις στο σύνολο του πολιτικού και κομματικού συστήματος. Σε αυτήν την αναμέτρηση το πολιτικό σύστημα έχασε το πιο πολύτιμο του όπλο, τον δικομματισμό. Η απώλεια του μοχλού απόσπασης συναίνεσης με ομαλό τρόπο, κρίνεται ως το κύριο αποτέλεσμα του εκλογικού αγώνα. Ο δικομματισμός, ως μορφή του ελληνικού κομματικού συστήματος, αποσύρθηκε και το κενό καλύφθηκε από τη πολυκομματική οργανωτική μορφή. Ακόμη, ξέσπασαν οι, μέχρι τότε, υποβόσκουσες κρίσεις με ότι επιπτώσεις είχε αυτή η εξέλιξη στο ήδη απονομιμοποιημένο πολιτικό σύστημα, έπειτα και από τη κατάρρευση του δικομματισμού. Τα κόμματα *εισέπραξαν τις συνέπειες της προϊούσας αποσύνδεσης τους από την κοινωνία και της αναπαραγωγής τους υπό τη μορφή καρτέλ στο εσωτερικό του κράτους* (Παπαβλασόπουλος 2015:158).

Οι *κρίσιμες διπλές εκλογές*⁵⁵ (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:9) του 2012 σηματοδοτούν έναν *εκλογικό σεισμό* (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:9). Αρχικά, πραγματοποιείται η μεταμόρφωση του μοντέλου του κομματικού συστήματος,

⁵⁵ Οι Βούλγαρης και Νικολακόπουλος (2014) προτείνουν την υιοθέτηση του μοντέλου ερμηνείας των εκλογών ως *κρίσιμες εκλογές* (critical elections) βάσει των παρατηρήσεων από τον V.O. Kay (1955) και του τελικού ορισμού του φαινομένου από τον D.S Hutchenson (2011). Βάσει του προτεινόμενου ορισμού είναι αναγκαίες τέσσερις προϋποθέσεις για την υιοθέτηση του παραπάνω χαρακτηρισμού για μια εκλογική αναμέτρηση. **A)** *ύπαρξη ενός προηγούμενου σταθερού ή φαινομενικά σταθερού κομματικού συστήματος* **B)** *τη μεσολάβηση ενός «εξαιρετικού γεγονότος» που λειτουργεί ως έναυσμα για τη ραγδαία μεταβολή (trigger event).* **Γ)** *το εκλογικό αποτέλεσμα σείει και ανατρέπει τη δομή του προϋπάρχοντος συστήματος ραγδαία, σε μια και μόνο αναμέτρηση* **Δ)** *το κομματικό σκηνικό που προκύπτει μετά τον σεισμό έχει αλλάξει ριζικά* (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:10, D.S Hutchenson 2011:476).

από τη περίοδο του συγκλίνων δικομματισμού, ως παγιωμένη ιστορική μορφή του κομματικού συστήματος, σε αυτή της *αποδόμησης του προϋπάρχοντος κομματικού συστήματος* (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:9) και τον **κατακερματισμό** του, ως νέα θεμελιωμένη πραγματικότητα, έπειτα από τον διαμορφωμένο εκλογικό συσχετισμό. Η νέα μορφή του κομματικού συστήματος είναι μια μορφή **ρευστή και μεταβατική**, σε ένα νέο πλαίσιο *πολυκομματισμού* (Βούλγαρης και Νικολακόπουλος 2014:9) που χαρακτηρίζεται από πολυπολικότητα. Η νέα αυτή τάση χαρακτηρίζεται ως *αποευθυγράμμιση*⁵⁶ (Τεπέρογλου και Τσατσάνης 2014:34 – 38) και ως *απορρύθμιση* (Σταθόπουλος 2014:62) του κομματικού συστήματος. Ταυτόχρονα, δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για μια *οριστική ρήξη μιας κρίσιμης κοινωνικής μάζας με το κομματικό σύστημα συνολικά* (Παπαβλασόπουλος 2015:158). Η τάση αυτή *καθλώνει το κομματικό σύστημα και μπλοκάρει τις λειτουργίες του* (Παπαβλασόπουλος 2015:159). Συνεπώς, οι παραπάνω μετασχηματισμοί, στη δομή και λειτουργία του κομματικού και πολιτικού συστήματος, *τροχοδρομούν μια, δομικού χαρακτήρα, κρίση νομιμοποίησης* (Παπαβλασόπουλος 2015:159).

Η συναίνεση που βασιζόταν και συνάμα αποσπώταν καθ' όλη τη διάρκεια ύπαρξης και των δύο ιστορικά εμφανιζόμενων μορφών, του δικομματισμού, έπαψε να παράγεται επαρκώς και μετατοπίστηκε σε αρνητική βάση ήδη από τη περίοδο του 2004 – 2009. Όταν η πρώτη έχει ήδη διαταραχθεί, μέσω των σκληρότατων πολιτικά και οικονομικά μνημονιακών μέτρων, μαζί της εξαυλώθηκε και η βασική προϋπόθεση ύπαρξης του διπολισμού⁵⁷. Το 2012 υπήρξε σημείο καμπής για το πολιτικό σύστημα, διότι ήταν το σημείο και η ιστορική περίοδος αποδόμησης του συγκεκριμένου μοχλού της μηχανής του ενιαίου κόμματος εξουσίας. Το αποτέλεσμα της εξέλιξης ήταν η αρνητική μετατόπιση του κέντρου βάρους της συναίνεσης⁵⁸. Συνοπτικά, η νομιμοποίηση και η οργανωτική συγκρότηση του πολιτικού συστήματος στη Μεταπολίτευση και ο δικομματισμός έπαψαν να υφίστανται οργανωτικά και πολιτικά.

Η χρονικότητα των εκλογών του 2012 και του ρήγματος που προκλήθηκε από τον εκλογικό σεισμό, συμπυκνώνει μια σειρά από γεγονότα και μετασχηματισμούς που

⁵⁶ Πιο συγκεκριμένα, η αποευθυγράμμιση παρατηρείται σε *χρονικές περιόδους που χαρακτηρίζονται από αποσταθεροποιητικά γεγονότα και έκτακτες περιστάσεις, και οι οποίες συχνά ακολουθούνται από ένα στάδιο επανευθυγράμμισης (realignment) του κομματικού συστήματος* (Τεπέρογλου και Τσατσάνης 2014:36) σύμφωνα με τον *κύκλο αναδιάταξης ή αναρρύθμισης (realignment cycle)* (Σταθόπουλος 2014:62) βάσει των θεωριών εκλογικής ανάλυσης που ανέπτυξαν οι Harrop και Miller (Σταθόπουλος 2014, Harrop και Miller 1987:162)

⁵⁷ Με την έννοια ότι ο δικομματισμός διαθέτει ως κύρια λειτουργία την απόσπαση συναίνεσης.

⁵⁸ Έτσι όπως εμφανίστηκε μεταπολιτευτικά μέσω του λεγόμενου κοινωνικού συμβολαίου τη συνόδευε.

προηγούνται από το ίδιο το πολιτικό συμβάν. Η περίοδος της άσκησης της διακυβέρνησης από τη κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ καθώς και η τρικομματική κυβέρνηση Παπαδήμου⁵⁹ το 2011, σηματοδεύτηκαν από την υπογραφή των μνημονίων. Έτσι, μπορεί να δοθεί μιας περιορισμένης έκτασης και αξίας συμπέρασμα.

Η περίοδος αυτή αποκλειστικά έχει θεωρητική αξία χρήσης ως σημείο καμπής. Το τελευταίο περιορίζεται αποκλειστικά στη χρονική ιχνηλάτηση του ξεσπάσματος των υποβοσκουσών κρίσεων που για δεκαετίες επώαστηκαν στο εσωτερικό της κοινωνίας. Παλαιότερα είχαν τη μορφή υπόγειων ρευμάτων αμφισβήτησης και η ύπαρξη τους οφείλεται στις δομικές αντιφάσεις που έτεμναν μηχανισμούς του κράτους και των κοινωνικών τάξεων. Πιο σημαντική όψη της κρίσης είναι αυτή της κρίσης νομιμοποίησης, η οποία άνοιξε ρήγματα στην ηγεμονία του κυρίαρχου μπλοκ εξουσίας και το ανάγκασε να οδηγηθεί στη λύση της ανοιχτής αυταρχικότητας. Συνοψίζοντας, ο «βαρύγδουπος» ήχος της κατάρρευσης του δικομματισμού συμπύκνωσε τον ιστορικό χρόνο και εμφάνισε τα υπόγεια ρεύματα της κοινωνικής αμφισβήτησης και απονομιμοποίησης

Ωστόσο, το απονομιμοποιημένο εδώ και αρκετά χρόνια πολιτικό σύστημα εξωθήθηκε στην άμεση εξασφάλιση της αναπαραγωγής του με εναλλακτικούς τρόπους και μορφές. Συνεπώς, επήλθε πάνω του ένας μετασχηματισμός, λόγω της ίδιας της όξυνσης της πολιτικής κρίσης. Η εκδήλωση της πολιτικής κρίσης δεν ήταν γραμμική και νομοτελειακή και δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως εσχατολογικό δεδομένο εξαγόμενο a priori.

Επομένως, έτσι και η ηγεμονία δεν καταρρέει εν μια νυκτί, δύναται να εισέλθει σε μια κρισιακή φάση και δεν καταρρέει νομοτελειακά και ολοκληρωτικά. Δι' εαυτόν είτε μετασχηματίζεται και ανασυγκροτείται, είτε συγκρούεται⁶⁰ με το αντίπαλο δέος της, την αντι-ηγεμονία⁶¹. Αυτή η εξέλιξη είναι νομοτελειακή προς την επίτευξη της υπέρβασης. Η κρίση δεν υφίσταται για πάντα, υπερβαίνεται. Με ποιον τρόπο είναι το ερώτημα και το επίδικο πάντα. Άρα, η κυρίαρχη ηγεμονία ανασυγκροτείται,

⁵⁹ Με τη συμμετοχή του ΠΑΣΟΚ, ΝΔ, ΛΑΟΣ.

⁶⁰ Το πώς είναι πάντοτε αποτέλεσμα πολλών παραγόντων

⁶¹ Εάν και εφόσον αρθρώθηκε η αναφερόμενη, δεν αποτελεί υπόθεση εργασίας της παρούσας έρευνας, παρόλο την σαγηνευτικότητα που ασκεί ως δυνητική.

ανασυντίθεται και επανεμφανίζεται με νέο «μανδύα». Η ίδια η κρίση και σύγκρουση⁶² είναι αυτή που «γεννά» την παραπάνω αναγκαιότητα και κατεύθυνση. Δηλαδή, αφενός περνάμε στην ιστορική περίοδο μετασχηματισμού της μορφής της ηγεμονίας και αφετέρου της νομιμοποίησης του «νέου».

5.7. Συμπεράσματα

Στο παρόν μέρος, όπου και σταματάει η ανάλυση, παρουσιάστηκε ένα πλούσιο εννοιολογικό και ερμηνευτικό πλαίσιο ανάλυσης της κρίσης νομιμοποίησης και αναδείχθηκε μια όψη των συνεπειών της, στο πολιτικό και κομματικό σύστημα. Τι συμπεράσματα όμως εξάγονται από τη μελέτη, ερμηνεία και ανάλυση της παραπάνω υπόθεσης της εργασίας; Ένα ερευνητικό ερώτημα ήταν "στα πλαίσια που επέτασσε η κρίση νομιμοποίησης πως διαχειρίστηκε τις διπλές εκλογές του 2012 το πολιτικό σύστημα"; Τι συνέπειες είχε για αυτό καθ' αυτό; Δύναται οι εκλογές του 2012 να ληφθούν υπόψιν ως σημείο καμπής; Η ανάγνωση των εκλογών του 2012 ως σημείο καμπής είναι κρίσιμη για την εξαγωγή δύο, κυρίως, συμπερασμάτων:

Πρώτον, το 2012 είναι η χρονιά ταυτόχρονης **όξυνσης** και **εμπέδωσης** της κρίσης νομιμοποίησης. Αναλυτικότερα, η συμπύκνωση του ιστορικού χρόνου, των ραγδαίων εξελίξεων και ευρύτερων ανακατατάξεων καταγράφηκαν εκλογικά ως μια μεταμόρφωση της μορφής του κομματικού συστήματος. Οι εκλογές, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ανέτρεψαν ένα παγιωμένο status quo στο κομματικό σύστημα και στον κομματικό ανταγωνισμό, ενώ παράλληλα αποτέλεσαν αφετηρία ευρύτερων μετασχηματισμών τόσο στο πολιτικό σύστημα όσο και στον βαθύτερο πυρήνα του κράτους, τον κατασταλτικό. Ακόμη, οδήγησαν στην τροποποίηση του εκλογικού συσχετισμού δύναμης ανάμεσα στα κόμματα. Άρα, δημιουργήθηκαν νέοι δεσμοί αντιπροσωπευτικότητας και εκπροσώπησης ανάμεσα σε ετερόκλητες πολιτικές και κοινωνικές συμμαχίες. Επομένως, η αποτύπωση μιας τέτοιας κλίμακας πολυεπίπεδης δυναμικής μεταβολής στο εσωτερικό ενός κοινωνικού σχηματισμού δεν γίνεται λόγω ενός συγκυριακού φαινομένου, όπως είναι η επιβολή της λιτότητας λόγω αυξημένων δανειακών υποχρεώσεων. Θεωρήθηκε έκφραση βαθύτερων αντιφάσεων που είχαν σχηματιστεί χρόνια πριν στη κοινωνία από τις επιλογές και στρατηγικές που

⁶² Η ίδια η ύπαρξη και εκδήλωση της σύγκρουσης είναι αποτέλεσμα της προϊούσας κρίσης της ηγεμονίας.

τη διαμόρφωσαν. Δηλαδή, από τις ίδιες τις δομικές αντιφάσεις της μεταπολιτευτικής ελληνικής κοινωνίας, του πλαισίου εκπροσώπησης και διευθέτησης. Εξάλλου, δεν είναι τυχαίο ότι το μοντέλο του κομματικού συστήματος είναι αυτό που μετασχηματίστηκε σε νέα μορφή.

Δεύτερον, κρίση ηγεμονίας⁶³, ή κρίση νομιμότητας⁶⁴ δεν υπήρξε, διότι οι θεσμικές και κατασταλτικές "δικλίδες ασφαλείας" του αστικού πολιτικού συστήματος λειτούργησαν με τρόπο αποτελεσματικό. Με τη διεξαγωγή των διπλών εκλογών το 2012 το πολιτικό σύστημα κατάφερε να αντιπαρέλθει την ολοένα και μεγαλύτερη κοινωνική δυσαρέσκεια, τη πολιτική και κοινωνική αμφισβήτηση ενσωματώνοντας τη σύγκρουση με θεσμικό τρόπο σε πολύ οριακό χρονικό σημείο.

Συνοψίζοντας, η έξαρση της κρίσης νομιμοποίησης του ελληνικού μεταπολιτευτικού πολιτικού συστήματος, ξεκίνησε στο βάθος των δεκαετιών της συγκρότησης του και ιχνηλατείται σε βαθύτερα πολιτικοοικονομικά αίτια. Η κρίση νομιμοποίησης των δημοκρατικών θεσμών δεν είναι ένα συγκυριακό φαινόμενο, το οποίο εκδηλώθηκε λόγω των παθογενειών του μεταπολιτευτικού πλαισίου διευθέτησης και της οικονομικής κρίσης.

Τέλος, ο δικομματισμός μπορεί να θρυμματίστηκε, αλλά διατήρησε τα κόμματα εξουσίας σε συγκριτικά πλεονεκτικότερη θέση από τα άλλα. Αυτή τη φορά ως ένα πραγματικό ενιαίο μαζικό κόμμα του κράτους μέσω της αναγκαστικής συγκυβέρνησης, προς εφαρμογή των "εθνικών" δεσμεύσεων. Η κρίσιμη καμπή που διερχόταν το πολιτικό σύστημα με τις διπλές εκλογές του 2012, αποτέλεσε σημείο εκκίνησης για το καινούργιο πλαίσιο διευθέτησης της σύγκρουσης και απόσπασης της συναίνεσης, έστω και αρνητικής, αυτή τη φορά πιο θεσμοποιημένο. Πραγματικά, οι εκλογές λειτούργησαν ως μια **ενδοθεσμική στρατηγική** ενσωμάτωσης και νομιμοποίησης για το πολιτικό σύστημα, αποσπώντας τη κρίσιμη στιγμή την συναίνεση και διατηρώντας την ηγεμονία. Η Frazer (2015:161) καταλήγει σε παρόμοιο συμπέρασμα μέσω μιας νεοχαμπερμασιανής προσέγγισης λέγοντας ότι "*οι ενσωματωτικές εκλογικές διευθετήσεις μπορούν να υπηρετήσουν ως σταθεροποιητική δύναμη, εξασφαλίζοντας μαζική αφοσίωση στο σύστημα*". Από το 2012 και μετά η κοινωνική διαμαρτυρία και αμφισβήτηση περιορίστηκε και ενσωματώθηκε στο νέο

⁶³ με γκραμσιανούς όρους

⁶⁴ με χαμπερμασιανούς όρους

κανονικοποιημένο πλαίσιο άσκησης της πολιτικής. Αυτή η εξέλιξη δε σημαίνει ότι αντιτάχθηκε στη κρίση νομιμοποίησης, απλώς η μετάθεση της για το μέλλον την επέτεινε. Ένα είναι μόνο σίγουρο, πως θα επανέλθει και επανέρχεται συνεχώς στο προσκήνιο μέχρι την ακύρωση και υπέρβαση των ίδιων των υλικών και πολιτικών αντιφάσεων που τη προκαλούν.

Βιβλιογραφία

Angoli, J. (2019). *Ο μετασηματισμός της δημοκρατίας και παρεμφερή κείμενα 1967-1998* (1 εκδ.). (Θ. Γκιούρας, Μεταφρ.) Αθήνα: ΚΨΜ.

Jessop, B. (2011). *Κρατική Εξουσία: Μια στρατηγική-σχεσιακή προσέγγιση* (1 εκδ.). (Χ. Μπουκάλας, Μεταφρ.) Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Buci, C., Vincent, J., & Buci - Glucksmann, C. (1990). *Η κρίση του κράτους*. (Ν. Πουλατζάς, Επιμ., & Ξ. Γιαταγάνας, Μεταφρ.) Αθήνα: Παπαζήση.

Easton, D. (1957). An Approach to the Analysis of Political Systems. *Cambridge University Press*, 9(3). doi: <https://doi.org/10.2307/2008920>

Engels, F. (1997). *Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.

Finnegan, W. (2003, 5). THE ECONOMICS OF EMPIRE. *Notes on the Washington Consensus Harpers Magazine*, σσ. 41-54.

Fraser, N. (2015). Legitimation Crisis? On the Political Contradictions of Financialized Capitalism. *Critical History Studies*(2). doi:10.101086/683054

Fukuyama, F. (1995). *The end of history and the last man*. New York: Free Press.

- Giddens, A. (1998). *Ο τρίτος δρόμος: Η ανανεωση της Σοσιαλδημοκρατίας*. (Α. Τάκης, & Κ. Γεωργοπούλου, Μεταφρ.) Αθήνα: Πόλις.
- Gramsci, A. (1987). *Il risorgimento*. (Γ. Μαχαίρας, Μεταφρ.) Αθήνα: Στοχαστής.
- Habermas, J. (1975). *Legitimation crisis*. Boston: Beacon Press.
- Harrop, M., & Miller, W. (1987). *Elections and Voters, A comparative introduction*. New York: New Amsterdam Books.
- Harvey, D. (2006). *Ο νέος Ιμπεριαλισμός* (1 εκδ.). (Ε. Αστερίου, Μεταφρ.) Αθήνα: Καστανιώτη.
- Harvey, D. (2007). *Νεοφιλελευθερισμός: Ιστορία και παρόν* (1 εκδ.). (Ν. Κοτζιάς, Επιμ., & Α. Αλαβάνου, Μεταφρ.) Αθήνα: Καστανιώτη.
- Herney, S. (2013, Ιούλιος-Σεπτέμβριος). Διακυβέρνηση, κράτος και ζωντανή εργασία. *Θέσεις 124*. Ανάκτηση Αύγουστος 25, 2019, από http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1235&Itemid=29&fbclid=IwAR25ZNPP9Mqtl6IMIOY8ddCJzNK6J1_4k4UzzyNoVXyWbviWkeYZNZ40-jQ%20%CE%97%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%BF%CE%BC%CE%B7%CE%BD%CE%AF%CE%B1%20%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%80%CE%AD%CE%B
- Hutcheson, D. (2011). THE SEISMOLOGY OF PSEPHOLOGY: ‘EARTHQUAKE ELECTIONS’ FROM THE FOLKETING TO THE DÁIL. *Representation*(47). doi:10.1080/00344893.2011.621749
- Katz, R., & Mair, P. (1995). Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics* 1(1), σσ. 5-28. doi:10.1177/1354068895001001001
- Key, V. (1955). A Theory of Critical Elections. *Journal of Politics*, σσ. 3-18.
- Louis, A. (1964/-1975). *Ιδεολογία και Ιδεολογικοί μηχανισμοί του Κράτους* (7 εκδ.). (Ξ. Γιαταγάνας, Μεταφρ.) Αθήνα: Θεμέλιο.
- Stiglitz, J. (2002). Globalization and Its Discontents. *Economic Notes*(32), σσ. 123-142.
- Williamson, J. (2008, 4 24). A Short History of the Washington Consensus 1. In *The Washington Consensus Reconsidered: Towards A New Global Governance*. Oxford University Press.

Zizek, S. (2013). The west's crisis is one of democracy as much as finance. Ανάκτηση Αύγουστος 26, 2019, από <https://www.theguardian.com/international>:

<https://www.theguardian.com/commentisfree/2013/jan/16/west-crisis-democracy-finance-spirit-dictators>

Zizek, S. (2014). How capital captured politics. Ανάκτηση Αύγουστος 21, 2019, από <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/jul/13/capital-politics-wikileaks-democracy-market-freedom>

Zizek, S. (2014). How WikiLeaks opened our eyes to the illusion of freedom. Ανάκτηση από <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/jun/19/hypocrisy-freedom-julian-assange-wikileaks>

Αλτουσέρ, Λ. (2010, Οκτώβριος-Δεκέμβριος). Γιατί το κράτος είναι μία μηχανή. (Μ. Μεταφ. Σκομβούλης, Επιμ.) *Θέσεις*(Οκτώβριος-Δεκέμβριος). Ανάκτηση Αύγουστος 23, 2019, από http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1127&Itemid=29#sdfootnote1sym%20%CE%97%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%BF%CE%BC%CE%B7%CE%BD%CE%AF%CE%B1%20%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%80%CE%AD%CE%BB%CE%B1%CF%83%CE%B7%CF%82%2021/8/2019

Βερναρδάκης, Χ. (2011). *Πολιτικά Κόμματα, εκλογές και κομματικό σύστημα: Οι μετασηματισμοί της πολιτικής αντιπροσώπευσης 1990-2010* (1 εκδ.). Αθήνα: Σάκκουλα Α.Ε.

Βούλγαρης, Γ. (2001). *Η Ελλάδα της μεταπολίτευσης 1974-1990: Σταθερή δημοκρατία σηματοδεδεμένη από τη μεταπολεμική ιστορία*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Βούλγαρης, Γ., & Νικολακόπουλος, Η. (2014). *Ο διπλός εκλογικός σεισμός*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Γ. Σταθάκης, Γ. Α. (2004). Οικονομικός Φιλελευθερισμός και το εγχείρημα του εκσυγχρονισμού. *Κοινωνική αλλαγή στη σύγχρονη Ελλάδα 1980-2001: 9ο επιστημονικό συνέδριο: Πάντειο Πανεπιστήμιο, 9-12 Απριλίου 2003*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα.

Γ., Λ. Ζ. (2017). Κρίση, ηγεμονία και ΜΜΕ: Το παράδειγμα ΣΚΑΪ/Καθημερινής. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης* 40, σσ. 139-173. doi:<http://dx.doi.org/10.12681/hpsa.14562>.14562

Γιαννάκος, Ι. (2018). *Ρυθμιστική πολιτική και κρατικοί μετασχηματισμοί: οι ανεξάρτητες αρχές στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*. Πανεπιστήμιο Κρήτης, Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, Ρέθυμνο. Ανάκτηση Αύγουστος 22, 2019, από <http://hdl.handle.net/10442/hedi/45202>

Γράβαρης, Δ., Βιδάλη, Σ., Ψημίτης, Μ., Βουτσάκης, Β., Σταμάτης, Κ., Στυλιανού, Α., . . . Κουζέλης, Γ. (2018). Η κρίση και οι μετασχηματισμοί του κράτους. Στο Μ. Αγγελίδης, Μ. Σπουρδαλάκης, & Σ. Δημητρίου (Επιμ.), *Κοινωνική και πολιτική εκπροσώπηση: Προκλήσεις και προοπτικές στη δημοκρατία τον 21ο αιώνα* (σσ. 297-318). Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.

Γράβαρης, Δ., Βιδάλη, Σ., Ψημίτης, Μ., Βουτσάκης, Β., Σταμάτης, Κ., Στυλιανού, Α., . . . Κουζέλης, Γ. (2018). Θεωρία και πράξη του πολιτικού φιλελευθερισμού. Στο Μ. Αγγελίδης, Μ. Σπουρδαλάκης, & Σ. Δημητρίου (Επιμ.), *Κοινωνική και Πολιτική Εκπροσώπηση: Προκλήσεις και προοπτικές στη δημοκρατία τον 21ο αιώνα* (σσ. 349-368). Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.

Γράβαρης, Δ., Βιδάλη, Σ., Ψημίτης, Μ., Βουτσάκης, Β., Σταμάτης, Κ., Στυλιανού, Α., . . . Κουζέλης, Γ. (2018). Καταδικάζουμε την προπαγάνδα απ' όπου κι αν προέρχεται: πολιτικός λόγος και δημοκρατία. Στο Μ. Αγγελίδης, Μ. Σπουρδαλάκης, & Σ. Δημητρίου (Επιμ.), *Κοινωνική και πολιτική εκπροσώπηση: Προκλήσεις και προοπτικές στη δημοκρατία τον 21ο αιώνα* (σσ. 421-427). Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.

Δ., Γ. Γ. (2004). Το αίτημα του πολιτικού εκσυγχρονισμού στοιχεία από τη λειτουργία μιας πολιτικής ιδεολογίας. *Κοινωνική αλλαγή στη σύγχρονη Ελλάδα 1980-2001: 9ο επιστημονικό συνέδριο: Πάντειο Πανεπιστήμιο, 9-12 Απριλίου 2003*. Αθήνα: Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.

Κ., Σ. (2005). *Πολιτική για μια δημιουργική Ελλάδα 1996-2004* (1 εκδ.). Αθήνα: Πόλις.

Κούβδος, Ι. (2012, Ιούλιος-Σεπτέμβριος). Μια ανάγνωση της θεωρίας της ιδεολογίας του Λουί Αλτουσέρ. *Θέσεις*(120). Ανάκτηση Αύγουστος 24, 2019, από [http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1195&Itemid=29#sdfootnote1sym'](http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1195&Itemid=29#sdfootnote1sym)

Αρανίτου Β, Παπαβλασόπουλος Ε., Σπουρδαλάκης. Μ. (2011). *ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΛΥΕΠΙΠΕΔΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΣΤΟ...ΜΝΗΜΟΝΙΟ: ΤΟ "ΧΡΟΝΙΚΟ" ΜΙΑΣ ΠΡΟΑΝΑΓΓΕΛΘΕΙΣΑΣ ΚΡΙΣΗΣ*. doi:<http://dx.doi.org/10.12681/grsr.29>

Μαρκαντωνάτου, Μ. (2011, Ιούλιος-Σεπτέμβριος). Κράτος και νέο δημόσιο μάνατζμεντ. *Θέσεις*(116). Ανάκτηση Αύγουστος 23, 2019, από http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1152&Itemid=29

Μηλιός, Γ. (1990, Ιανουάριος-Μαρτίος). Από τη «συντριβή της κρατικής μηχανής» στην «κρίση και μετεξέλιξη του κράτους». *Θέσεις*(30). Ανάκτηση Αύγουστος 24, 2019, από http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=281&Itemid=29%20CE%97%CE%BC%CE%B5%CF%81%CE%BF%CE%BC%CE%B7%CE%BD%CE%AF%CE%B1%20CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CF%80%CE%AD%CE%BB%CE%B1%CF%83%CE%B7%CF%82%2021/8/2019

Μπελάντης, Δ. (1997, Απρίλιος-Ιούνιος). Η «στροφή» των διανοουμένων. *Θέσεις* 59(59). Ανάκτηση Αύγουστος 28, 2019, από http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=584

Μπουκάλας, Χ., Κουζέλης, Γ., Μπαλτάς, Α., Καρύδας, Δ., Σίμος, Χ., Λάσκος, Χ., . . . Ελεφάντης, Α. (2012). Αντιτρομοκρατία και αυταρχικός κρατισμός. (Χ. Γολέμης, & Η. Οικονόμου, Επιμ.) *Ο Πουλατζάς σήμερα*.

Νίκος, Π. (1975). *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις* (Τόμ. Α). Αθήνα: Θεμέλιο.

Νίκος, Π. (1975). *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις* (Τόμ. Β). Αθήνα: Θεμέλιο.

Νίκος, Π. (2001). *Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός* (3 εκδ.). Αθήνα: Θεμέλιο.

Παπαβλασόπουλος, Ε., Βιδάλη, Σ., Ψημίτης, Μ., Βουτσάκης, Β., Σταμάτης, Κ., Στυλιανού, Α., . . . Κουζέλης, Γ. (2018). Οι μεταμορφώσεις της Ελληνικής (Κεντρο)Δεξιάς στην "εποχή των ραγδαίων αλλαγών". Στο Μ. Αγγελίδης, Μ. Σπουρδαλάκης, & Σ. Δημητρίου (Επιμ.), *Κοινωνική και πολιτική εκπροσώπηση: προκλήσεις και προοπτικές στη δημοκρατία τον 21ο αιώνα* (σσ. 259-277). Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.

Παπακωνσταντίνου, Π. (2015). *Αριστερά, Κυβέρνηση και Κράτος: Κλασσικές Αναλύσεις, Σύγχρονες Εμπειρίες*. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη.

Σακελλαρόπουλος, Σ. (2001). *Η Ελλάδα στη Μεταπολίτευση: Πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις 1974-1988*. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Α. Α. Λιβάνη.

Σκουλάς, Γ. (1996, Οκτώβριος-Δεκέμβριος). Εννοιολόγηση της θεωρίας του Γκράμσι για την Ηγεμονία και το Κράτος. *Θέσεις*(57). Ανάκτηση Αύγουστος 23, 2019, από http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=559&Itemid=29

Στουρνάρας, Γ. (2002). Η προοπτική του εκσυγχρονισμού στην Ελληνική οικονομία. Στο Γ. Βούλγαρης, Ν. Διαμαντούρος, Α. Λιάκος, Δ. Παπούλιας, & Γ. Στουρνάρας. Αθήνα: Καστανιώτη.

Σωτήρης, Π. (2013, Οκτώβριος-Δεκέμβριος). Πολιτική, διανοητικότητα, ηγεμονία: Ξαναγυρνώντας στον Γκράμσι. *Θέσεις*(125). Ανάκτηση Αύγουστος 23, 2019, από http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1245&Itemid=29

Σωτήρης, Π. (2017). Ξαναγυρνώντας στον Γκράμσι. Ανάκτηση 30 Αυγούστου, 2019, από <https://www.ektosgrammis.gr/website/xanagyrnontas-ston-gkrams-i>

Τζαρέλλας, Δ. (2016). *Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών*. Ανάκτηση Αύγουστος 25, 2019, από <https://www.didaktorika.gr/eadd/:https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/37372>

Τσίρος, Ν. (2017, Ιούλιος-Σεπτέμβριος). Κρίσεις νομιμοποίησης υπό συνθήκες ύστερου καπιταλισμού στο πρώιμο έργο του Habermas. *Θέσεις*(140). Ανάκτηση Αύγουστος 2019, 30, από http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1386&Itemid=29

Φουκώ, Μ. (1987). *Εξουσία, γνώση και ηθική*. Αθήνα: Ύψιλον.